

જીવન-ધારા

ઘોરણ-૮ થી ૧૨

લેખક
બ્રહ્મવર્યસ્

પ્રકાશક
યુગ નિર્માણ યોજના
ગાયત્રી તપોભૂમિ, મથુરા

સશોધિત સંસ્કરણ

પ્રકાશક

યુગ નિર્માણ યોજના

ગાયત્રી તપોભૂમિ, મથુરા

ઉચ્ચ શિક્ષણ, ચતુરાઈ કે શરીર સૌષ્ઠવ માત્રથી કોઈ વ્યક્તિ આત્મસન્માન કે લોકસન્માન મેળવી શકતો નથી. આ બધાથી મહત્ત્વપૂર્ણ છે પરિષ્કૃત વ્યક્તિત્વ. પ્રતિભાશાળી અને ઉન્નતિશીલ બનવાનો અવસર તેના આધારે મળે છે. સમગ્ર વ્યક્તિત્વના વિકાસને વિજ્ઞાનની ભાષામાં “બોડી ઈમેજ” કહેવામાં આવે છે. જેમણે આ દિશામાં પોતાને વિકસિત કરી લીધું તેમણે બીજાને પ્રભાવિત કરવાની વિશિષ્ટતા પ્રાપ્ત કરી લીધી. આવા જ વ્યક્તિને પ્રામાણિક અને ક્રિયાકુશળ માનવામાં આવે છે. તેમની દરેક જગ્યાએ માંગ રહે છે. તેમને હીન સમજવામાં આવતા નથી કે તેઓ ક્યાંય અસફળ થતા નથી. ‘બોડી ઈમેજ’નું તાત્પર્ય સૌંદર્ય, સજાવટ કે ચતુરાઈથી નથી પરંતુ વ્યક્તિત્વની એ વિશિષ્ટતાથી છે જેના આધારે કોઈની વચ્ચેના કે વિશિષ્ટતાનો સ્વીકાર કરવામાં આવે છે. આ કોઈની વિશ્વસ્ત ક્રિયાકુશળતા અને પ્રામાણિક હોવાની સ્થિતિ છે. જેના પાસે એ સંયમ હોય, તેણે સમજવું જોઈએ કે તેની પાસે ઘણું બધું છે. જે આ ક્ષેત્રમાં પાછળ રહી ગયા હોય, તેમણે તિરસ્કારના પાત્ર બનવું પડશે.

મુદ્રક

યુગ નિર્માણ પ્રેસ,

મથુરા

-:ભૂમિકા:-

“બીજાઓ માટે જે જીવે છે, બીજાઓ માટે જે મરે છે, તેના દરેક આંસુ રામાયણ અને પ્રત્યેક કર્મ ગીતા છે.” આ ઉક્તિને ચરિતાર્થ કરે છે ‘ભારતીય સંસ્કૃતિ’. સદ્ગુણોની ખેતી આપણા અંતઃકરણમાં કરીને આપણે પરહિતાર્થિય જીવન જીવીએ તથા વિદ્યાતાને આપણા તરફથી જે અપેક્ષાઓ છે તેને પૂરી કરીએ. શ્રુતિ કહે છે “પુરુષો વૈ સુકૃતમ્” મનુષ્ય આ ધરતી પર ભગવાનની શ્રેષ્ઠતમ સંરચના છે. તો પછી આતું નિરુપયોગી, આળસ-પ્રમાદથી ભરેલું, અહમ્તા-તૃષ્ણાથી ભરેલું જીવન કેમ? આ પ્રશ્ન દરેક કિશોર-યુવાનની સમક્ષ છે. તેને જીવન પ્રત્યે નવી દૃષ્ટિ આ પુસ્તકના દરેક અધ્યાયમાંથી મળશે.

વિચારોનું નિયમન જે શીખી લે છે, અણઘડ વિચારોથી પર થઈને શ્રેષ્ઠ વિદ્યેયાત્મક ચિંતનમાં સતત જીવવાની કળા જે શીખી લે છે, તે ન કેવળ એકાગ્રતા-તન્મયતાનો ગુણ વિકસિત કરે છે, પરંતુ પોતાની બધી ઈન્દ્રિયો પર, પોતાની અર્થશક્તિ તેમજ સમય રૂપી સાધન ઉપર પણ પોતાનું નિયંત્રણ સ્થાપિત કરે છે. પરમ પૂજ્ય ગુરુદેવ પંડિત શ્રીરામ શર્મા આચાર્ય (૧૯૧૧-૧૯૯૦)નું ચિંતન આપણને શ્રેષ્ઠતમ વિચારોમાં નહાવાની કળા શીખવે છે. ચારિત્ર્ય જ એ પુંજી છે જેના આધારે વ્યક્તિત્વનું નિર્માણ થાય છે. ચારિત્ર નિર્માણના નાના નાના સૂત્રો, નીતિના દોહા તથા ગુણોનું પરિપાલન કરીને મેળવેલો નિત્ય આત્મવિશ્વાસ, એક આદર્શ વ્યક્તિત્વ નિર્માણની પૃષ્ઠભૂમિ બનાવે છે. આપણું મન અત્યાધિક પ્રચંડ શક્તિનો સ્ત્રોત છે. તેમાં એક શક્તિશાળી વિચારતંત્ર-અવિકસિત કોમ્પ્યુટર છે. જો આપણને તેનું સંચાલન કરતાં આવડી જાય તેમજ મનોબળ સંવર્ધનની કળા આવડી જાય તો રસ્તાની કોઈપણ મુશ્કેલી આપણા વિકાસને રોકી શકતી નથી. મહાપુરુષોનું જીવન તેનું સાક્ષી છે. સ્વયં આચાર્યજી જે જીવન જીવ્યા તે બધા માટે એક ખુલ્લી કિતાબ છે. કિશોરાવસ્થાની નાજુક ઉંમરમાંથી પસાર થતાં વિદ્યાર્થીઓ માટે આ પુસ્તક એક સંજીવની, એક પારસ સમાન છે. તેનાથી તેઓ સંસ્કૃતિ અને સભ્યતાથી સમન્વિત જીવન શૈલીનો વિકાસ કરી શકશે એવો મને વિશ્વાસ છે.

ડૉ.પ્રણવ પંડ્યા

પ્રમુખ, અખિલ વિશ્વ ગાયત્રી પરિવાર

તથા

કુલાધિપતિ દેવસંસ્કૃતિ વિશ્વવિદ્યાલય

વિષય-સૂચિ

ક્રમ	પાઠનું નામ	પાના નંબર
૧	ભારતીય સંસ્કૃતિની વિશેષતાઓ	૫
૨	આદર્શ બાળક	૧૦
૩	હે પરમેશ્વર.. દો સદ્જ્ઞાન... (કવિતા)	૧૩
૪	સ્વાધ્યાય	૧૪
૫	સંયમ	૧૮
૬	નીતિના દોહા	૨૨
૭	ધ્યાન અને એકાગ્રતા	૨૩
૮	ચિંતન અને ચરિત્ર	૨૮
૯	આપણા યુગપુરુષ પં. શ્રીરામ શર્મા આચાર્ય	૩૨
૧૦	મનની પ્રચંડ શક્તિ	૩૭
૧૧	વિનય અને વિવેક	૪૧
૧૨	આપણા મહાપુરુષો અ-છત્રપતિ શિવાજી બ-મહર્ષિ અરવિંદ સ-લોખંડી પુરુષ સરદાર પટેલ દ-ભક્ત જલારામ બાપા	૪૫
૧૩	નારીની ગરિમા	૫૩
૧૪	કામની વાતો	૫૬

ભારતીય સંસ્કૃતિની વિશેષતાઓ

ભૌતિક રૂપમાં જે વસ્તુ પદાર્થ, પ્રાણી અથવા માનવ જે રૂપમાં સહજ રૂપે પ્રાપ્ત થાય છે તે તેનું પ્રાકૃતિક સ્વરૂપ હોય છે. કોઈપણ સજીવ અથવા નિર્જીવ વસ્તુને તેના મૂળ અથવા પ્રાકૃતિક રૂપમાં જ ઉપયોગમાં નથી લેવામાં આવતા. પ્રકૃતિ દ્વારા મળનાર અનાજ, દાળ, શાક વગેરે ખનિજ વિ.હીરા, મોતી, મણિ, માણેક વગેરે જે રૂપમાં પ્રાપ્ત થાય છે, તેના ઉપર વિવિધ ભૌતિક અને રાસાયણિક ક્રિયાઓ કરવામાં આવે છે અને ત્યારબાદ ઉપયોગમાં લેવામાં આવે છે. સોના જેવી બહુમૂલ્ય ધાતુ પણ સંસ્કારિત કર્યા પછી જ આભૂષણ બનાવવા માટે ઉપયોગી બની શકે છે. તે જ રીતે માનવ બાળને પણ વિવિધ સંસ્કારો દ્વારા જ સુસભ્ય અને સુસંસ્કૃત બનાવી શકાય છે ત્યારે જ તે એક આદર્શ, સમાજોપયોગી નાગરિક બની શકે છે. સામાન્ય માનવીને સંસ્કૃતિના સાંચામાં નાખીને જ આદર્શ તથા ઉપયોગી રૂપ પ્રદાન કરી શકાય છે. પ્રકૃતિ દ્વારા મળેલ સામાન્ય માનવને જો સંસ્કૃતિ દ્વારા સમુજ્જત બનાવવામાં નહીં આવે તો તે વિકૃતિ ચુક્ત બનીને સમાજ માટે સમસ્યા રૂપ પણ બની શકે છે. વિશ્વના ઇતિહાસમાં અતિ પુરાતન કાળથી જ અનેકાનેક સંસ્કૃતિઓ આવી અને ગર્ભ પરંતુ ભારતીય સંસ્કૃતિ એક એવી અદ્ભુત સંસ્કૃતિના રૂપમાં વિકસિત થઈ આગળ આવી કે તેનું આદર્શ સ્વરૂપ આજે પણ વિશ્વની સામે એક આદર્શ પ્રસ્તુત કરે છે. ભારતીય સંસ્કૃતિ વિશ્વની પ્રથમ સંસ્કૃતિ છે, તે દેવસંસ્કૃતિ છે.

આથી:- **જગે હમ, લગે જગાને વિશ્વ, લોક મેં ફેલા ફિર આલોક,**

દૂર કર વિકૃતિ તમ કી કારા, સકલ સંસ્કૃતિ ફિર હુઈ અશોક.

ભારતીય સંસ્કૃતિ:-ભારતીય સંસ્કૃતિ માત્ર ભારત માટે જ નહીં પરંતુ સમગ્ર વિશ્વના કલ્યાણ માટે છે. “ભ્રાતરાઃ મનુજાઃ સર્વે, સ્વદેશો ભુવનજયમ્” કહેનાર ભારતવાસી વિશ્વહિતનો દૃષ્ટિકોણ પથ રાખીને જ કાર્ય કરતા રહ્યા છે. ભારત ભૂમિ હંમેશાથી જ વિશ્વના બધા ક્ષેત્રોમાંથી આવનાર માનવ સમુદાયને આલિંગન કરવા માટે હાથ ફેલાવીને હંમેશા તેચાર રહી છે. વિશ્વમાં જે કંઈ ભદ્ર-કલ્યાણમય છે, શ્રેષ્ઠ છે, તે મારામાં સમાઈ જાય, તે જ અહીંના વૈદિક ઋષિ ઉદ્દ્યોષ કરતા રહ્યાં છે. “**આ નો ભદ્રાઃ કતવો યન્તુ વિશ્વતઃ**” “**માતા ભૂમિ પુત્રોઽહં પૃથીવ્યાઃ**” સમગ્ર ધરતી મારી માતા છે અને હું આ પૃથ્વીનો પુત્ર છું. અહીંની માન્યતા એ

રહી છે કે આ મારું છે અને આ પારકુ એ વિચારદારા તો નિમ્ન કક્ષાના માણસોની હોય છે, ઉદાર ચરિત્રવાળા લોકો માટે તો આ સમગ્ર વસુધા એક નાના પરિવાર સમાન છે. પોતાનામાં સર્વને અને સર્વમાં પોતાને સમાવવાનું કૌશલ ભારતીય મનીષિઓને સ્વાભાવિક પ્રાપ્ત હતું. એટલા માટે તે 'જગદગુરુ'ના ગરિમામય પદને પ્રાપ્ત કરી શક્યું. બાહ્ય દૃષ્ટિથી ભારત ભૂમિ ઉપર અનેક વાર કષ્ટ આવતાં રહ્યાં, પરંતુ તેની મૂર્ધન્ય મનીષાને ક્યારેય કોઈ આક્રાન્ત કરી શક્યું નથી. તેની આધ્યાત્મિક વિરાસત 'એકોઽહં બહુસ્યામિ'ની ધૂન પર પલ્લવિત અને પુષ્પિત થતી રહી છે.

ભારતીય સંસ્કૃતિ અને સભ્યતા:-સભ્યતાની શ્રેણીમાં ભારતમાં પણ પાશ્ચાત્ય સભ્યતાએ પોતાનો પગ પેસારો કર્યો, અહીંની મૂળ સંસ્કૃતિને નિર્મૂળ કરવાનું સાહસ કોઈપણ બીજી સભ્યતા અથવા સંસ્કૃતિથી થઈ શક્યું નથી. આપણે સર્વને અપનાવ્યા પરંતુ કોઈ આપણને ઘવસ્ત કરી શક્યું નથી. ભારતીય વિદ્યાના સ્થાને શિક્ષણનું વર્તમાન સ્વરૂપ અને ટાંચો બન્યો છે. ઉદ્દરપૂર્તિ માટે અપાતા શિક્ષણમાં વાસ્તવિક વિમુક્તિ અપનાવનારી વિદ્યાનો સમાવેશ કરવાની આજે આવશ્યકતા ઉભી થઈ છે. ભૌતિક જ્ઞાન વિષયક સામાન્ય સૂચનાઓની જાણકારી તો વર્તમાન શિક્ષણ પદ્ધતિ દ્વારા ઘણી આપી શકાય છે, પરંતુ તેમાં સંસ્કૃતિનું તત્ત્વ ઉમેરવાથી જ તે સર્વાંગીણ વિકાસનું માધ્યમ બની શકશે. એટલા માટે આજે તથાકથિત સભ્યતાની સાથે શુદ્ધ સાંસ્કૃતિક ચેતનાને પણ જાગૃત કરવી પડશે. જેથી માનવજાતિને આંતરિક અને બાહ્ય બંને રીતેથી સમૃદ્ધ કરી શકાય.

સભ્યતા વ્યક્તિના બાહ્ય કલેવર તથા બાહ્યાચારને પ્રશિક્ષિત કરીને તેને સભ્ય બનાવે છે. સાચી સંસ્કૃતિ વ્યક્તિના ભાવનાત્મક સ્તરને વિકસિત કરીને તેને સુસંસ્કૃત અને પરિશુદ્ધ કરીને આદર્શ સ્વરૂપ પ્રદાન કરી શકે છે. સંસ્કૃતિ જ વ્યક્તિને એ બતાવી શકે છે કે જે વસ્તુ મારા માટે પ્રતિકૂળ છે તે બીજા માટે પણ પ્રતિકૂળ હશે માટે તે બીજા માટે ઉપયોગમાં ન લઈ શકાય.

'આત્મનઃ પ્રતિકૂલાનિ પરેષાં ન સમાચરેત્'

સંસ્કૃતિ દ્વારા જ તેને એ બોધ પણ થાય છે કે બીજાની સાથે ભલાઈપૂર્ણ વ્યવહાર જ પુણ્ય છે તથા બીજાને દુઃખ પહોંચાડવું એ પાપ છે. **'પરહિત સરિસ ધર્મ નહીં ભાઈ, પરપીડા સમ નહીં અઘમાઈ'** સંપૂર્ણ સચરાચર જગતમાં એક ઈશ્વરનું દર્શન કરવાની ક્ષમતા સંસ્કૃતિથી જ આવે છે.

“ઈશ કા આવાસ યહ સારા જગત
જીવન યહાં જો કુછ ઉસી મેં વ્યાસ હૈ,
અતએવ કરકે ત્યાગ ઉસકે નામ સે,
તૂ ભોગ કર ઉસકા તુજે જો પ્રાપ્ત હૈ,
ધન કી કિસી કે ભી ન રખ તૂ આસના.”

આવું સાર્થક ચિંતન, આવી વિદેયક વિચારસરણી આપણને સંસ્કૃતિ દ્વારા જ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. વિદ્યા વિનયથી સંપન્ન બ્રાહ્મણમાં, ગાયમાં, હાથીમાં, એક તુચ્છ પ્રાણી કૂતરામાં તથા એક નીચ ગણાતી ચાંડાળ, જાતિના માણસમાં એક સાચો વિદ્વાન સમતા ધરાવતો હોય છે. ગીતાની આ સમદૃષ્ટિ આપણને આપણી સંસ્કૃતિ શીખવાડે છે.

ભારતીય સંસ્કૃતિની પ્રમુખ વિશિષ્ટતા:-

આધ્યાત્મિકતા:-ભારતીય સંસ્કૃતિ મૂળભૂત રીતે આધ્યાત્મિક સંસ્કૃતિ છે. ભૌતિકતાના બાહ્ય આવરણને અહીં વધારે મહત્ત્વ આપવામાં આવતું નથી. અહીં શરીર અને શારીરિક ભોગોની તુલનામાં આત્મા તથા આત્મિક આનંદને પ્રધાનતા આપવામાં આવે છે. આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિથી સમુન્નત થવાથી આધિદેવિક તથા આધિભૌતિક કષ્ટોથી સહજ નિવૃત્તિ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. ભૌતિક સમૃદ્ધિ જ સુખનો આધાર નથી. સુખ અને દુઃખ તો મનના સ્તર પર નિર્ભર છે. મનની ઉચ્ચતા તથા ઉદાત્તા દ્વારા મોટામાં મોટા કષ્ટોમાં ધૈર્ય ધરી શકાય છે. જ્યારથી આપણે આપણી આધ્યાત્મિક વૃત્તિની ઉપેક્ષા કરી ત્યારથી આપણે દિવ્ય સંસ્કૃતિના એ સાચા સુખના સ્થાને વિપજ્જતા અને દીનતાને અપનાવી છે.

સૌમ્યતા અને શિષ્ટતા:-ભારતીય સંસ્કૃતિની બીજી મુખ્ય વિશેષતા તેની સૌમ્યતા અને શિષ્ટતા છે. એક આચરણ પ્રધાન સંસ્કૃતિ હોવાના નાતે તેમાં વ્યવહારની શિષ્ટતા તથા મિષ્ટતા ઉપર અધિક ભાર આપવામાં આવી રહ્યો છે. શિષ્ટાચારને પ્રથમ શ્રેષ્ઠતા આપવાની સાથે ઘોષણા કરવામાં આવી છે કે ચરિત્રનું પ્રયત્નપૂર્વક રક્ષણ કરવામાં આવે વિત્ત અથવા ધન તો આવતું જતું રહેશે, તેની પાછળ ચારિત્ર્યને બગાડવામાં ન આવે.

‘વૃત્તં યત્નેન સંરક્ષેત્ વિત્તમાયાતિ યાતિ ચ’

નિત્ય વિનમ્ર તથા વૃદ્ધોની સેવા કરનારા વ્યક્તિની ઉંમર, વિદ્યા, યશ અને બળ આ ચારે ચીજોમાં વધારો થાય છે. આવી ઉદ્ઘોષણા કરનાર સંસ્કૃતિ વ્યવહારની મર્યાદાઓને માન દ્વારા વધારતી રહી છે.

સમન્વય પ્રધાન:-ભારતીય સંસ્કૃતિની વિશેષતાઓમાં એક મુખ્ય તેનું

લચીલાપણું પણ છે. તેમાં કઢ્કરતાનો સર્વથા અભાવ છે. પોતાને સર્વથા શુદ્ધ-સંચત રાખવા છતાં પણ બીજા પ્રત્યે ઘૃણા તથા ઉપેક્ષાનો ભાવ અહીં રહ્યો નથી. બીજાના સારા વિચારોને ગ્રહણ કરીને અશુભ તથા અમંગળથી દૂર રહેવું અહીંની મૂળ પ્રવૃત્તિ રહી છે. બહારથી આવનાર વિવિધ ધર્મો તથા મત-મતાંતરોની સાથે ભારતીય સંસ્કૃતિમાં ટકરાવ થયો નથી. બધી જ સારી વાતોને આત્મસાત કરવાની પ્રવૃત્તિ અહીં પુરાતન કાળથી જ વિદ્યમાન રહી છે. ભારત ભૂમિ ઉપર આ જ સમન્વય પ્રધાન સંસ્કૃતિના પ્રકાશમાં વિવિધ ધર્મો, પ્રચાર, પંથ, વિશ્વાસ મત તથા ઉપાસના પદ્ધતિઓ ફળતી ફૂલતી રહી છે. “એકં સત્ વિપ્રા બહુધા વદન્તિ” એક જ સત્ય તત્વને વિદ્વાનો વિભિન્ન રીતો દ્વારા કહે છે; એટલા માટે સત્ય બધાની સાથે છે, તે જ પરમ તત્વને હંમેશા ગ્રહણ કરવું જોઈએ. આંતરિક ભેદ-ભાવ, અથડામણ મિથ્યા છે. આ જ કારણ છે કે ભારતીય ધાર્મિક વિશ્વાસની સાથે કોઈ એક વિશિષ્ટ દેવી-દેવતા અથવા કોઈ એક જ ગ્રંથવિશેષ ઉપાસનાનો આધાર ક્યારેય રહ્યો નથી. ભારતવાસી પોતપોતાની રૂચિ અનુસાર બધાની સમાન રૂપે ઉપાસના કરતા આવ્યા છે. અહીં તો એ જ માન્યતા રહી છે કે જે પ્રકારે બધી નદીઓ તથા નાની નાની સરિતાઓનું જળ અલગ અલગ દિશાઓમાંથી આવીને એક જ સમુદ્રમાં સમાઈ જાય છે, તે જ પ્રકારે વિભિન્ન મત-મતાંતરો તથા ધર્મ-પંથોના અનુયાયીઓ દ્વારા કરવામાં આવેલ અલગ અલગ પ્રકારની ઉપાસનાથી બધા જ તે એક પરમાત્માને જ પ્રાપ્ત કરે છે.

લોક મંગળ પ્રધાન:-ભારતીય સંસ્કૃતિમાં સમસ્ત વિશ્વના પ્રાણીમાત્રની મંગળ કામના કરવામાં આવેલ છે. સર્વ સુખી થાય, સર્વ નીરોગી બને, બધા જ સારું આચરણ કરે, ક્યાંય કોઈ દુઃખ ન રહે-એવી કામના અહીંનો દરેક ઉપાસક કરે છે. આ સમગ્ર સંસાર સુખી રહે. “**લોકા સમસ્તા સુખિનો ભવન્તુ**” લોકમંગળ જ ભારતીય સંસ્કૃતિનું પરમ લક્ષ્ય છે. વ્યક્તિ નિર્માણ દ્વારા વિશ્વ નિર્માણ-આ પરંપરા ભારતીય સંસ્કૃતિની મૂળ પરિપાટી રહી છે. ભૂલોકથી અંતરિક્ષ લોક સુધી શાંતિની કામના કરનાર ભારતીય પૃથ્વી, જળ, વનસ્પતિ, ઔષધિ, વ્યક્તિ, દેશ-સર્વ માટે શાંતિ અને સુખની કામના કરે છે. બધાના મંગળમાં પોતાનું મંગળ, બધાના હિતમાં પોતાનું હિત, બધાના સુખમાં પોતાનું સુખ-અનાદિકાળથી આ ભારતભૂમિના સામાન્ય સાધકનો એ જ વિશ્વાસ રહ્યો છે. આ સમગ્ર ઘરતી આપણી માતા છે. પરમપિતા પરમાત્મા આપણા પિતા, આપણે હંમેશા ‘મા’

ની ગોદમાં બેઠા છીએ, પ્રભુનો પડછાયો આપણા સર્વ પર છે, પછી આપણને ડર શી વાતનો? એવી નિર્ભયતા આપણી સાંસ્કૃતિક વિરાસત છે.

“ઘરતી માતા સબકી માતા, પરમ પિતા પરમેશ્વર હૈ,
માँ કી ગોદ, પિતા કી છાયા, બોલો ફિર કિસકા ડર હૈ”

આપણા ઋષિઓએ હંમેશા આ જ પ્રાર્થના કરી છે:-

“ક્ષીરિણ્ય સન્તુ ગાવો ભવેત્, વસુમતી સર્વસમ્પન્નશસ્ત્યા:”

આપણી ગાયો દૂધ આપનારી થાવ, આપણી આ પૃથ્વી ધન-દાન્યથી પરિપૂર્ણ થાય, આ જ આપણી પ્રાર્થના રહી છે.

યોગ્યતા-વિસ્તાર:-

- (૧) ‘પ્રકૃતિ’, ‘સંસ્કૃતિ’ તથા ‘વિકૃતિ’ને પાઠમાં કેવી રીતે સ્પષ્ટ કરવામાં આવી છે? પોતાના શબ્દોમાં લખો.
- (૨) પાઠના આઠાદે ભારતીય સંસ્કૃતિની મુખ્ય વિશેષતાઓનો નામોલ્લેખ કરીને તેને સ્પષ્ટ કરો.
- (૩) “ભારતીય સંસ્કૃતિ એક સમન્વય પ્રધાન સંસ્કૃતિ છે” તેની પાઠના આઠાદે વિવેચના કરો.
- (૪) ‘લોકમંગલ’ને પાઠમાં કયા પ્રકારે પરિભાષિત કરવામાં આવ્યું છે? સવિસ્તાર સમજાવો.
- (૫) પાઠમાં આવેલ સમસ્ત પદો (સમાસ-યુક્ત પદો)ની સૂચી બનાવી તેનો સવિગ્રહ સમાસ બતાવો.
- (૬) કોષ્ટકમાં આપેલ શબ્દો દ્વારા ખાલી જગ્યા પૂરો:-
 - (અ) આદર્શ સંસ્કૃતિ વિના મનુષ્ય વિકૃતિથી.....થઈ શકે છે.
(મુક્ત, યુક્ત)
 - (બ) સર્વત્ર ઈશ્વર દર્શનની સંસ્કૃતિથી જ પ્રાપ્ત થાય છે.
(ક્ષમતા, મમતા)
 - (ક) જે વસ્તુ મારા માટે પ્રતિકૂળ છે તે બીજા માટેકેમ થશે?
(અનુકૂળ, પ્રતિકૂળ)
 - (ડ) ધર્મ તથા સંસ્કૃતિનીથી જ કષ્ટ મળે છે.
(ઉપેક્ષા, અપેક્ષા)
 - (સ) સર્વના.....ની નિવૃત્તિ એ જ સંસ્કૃતિનો ઉદ્દેશ્ય છે.
(સુખો, દુઃખો)

આદર્શ-બાળક

ઈતિહાસમાં અનેક એવા ઉદાહરણ છે, જેનાથી એવું સ્પષ્ટ થાય છે કે બાળપણમાં તેના વિશે 'સુનિશ્ચિતતા' પૂર્વક કંઈ કહી શકાય નહીં. વાર્તાઓ, દ્રષ્ટાંતો તથા ઉદાહરણોના માધ્યમથી તેનું વ્યક્તિત્વ ઢાળવામાં આવ્યું, ત્યારબાદ તેઓ જ ઈતિહાસના સર્જનકર્તા બન્યા. પંચતંત્રના મંદ બુદ્ધિ રાજકુમારોથી, તેમના વડીલો લગભગ નિરાશ જ થઈ ચૂક્યા હતા. સર્વ ઉપાય કરી જોવામાં આવ્યા, પરંતુ રાજપુત્રોને કોઈપણ પ્રકારે યોગ્ય બનાવી શકાયા નહીં. અંતિમ પ્રયાસના રૂપમાં રાજ્યમાં ઘોષણા કરવામાં આવી કે જે પણ વ્યક્તિ આ રાજપુત્રોના શિક્ષણની જવાબદારી લેશે તેમને સર્વપ્રકારે સુયોગ્ય બનાવશે, તેમને મોં માંગ્યું ઈનામ આપવામાં આવશે; ત્યારે વિષ્ણુ શર્મા નામનો એક બ્રાહ્મણ (વિદ્વાન તપસ્વી) આગળ આવ્યો. તેણે આ રાજપુત્રોને રાજનીતિ, શિક્ષણ અને ધર્મમાં નિષ્ણાત બનાવવાનું કામ સંભાળ્યું. તેમણે થોડા જ સમયમાં જાનવર, પક્ષીઓ વિગેરેની રોચક વાર્તાઓ સંભળાવી-સંભળાવીને મંદબુદ્ધિ રાજકુમારોને નીતિ, સદાચાર, ધર્મ, વ્યવહાર કુશળતા વગેરેમાં પારંગત બનાવી દીધા.

થોડાં પ્રેરણાપદ દૃષ્ટાંત:-છત્રપતિ શિવાજી પણ બાળપણમાં વધુ પ્રતિભાવાન દેખાતા નહોતા. પરિસ્થિતિ પણ એવી ન હોતી કે આગળ ચાલીને કંઈ કરી બતાવવાની સંભાવના દેખાય. પતિના દ્વારા ઉપેક્ષિત તેમની માતા જીજ્ઞાબાઈ પોતાના પુત્રને લઈને પૂનામાં રહેતી હતી. બાળકના પાલન-પોષણથી માંડીને શિક્ષણ-દીક્ષા વિગેરેનો સમગ્ર ભાર તેમના પર જ હતો. જીજ્ઞાબાઈએ આ ઉત્તરદાયિત્વ સરળતાથી નિભાવી શકાય એવું યોગ્ય માધ્યમ શોધી કાઢ્યું. તેઓ પોતાના લાડકા પુત્રને રામાયણ, મહાભારત, હનુમાન, કૃષ્ણ અને અર્જુન વગેરેની પ્રેરણાપદ આદર્શ ચરિત્રકથાઓ સંભળાવતાં હતા.

બાળક શિવાના મનમાં એવા જ બનવાની ધૂન સવાર થઈ ગઈ. તેઓ બાળપણમાં જ માલવા જાતિના આદિવાસી અને પછાત બાળકોને 'રીંછ-વાનર'ની જેમ સંગઠિત કરવા લાગ્યાં. તેમને ચુદ્ધ-વિદ્યા શિખવાડવા લાગ્યા. બાલ્યકાળની પ્રેરણાથી ઉત્પન્ન થયેલ મહત્ત્વકાંક્ષાના બળ પર તેમણે નાનાજી, બાજી પ્રભુ, દેશપાંડે તથા સૂર્યાજી જેવા કેટલાયે નરરત્નો શોધી કાઢ્યા. તેમણે જ આગળ જતાં વિશાળ મોગલ સામ્રાજ્યના અધિપતિ ઔરંગઝેબની ઊંઘ હરામ કરી દીધી.

યુગપુરુષ મહાત્મા ગાંધીજીના વિષયમાં પણ એ પ્રચલિત છે કે તેઓ પણ બાળપણમાં એક સામાન્ય પ્રતિભા ધરાવનાર ડરપોક અને કાયર બાળક જ હતાં. બાળપણમાં તેમની માતા પૂતળીબાઈ તથા તેમની ઘાતૃમાતા તેમને સારી સારી વાર્તાઓ સંભળાવતા હતા. તેના પરિણામ સ્વરૂપે તેઓ આજીવન સત્ય અહિંસા, કર્તવ્યપાલન, ચરિત્રનિર્માણ વગેરેને સર્વાધિક મહત્ત્વ આપતાં રહ્યાં. સત્ય પ્રત્યે અવિચળ નિષ્ઠા તો તેમના મનમાં મહારાજા હરિશ્ચંદ્રનું નાટક જોઈને તથા વાર્તા સાંભળીને ઉત્પન્ન થઈ હતી. ઈસુ, બુદ્ધ અને જૈન તીર્થંકર મહાવીર સ્વામીના પ્રેરક પ્રસંગો વાંચી સાંભળીને જ અહિંસા પ્રત્યે તેમનામાં ઉંડી શ્રદ્ધા તથા નિષ્ઠા ઉભરી હતી.

સુભાષચંદ્ર બોઝ જ્યારે બાળક હતાં ત્યારે એકવાર તેઓ મા ની પાસેથી પથારીમાંથી ઉઠીને જમીન પર સૂઈ ગયાં, મા એ જ્યારે પૂછ્યું તો તેમણે જણાવ્યું કે “મા આજે અધ્યાપકજી કહેતા હતાં કે આપણા પૂર્વજ ઋષિમુનિ હતાં. તેઓ જમીન પર સૂતાં અને કઠોર જીવન જીવતા હતાં, તેથી હું પણ કઠોર જીવન જીવવાનો અભ્યાસ કરું છું. ત્યારે પિતાજી જાગી ગયા અને તેમણે કહ્યું-જમીન પર સૂવું જ પર્યાપ્ત નથી. જ્ઞાન સંચય અને સેવાની પણ લગન હોવી જોઈએ. હમણાં તૂ જા અને મા ની પાસે સૂઈ જા. મોટો થઈને આ ત્રણે કામ કરજે.”

સુભાષે અધ્યાપકની જ નહીં પિતાની વાતોની પણ ગાંઠ બાંધી લીધી. આઈ.સી.એસ. પાસ કરીને જ્યારે અફસર થવાની વાત સામે આવી તો તેમણે કહ્યું “મેં જીવનનું લક્ષ્ય નિશ્ચિત કરી લીધું છે. માતૃભૂમિની સેવા કરીશ અને મહાન બનીશ.” બાળપણનો નિશ્ચય તેમણે મરણ પર્યંત નિભાવ્યો. આ રીતે બને છે મહામાનવ.

થોડા વિશિષ્ટ મેઘાવી બાળક:-ઈતિહાસમાં એવાં પણ અનેક ઉદાહરણ મળે છે, જેનાથી વિદિત થાય છે કે અભિભાવકોની જાગરૂકતાના કારણે કેટલાયે મહામાનવ અત્યાયુમાં અસંભવ લાગતી પ્રગતિ કરવામાં સફળ થયા છે.

- (૧) શિવાજીએ માત્ર ૧૩ વર્ષની ઉંમરે જ તોરણાનો કિલ્લો જીત્યો હતો.
- (૨) અહલ્યાબાઈએ ૧૮ વર્ષની ઉંમરમાં જ રાજ્યકાળ સંભાળ્યો હતો.
- (૩) સિકંદરે ૧૭ વર્ષની ઉંમરમાં જ શેરોનિયોનું યુદ્ધ જીત્યું હતું.
- (૪) અકબરે ૧૬ વર્ષની ઉંમરમાં જ ગાદી સંભાળી અને વિશાળ સામ્રાજ્યને કુશળતા પૂર્વક ચલાવ્યું હતું.

- (૫) સંત જ્ઞાનેશ્વરે ૧૨ વર્ષની ઉંમરમાં જ ગીતાનું 'જ્ઞાનેશ્વરી' ભાષ્ય લખ્યું હતું.
- (૬) જગદ્ગુરુ શંકરાચાર્યએ ૧૬ વર્ષની ઉંમરમાં જ અનેક શાસ્ત્રાર્થ જીવ્યાં હતા.
- (૭) રવિન્દ્રનાથ ટાગોરે ૧૪ વર્ષની ઉંમરમાં જ 'શેક્સપિયર'ના નાટક 'મેકબેથ'નો અંગાળી અનુવાદ કર્યો હતો.
- (૮) ભારતેન્દુ હરિશ્ચંદ્રએ ૧૦ વર્ષની ઉંમરમાં જ આ કવિતા લખી નાખી હતી. "લે ષ્યોડા ઠાડે ભયે અરુ અનિરુદ્ધ સુજાન । બાણાસુર કી સેન કો હનન ચલે ભગવાન ॥"
- (૯) અંગાળી કવયિત્રી તારાદત્ત ૧૮ વર્ષની ઉંમરમાં જ વિશ્વવિખ્યાત થઈ ગઈ.
- (૧૦) હરિન્દ્ર ચટ્ટોપાધ્યાયએ પ્રથમ નાટક 'અબુહસન' ૧૪ જ વર્ષની ઉંમરે લખ્યું.
- (૧૧) સરોજિની નાયડુએ ૧૩ વર્ષની ઉંમરમાં જ ૧૩૦૦ પંક્તિઓની ખૂબ મર્મસ્પર્શી કવિતા લખીને સાહિત્ય ક્ષેત્રે ચમત્કાર સર્જી દીધો.
- (૧૨) પરમ પૂજ્ય ગુરુદેવ આચાર્ય પં.શ્રીરામ શર્મા માત્ર ૧૦ વર્ષની ઉંમરમાં જ આધ્યાત્મિક જિજ્ઞાસા જાગવાથી ઘરેથી હિમાલય જવા નીકળી પડ્યાં હતા. બાલ્યાવસ્થામાં જ તેમનામાં સાધના પ્રત્યે ઉંડો રસ જાગ્યો. ૧૫ વર્ષની ઉંમરમાં જ તેમણે મા ગાયત્રીનો સાક્ષાત્કાર કર્યો તથા શ્રી સદ્ગુરુના દર્શન પ્રાપ્ત થયાં બાળપણથી જ તેઓ સેવા સાધનામાં લીન રહેવા લાગ્યા હતા.

આ વિવરણથી સ્પષ્ટ છે કે આવાં વિલક્ષણ મેઘા સંપન્ન બાળકોમાં જન્મજાત સંસ્કારોનું મહત્ત્વ તો છે જ સાથે સાથે તેમની પુરુષાર્થ પરાયણતા, પ્રતિભા, લગનને સમુચિત પોષણ આપનાર વાતાવરણ તથા પરિજનોને પણ તેનું શ્રેય જાય છે.

- યોગ્યતા વિસ્તાર:-** (૧) પંચતંત્રના મંદબુદ્ધિ રાજકુમારોને કેવી રીતે રાજનીતિ, શિક્ષણ અને ધર્મોમાં પારંગત બનાવ્યા હતા? પાઠના આધારે સમજાવો.
- (૨) આદર્શ બાળકોના થોડા પ્રેરક દૃષ્ટાંત પાઠના આધારે આપો તથા એ પણ જણાવો કે તેઓ કેવી રીતે મહાન બની શક્યા
- (૩) સુભાષચંદ્ર બોઝે પિતાની કઈ વાત પર માતૃભૂમિની સેવાનું લક્ષ્ય નિર્ધારિત કર્યું તથા તેને કેવી રીતે નિભાવ્યું.
- (૪) પાઠમાં વર્ણવેલ થોડાં મેઘાવી બાળકોની વિશિષ્ટતાઓની સૂચી બનાવો.
- (૫) પાઠમાં આવેલ વિશેષણની સૂચી બનાવી તેને સંબંધિત વિશેષતાઓ સાથે જોડીને લખો.

હે પરમેશ્વર.... દો સદ્જ્ઞાન....

અમે સૌ બાળકો છીએ નાદાન, હે પરમેશ્વર દો સદ્જ્ઞાન
અમે...

માનવજીવન શ્રેષ્ઠ મહાન, આપીએ તેની ઉપર ધ્યાન
તેનો કરીએ સદુપયોગ, ફરી ન મળે આવો સુયોગ
કરી સાધના બનીએ મહાન... અમે....

કરી ન શકે જે જનકલ્યાણ, એ તો છે પથ્થર પાષાણ
ઊંચી વાણી ઊંચું જ્ઞાન, સદાચાર વિણ એ નિષ્પ્રાણ
બનીએ ઉચ્ચ ચારિત્ર્યવાન.... અમે....

અધિકારનો એ હકદાર, ફરજ પ્રત્યે હો જેને પ્યાર
કરીએ ના એવો વ્યવહાર, જે પુદને ના હોય સ્વીકાર
સૌથી સૌનું હો ઉત્થાન... અમે....

પુદ માતા જે દે નહીં ધ્યાન, બાળક ક્યાંથી બને મહાન?
સંસ્કૃતિના આ બે આધાર, સાદુ જીવન ઉચ્ચ વિચાર
રાખીએ ધર્મની ઊંચી શાન... અમે....

-પથિક

ભાવબોધ:-

- (૧) બાળકો દ્વારા પરમાત્માને કઈ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે?
- (૨) જે જનકલ્યાણ ન કરે તેને શું કહેવામાં આવે છે?
- (૩) બીજા સાથે કેવો વ્યવહાર ન કરવો જોઈએ?
- (૪) સંસ્કૃતિના બે આધાર કયા કયા છે, તે જણાવો.

અન્ન, જળ અને હવાના આધારે જ શરીર જીવિત રહે છે. આત્માના ગરિમાને જીવન્ત રાખવા માટે તેને પવિત્રતા, મહાનતા અને વિનમ્રતાની પરિસ્થિતિઓમાં રહેવાનો અવસર મળવો જોઈએ.

સ્વાધ્યાય

સ્વાધ્યાય શા માટે?:- જીવનમાં આગળ વધવા માટે સ્વાધ્યાય અતિ આવશ્યક છે. પ્રાચીન કાળમાં આશ્રમવાસી શિષ્યોને ગુરુજન બોધ આપીને ઉપદેશ કરતા હતા. સત્યં વદ અર્થાત્ સત્ય બોલો. ધર્મ ચર- માનવ ઉપયોગી સદાચરણયુક્ત કર્તવ્ય ધર્મ પર જ ચાલતા રહો, “સ્વાધ્યાયાત્ મા પ્રમદ” સ્વાધ્યાયમાં કદી આળસ ન કરો. આનાથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે સ્વાધ્યાય વ્યક્તિના વિશ્વાસનું એક અનિવાર્ય અંગ છે. આજે પણ માતા-પિતા પોતાના સંતાનને જરાપણ સમજ આવે કે તરત જ સારામાં સારી શાળામાં મોકલીને તેને વધારેમાં વધારે સારી રીતે સ્વાધ્યાયી બને તેના પર ભાર આપે છે. કારણ કે અહીં દરેક જાણે છે કે આજે જે બાળક ભણવા-લખવાનું કાર્ય મનોયોગ પૂર્વક કરી લેશે, સ્વાધ્યાયી બનીને શ્રેષ્ઠમાં શ્રેષ્ઠ જ્ઞાન અર્જન કરી લેશે. તેમનું ભવિષ્ય નિશ્ચિત રૂપે તેટલું જ ઉજ્જવળ અને સમૃદ્ધ થશે. કહેવામાં આવ્યું છે કે :-

“બચ્ચો પઢના હૈ સુખદાયી, મિલે ઈસીસે સભી બડાઈ

પહેલે થોડા કષ્ટ ઉઠાના, ફિર સબ દિન આનંદ મનાના.”

માટે જે વિદ્યાર્થી, વિદ્યાર્થીજીવનમાં કષ્ટ ન ઉઠાવીને આરામપ્રિય થઈ જાય છે, આળસમાં, નિદ્રામાં અને તંદ્રામાં જીવનની બહુમૂલ્ય ક્ષણોને વ્યર્થ નષ્ટ કરી દે છે, તેમનું ભવિષ્ય અંધકારમય થઈ જાય છે. સ્વાધ્યાય દ્વારા વિવિધ વિષયોનું જ્ઞાનાર્જન કરીને જ વિદ્યાર્થી ભાવિ જીવન માટે સારી રીતે તૈયાર થઈ શકે છે. સ્વાધ્યાયનું સુખ વ્યક્તિને વ્યર્થ વિચલન અને ભટકાવથી બચાવે છે અને તેનાથી જીવનની દિશા નિર્ધારિત કરવામાં મદદ થાય છે. ભારતીય સંસ્કૃતિ પ્રમાણે જીવનને ચાર મુખ્ય આશ્રમોમાં વહેંચવામાં આવ્યું છે. બ્રહ્મચર્ય, ગૃહસ્થ, વાનપ્રસ્થ અને સંન્યાસ. તેમાં સૌથી મહત્ત્વપૂર્ણ અને સંપૂર્ણ જીવનની આધારશિલા બ્રહ્મચર્ય એટલે કે વિદ્યાર્થી જીવન પર જ ટકેલી છે.

તેને એક સુંદર શ્લોક દ્વારા પણ સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યું છે:-

પ્રથમે નાર્જિતા વિદ્યા, દ્વિતીયે નાર્જિતં ધનમ્ ।

તૃતીયે નાર્જિતં પુણ્યં, ચતુર્થે કિં કચ્ચિતિ ॥

અર્થાત્ જેણે જીવનની પ્રથમ અવસ્થા-બ્રહ્મચર્યાશ્રમ એટલે કે વિદ્યાર્થી જીવનમાં સારા સ્વાધ્યાય દ્વારા વિદ્યાર્જન ન કર્યું હોય, બીજી

અવસ્થા ગૃહસ્થાશ્રમમાં સમુચિત રૂપથી ઘનાર્જન ન કર્યું, ત્રીજી અવસ્થા વાનપ્રસ્થાશ્રમમાં પર્યાપ્ત પુણ્યઅર્જન નહીં કર્યું હોય એવો વ્યક્તિ ચોથી અવસ્થા એટલે કે સંન્યાસ આશ્રમમાં છેવટે કરશે શું? આવું બધું વિચારીને વિદ્યાર્થીએ સદૈવ સ્વાધ્યાયી અને ખંતીલા બનવું જોઈએ.

સ્વાધ્યાય કેવી રીતે:-સ્વાધ્યાયમાં વધુમાં વધુ સમય સુધી પુસ્તકો વાંચતા રહેવું જ પર્યાપ્ત નથી. એ પણ ધ્યાન આપવું જોઈએ કે પુસ્તકો વિષયને અનુરૂપ પ્રાસંગિક તથા લાભદાયક હોય. પૂરી તત્પરતા તથા મનન સાથે જ સ્વાધ્યાય કરવામાં આવે. સ્વાધ્યાય કરતી વખતે પેન તથા નોટબુક પણ સાથે લઈને બેસવું જોઈએ. ધ્યાનનીય મનનીય મુદ્દાઓને ચિહ્નો તથા રેખાંકિત કરીને તેને નોંધી લેવા જોઈએ. અર્થાત્ સ્વાધ્યાય સમયે ખંડવિધિ તથા સમગ્રતાને ઉપયોગમાં લેવા જોઈએ. સમગ્ર પ્રકરણને પ્રથમ વાંચી લેવું જોઈએ તથા ત્યારબાદ તેને થોડા થોડા ફક્કરામાં ખંડ પાડીને ટૂકડે ટૂકડે વાંચવું. આ પ્રમાણે જ્યાં સુધી આખું પ્રકરણ બરાબર યાદ ન રહી જાય ત્યાં સુધી અથવા સંપૂર્ણ સમજમાં ન આવે ત્યાં સુધી અભ્યાસ કરવો જોઈએ. આ વિધિ વધારે પ્રભાવી અને યોગ્ય છે. તેમ છતાં કોઈ મુદ્દો વધુ જટિલ હોય તો તેને પૃથક રૂપથી અંકિત કરીને પોતાના વરિષ્ઠ જનો તથા ગુરુજનોને પૂછીને સ્પષ્ટ કરી લેવો જોઈએ. ક્યારેક ક્યારેક ઉપલક દૃષ્ટિથી પણ સ્વાધ્યાય કરી શકાય છે. આકાશ માર્ગે ઉડતું પક્ષી જેમ તીક્ષ્ણ નજર દોડાવે છે, ક્યારેક તે રીતે પણ સ્વાધ્યાય કરી શકાય છે અને ક્યારેક જ્યારે કોઈ પ્રકરણને સારી રીતે યાદ કરવાનું હોય ત્યારે તેનું વાસ્તવ સિંહાવલોકન કરવામાં આવે છે, અર્થાત્ જેમ સિંહ જંગલમાં ચાલતા ચાલતા વચ્ચે વચ્ચે પાછળ પણ જોતો જાય છે તે રીતે પાઠને આગળ યાદ કરવાની સાથે તેને પાછળ પણ યાદ કરવો જોઈએ.

સ્વાધ્યાયની સાથે નિરર્થક અને અનાવશ્યક સાહિત્યના અધ્યયનનો ચસ્કો ક્યારેય પણ ન કરવો. જેમ કે કોમિક્સ હલકા ઉપન્યાસ વગેરે ન વાંચવા જોઈએ. સારા ઉપયોગી, જ્ઞાનવર્ધક પુસ્તકો જ વાંચવા. વિષય પરિવર્તન માટે સારા મેગેઝિન તથા નૈતિક સાહિત્યને જ વાંચવું. સારાં સદ્ગુણી લોકોનો સમય હંમેશા કાવ્ય શાસ્ત્રોના સાત્વિક વિનોદમાં વ્યતીત થાય છે. જ્યારે મૂર્ખ તથા ધૂર્ત લોકો પોતાના સમયને વ્યર્થ વિવાદ, નિદ્રા અને કલહ વગેરેમાં વીતાવે છે.

“કાવ્ય શાસ્ત્ર વિનોદેન કાલો ગચ્છતિ ધીમતામ્”

આદર્શ વિદ્યાર્થી પોતાના સમયની એક એક ઢાણ સારા અને ઉપયોગી કાર્યોમાં વિતાવે છે. તેમનો સમગ્ર સમય એક સુંદર સમય સાચી ઢાણ દ્વારા બંધાયેલો હોય છે. સમયનો સારો સદુપયોગ જ જીવનની આદર્શ કળા છે.

સ્વાધ્યાયની ઉપયોગિતા:-સારા પુસ્તકો એક સારા પથ પ્રદર્શક તથા સારા મિત્રની ગરજ સારે છે, સારા સાહિત્યના સ્વાધ્યાયથી મનમાં સારી તથા ઉદાર ભાવનાઓ પેદા થાય છે. વ્યક્તિ સત્કર્મો તરફ સહજ જ દોરવાય છે, સારા સ્વાધ્યાયથી અર્જિત સદ્જ્ઞાન દ્વારા મનમાં સુવિચારોનો સાગર હિલોળા લે છે. સુવિચારોના દુઃચક્રથી સહેજમાં મુક્તિ મળી જાય છે. એક સારો સ્વાધ્યાયી વ્યક્તિ સતત આત્મનિર્માણની દિશામાં જ વિચારતો રહેતો હોય છે. તે પોતાના પ્રતિદિનના કાર્યનું મૂલ્યાંકન કરીને એ શોધ્યા કરે છે કે સુધારણાની દિશામાં મારા કદમ પ્રતિદિન કેટલા આગળ વધ્યા. અને હવે આગળ કેટલું મારે જવાનું છે. એક સારો સ્વાધ્યાયી દરેક ઢાણે જાગૃત રહેતો હોય છે. તેના કાનોમાં ઉપનિષદોના પ્રેરક વચનો ગૂંજતા રહે છે:-

ઉત્તિષ્ઠ જાગૃત પ્રાપ્ય વરાણિબોધત ।

અવિધયા મૃત્યું, તીર્ત્વા વિધયાઽમૃતમશ્નુતે ।

સોઽહં, શિવોઽહં, સચ્ચિદાનંદોઽહમ્, અયમાત્મા બ્રહ્મ, તત્ત્વમસિ

એક સારા સ્વાધ્યાયીની ચિત્તવૃત્તિ સીમિત સ્વાર્થની અપેક્ષાએ પરમાર્થ તથા લોકકલ્યાણ તરફ વધુ પ્રવૃત્ત હોય છે. સર્વત્ર ઈશ્વર દર્શનની સત્પ્રેરણા તેને સારા સ્વાધ્યાય દ્વારા મળતી રહે છે. તે સહજતાથી સદ્ગુણોથી પરિપૂર્ણ થતો જાય છે. દુર્ગુણો અને દોષોથી તેને સહજ મુક્તિ મળે છે, તેની જ્ઞાનપિપાસા, જિજ્ઞાસા નિરંતર વધતી જાય છે અને તેની અદ્ભુત જ્ઞાન સંપદામાં નિરંતર વૃદ્ધિ થતી જાય છે. તેનું મસ્તિષ્ક ચિંતનશીલ થતું જાય છે. તેના વિચારોનું, ચિંતનનું ક્ષિતિજ સદૈવ વ્યાપકથી વ્યાપકતર થતું જાય છે. “વસુદૈવ કુટુમ્બકમ્”ના સ્તર પર જીવવાનો અભ્યાસ થઈને તે સંકીર્ણતા તથા દ્વુદ્રતાના બંધનોથી મુક્ત થતો જાય છે. એક સ્વાધ્યાયી સમયનો સદા સદુપયોગ કરીને સમાજના સન્માન તથા સદ્ભાવનાનું પાત્ર બને છે. તેનામાં નિત્ય શોધ બુદ્ધિનો

વિકાસ થાય છે. તેટલા કારણે જ તે સારાં કાર્યો અને ખોટા કાર્યો વચ્ચેનું અંતર સમજી તેનો સારો નિર્ણય કરવાની શક્તિથી સંપન્ન બની જાય છે. આત્મવિશ્વાસ, વૈચારિક દૃઢતા તથા ચારિત્રિક પરિપક્વતાના કારણે એક સારા સ્વાધ્યાયીમાં કુશળ નેતૃત્વ શક્તિનો સહજ વિકાસ થતો જાય છે. અભિરૂચિઓનો પરિષ્કાર તથા આદતોના પરિમાર્જનથી તે એક સુયોગ્ય આદર્શ નાગરિકના રૂપમાં ઓળખાય છે.

આ પ્રકારે સ્વાધ્યાય રૂપી કલ્પવૃક્ષને મેળવીને એક આદર્શ સ્વાધ્યાયી શ્રેય, સદ્ગુણો, શ્રી, કીર્તિ, યશ, સન્માન વિગેરે સર્વ કાંઈ પ્રાપ્ત કરી લે છે. જીવનના ચરમ લક્ષ્ય સુધી પહોંચનાર આ પાથેય વિદ્યાર્થીને સર્વ ભૌતિક તથા આધ્યાત્મિક સંસોધનોથી સુસંપન્ન કરી દે છે. આટલા માટે જ “સફળ જીવનનો બસ આ જ ઉપાય છે. ભણો, લખો અને નિત્ય સ્વાધ્યાય કરો.”

યોગ્યતા-વિસ્તાર:-

- (૧) આ પાઠમાંના કોઈપણ ત્રણ લાભ શોધો.
- (૨) “સ્વાધ્યાય નિરંતર ચિંતનની પ્રક્રિયા છે”, “જો આપણે તેમાં આગસ કરી તો તેનાથી પ્રાપ્ત લાભોથી વંચિત થઈ જઈશું” શા માટે? આ કથનને સ્પષ્ટ કરો.
- (૩) જ્ઞાન પ્રાપ્તિમાં સ્વાધ્યાય કરવા માટે કયી કયી રીતો બતાવી છે? પાઠમાંથી શોધીને લખો.
- (૪) સ્વાધ્યાયને કલ્પવૃક્ષની સંજ્ઞા શા માટે આપી છે?
- (૫) અશ્લીલ તથા નિર્રથક સાહિત્યથી મનોરંજન કરવાના બદલે તમે શું કરશો? વિચારીને લખો.

સાપના મોઢામાં ઝેર હોય છે, પગમાં નહીં, તરુણી સ્ત્રીનો ચહેરો નહીં તેના ચરણ જોવા જોઈએ, એનાથી મનમાં વિકાર ઉત્પન્ન થતો નથી.

-રામકૃષ્ણ પરમહંસ

સંયમ

પરિભાષા:-“મન, ઈન્દ્રિયો તથા ચિત્તવૃત્તિઓના નિગ્રહને જ સંયમ કહે છે.”
શાસ્ત્રોમાં લખ્યું છે “મન એવ મનુષ્યાણાં કારણં બંધમોક્ષયો:”

મનની ચંચળતા તથા ચિત્તની અસ્થિરતાને જ અસંયમ કહે છે. મનને સત્યની સન્મુખ ઉન્મુખ કરવું એ જ યોગ છે. મનની સ્થિરતા દ્વારા જ પ્રત્યેક કાર્ય સફળ થાય છે. રવિન્દ્રનાથ ટાગોરે કહ્યું હતું-“સંયમ જ જીવન છે, અસંયમ મૃત્યું.”

સંયમનું મહત્ત્વ:-જીવનમાં પ્રત્યેક સફળતાની પાછળ સંયમનું બળ જ કામ કરે છે. અસંયમથી આત્મા દુર્બળ બને છે. અસંયમી વ્યક્તિની ઈન્દ્રિયો અને મન અનિયંત્રિત થઈ જાય છે. આથી તે પતિત થઈ જાય છે. જે પ્રકારે શરાબી ડ્રાઈવર ગાડીને ખાડામાં ગબડાવે છે અને અનિયંત્રિત ઘોડા રથને ચકનાચૂર કરી નાંખે છે તે જ રીતે અસંયમિત વ્યક્તિનું મન તથા ઈન્દ્રિયો ઉચ્છૃંખલ થઈને તેને નષ્ટ કરી નાંખે છે. અસંયમિત વ્યક્તિની ખાણી પીણી, સૂવું, ઉઠવું, ખેસવું, ભોજન, નિદ્રા, બ્રહ્મચર્ય તથા યમ-નિયમ, અનિયમિત હોવાના કારણે તે અનેક કષ્ટો તથા મુશ્કેલીઓમાં પડી જાય છે.

સંયમનું જીવનમાં ઘણું મહત્ત્વનું સ્થાન છે. સંયમને જ આત્માનુશાસન કહે છે એક લેખકે કહ્યું છે કે:- ખુદ પર શાસન પછી અનુશાસન. જેનામાં આત્મનિયંત્રણ નથી તે વ્યક્તિ જીવનમાં ક્યારેય સફળતા પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. સંયમી વ્યક્તિ પર દરેક માણસ વિશ્વાસ કરે છે. સંયમથી જ માણસનું ચરિત્ર મજબૂત થાય છે. સંયમના અભાવથી જ વ્યક્તિમાં અનેક શારીરિક, માનસિક, બૌદ્ધિક તથા આત્મિક રુગણતા આવે છે. સંયમના મહત્ત્વને બતાવતા મહાવીર સ્વામીએ કહ્યું કે : “આળસુ તથા અસંયમી વ્યક્તિ અનેક વાર મરે છે, જ્યારે સંયમી તથા બહાદુર વ્યક્તિ જીવનમાં એકવાર જ મરે છે.”

સંયમના પ્રકાર:-મનોનિગ્રહને સંયમ કહે છે. મન જ મનુષ્ય જીવનની ધરી છે. આથી જીવનના પ્રત્યેક પાસા પર મનનું નિયંત્રણ હોવાથી જીવનની ગાડી બરાબર ચાલે છે. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણએ અર્જુનને ગીતામાં સમજાવ્યું કે હે અર્જુન! આ શરીર રૂપી રથનો સારથી આ મન છે અને આત્મા રૂપી રથી (રથ ઠાંકનાર) તેમાં સવાર થયેલ છે. આથી જીવનની યાત્રામાં મનનું ઠીક હોવું આવશ્યક છે. એક કહેવત છે:-“મન ચંગા તો કથરોટમાં ગંગા”. જીવનમાં ચાર પ્રકારના સંયમ હોય છે, જેનાથી વ્યક્તિત્વનો વિકાસ થાય છે :-

(૧) સમય સંયમ (૨) અર્થ સંયમ (૩) વિચાર સંયમ (૪) ઈન્દ્રિય સંયમ.

(૧) સમય સંયમ:-સમયનું મૂલ્ય ન સમજનાર વ્યક્તિ જીવનને નષ્ટ કરતો રહે છે. પં.શ્રીરામ શર્મા આચાર્યએ કહ્યું છે:- “જે સમયને નષ્ટ કરે છે, સમય તેમને નષ્ટ કરી નાંખે છે.” સમયની પ્રત્યેક ક્ષણનો સદુપયોગ થવો જોઈએ. જે સમયનો ઉપયોગ કરે છે તેઓ પોતાના ભાગ્યનું નિર્માણ કરી લે છે. ઘણાં લોકો સમયનો સંયમ રાખતાં નથી અને વ્યર્થમાં સમય ખોઈ નાંખે છે. જેમ કે પતા રમવામાં, ગપ્પાબાજી કરવામાં, સૂવામાં, નિંદા કરવામાં, અહીં તહીં ભટકવામાં, સિનેમા જોવામાં તથા નવલકથા વાંચવામાં સમયને નષ્ટ કરતા રહે છે.

જે વ્યક્તિ સમય પર પ્રત્યેક કાર્ય કરે છે તે હંમેશા સફળ થાય છે. સમયસર ઉઠવું, સૂવું, વાંચવું, સ્વાધ્યાય કરવો, ઉપાસના કરવી તથા વ્યાયામ કરવો-જીવનનો સૌથી મોટો ગુણ છે. સુખી થવાનું એક સૂત્ર છે:- સમયના સંયમને મહત્ત્વ આપનાર વિદ્યાર્થી સદૈવ સ્વસ્થ, મસ્ત, વ્યસ્ત તથા પ્રસન્ન રહે છે.

(૨) અર્થ સંયમ:-ભારતીય સંસ્કૃતિમાં ચાર પુરુષાર્થ બતાવવામાં આવ્યા છે. ધર્મ, અર્થ, કામ, મોક્ષ. અર્થ-બીજા નંબરનો પુરુષાર્થ છે. અર્થ વિના સંસારનો વિકાસ સંધાઈ જાય છે. દરિદ્રતા પણ એક અભિશાપ છે. દરિદ્ર-નિર્ધનનું જીવન એક અભિશાપ છે. આથી ધનનો ઉપયોગ કરવો એ પણ ધર્મનું એક સ્વરૂપ છે. અર્થને લક્ષ્મી પણ માનવામાં આવે છે. લક્ષ્મી, વિષ્ણુ ભગવાનની અર્ધાંગિની છે. આથી લક્ષ્મીનો દુરુપયોગ ન કરવો જોઈએ. તેને વિષ્ણુ ભગવાનના કાર્યોમાં જેમ કે દાન, પુણ્ય, ધર્મ તેમ જ પરોપકારના કાર્યોમાં વાપરવું જોઈએ. તમાકુ પીવી, ગુટખા ખાવા, શરાબ પીવો કે વ્યર્થ કાર્યો તેમ જ દુર્વ્યસનોમાં ધનનો વ્યય ન કરવો જોઈએ.

પૈસાનો અપવ્યય કરવો આપણી સંસ્કૃતિમાં એક મહાપાપ માનવામાં આવ્યું છે. અર્થ સંયમ કરનાર વ્યક્તિ ઉચિત અવસર પર ઉચિત કાર્ય માટે જ ધન ખર્ચ કરે છે અને અલ્પ બચત કરે છે. અલ્પ બચતનો પૈસો મુશ્કેલીમાં કામ આવે છે. એક વ્યક્તિને એક દીકરી હતી. જે દિવસે તેનો જન્મ થયો તે દિવસથીજ રોજ એક ચારઆની અલ્પ બચતના રૂપમાં તેણે રાખવી પ્રારંભ કરી દીધી. જ્યારે તે મોટી થઈ તો તે

બચત દ્વારા તેનું લગ્ન કરી દીધું. આથી અર્થ સંચય રાખનાર વ્યક્તિ ઈમાનદાર હોય છે. તેને અનૈતિક રીતોથી પૈસા કમાવવાની જરૂર પડતી નથી. હરામની કમાણી ખાનાર અથવા પિતાના ધન પર આશ્રિત રહેનાર બાળક સ્વાવલંબી બની શકતાં નથી. એવા બાળકોમાં ધનના અપવ્યયની આદત પડી જાય છે અને તે જીવનમાં દુઃખ મેળવે છે. ઠાઠ-માઠ કે શાન-શૌકતમાં અપવ્યય કરવો એ એક ઓછાપણાની નિશાની છે.

આપણા મહાપુરુષોએ “સાદુ જીવન-ઉચ્ચ વિચાર”ના સિદ્ધાંતને અપનાવ્યો અને અર્થ સંચય કરીને દાન-પુણ્યમાં પૈસો વાપર્યો. પં.શ્રીરામ શર્મા આચાર્યજીએ કહ્યું છે “કરકસર, બચતનો સિદ્ધાંત અપનાવો અને યશ કમાઓ.” પોતાની સુખ સુવિધાઓમાં કાપ મૂકી અને તે બચતને લોકસેવા તથા શિક્ષણ સહયોગમાં વાપરવી એ જ સમજદારી છે.

(૩) વિચાર સંચયમ:-વિચાર સંચયમ પણ વ્યક્તિત્વને વિકસિત કરવાનો સૌથી મોટો ગુણ છે. વ્યર્થનું ચિંતન કરતાં રહેવાથી વ્યક્તિનું મસ્તક પાગલ જેવું થઈ જાય છે.

વિચારોના સંચયથી બુદ્ધિ તીવ્ર થાય છે. વ્યર્થની વાતો વિચાર્યા કરવાથી માનસિક દબાણ વધે છે અને અનેક માનસિક રોગ પેદા થાય છે. આજ આ વિજ્ઞાનના યુગમાં ‘તનાવે’ એક બિમારીનું રૂપ લીધું છે. અમેરિકામાં ૯૦ ટકા લોકો ઉંઘની ગોળી ખાઈને જ સૂઈ શકે છે. મનમાં શાંતિ તથા વિચારને સ્થિર તથા સુવ્યવસ્થિત રાખનાર વૈજ્ઞાનિકો, દાર્શનિકો, કલાકારો, રાજનેતાઓ, તથા સંગીતકારો અથવા સાહિત્યકારોએ આશ્ચર્યજનક કાર્યો કરી બતાવ્યા છે.

વિશ્વ સ્વાસ્થ્ય સંગઠનના વૈજ્ઞાનિકોએ પોતાના રિપોર્ટમાં લખ્યું છે કે વ્યક્તિની ૯૦ ટકા બિમારી તેના માનસ સંસ્થાનમાં ઉત્પન્ન થાય છે. મનની પ્રસન્નતા તથા ઉલ્લાસથી વ્યક્તિ સ્વસ્થ રહે છે. આથી વિચાર કરવાની પ્રક્રિયા સંચય તથા સંતુલિત હોવી જોઈએ. જેના વિચારો સંતુલિત હોય છે તે વ્યક્તિ બધાને સારો લાગે છે. વ્યર્થના વિચારોથી જીવનનું સંતુલન બગડે છે. એવા લોકોને પાગલપન, સનક તથા તુંડમિજાજી જેવી બિમારી થાય છે. વિચારોના સંચયના અભાવમાં જ ઘણાં લોકો અનૈતિક કાર્ય કરે છે અથવા આત્મહત્યા, મારપીટ, ઝઘડા જેવા કુદૃત્ય કરતા જોઈ શકાય છે.

(૪) ઈન્દ્રિય સંયમ:- ઈન્દ્રિય સંયમ રાખનાર વ્યક્તિ દીર્ઘાયુ પ્રાપ્ત કરે છે. તેનું અકાળ મૃત્યુ થતું નથી. ઈન્દ્રિય સંયમથી જ આત્મબળ, મનોબળ તથા બુદ્ધિબળ વધે છે. ઈન્દ્રિય સંયમ રાખનાર વ્યક્તિ સ્વસ્થ, પ્રસન્ન, મિલનસાર તથા વ્યવહાર કુશળ થાય છે. ઈન્દ્રિય સંયમથી વ્યક્તિમાં ઓજસ્-તેજસ્ વધે છે. બ્રહ્મચર્ય પાલન તથા સતોગુણી ભોજન કરનારા મિતાહારી વ્યક્તિ સો વર્ષ જીવે છે. એક કહેવત છે “જેવું ખાઓ અન્ન, તેવું બને મન”, “જેવું પીવે પાણી, તેવી બોલે વાણી” આથી અન્નશુદ્ધિ તથા મનની ચંચળતા પર રોક લગાવનાર વ્યક્તિ જ મહાન બની શકે છે. ઈન્દ્રિયોની લોભુપતા, ચટાકાવૃત્તિ, આળસ, ક્રોધ, કામવાસના, લોભ તથા ઈર્ષ્યા આદિ મનુષ્યને પતનની ગર્તામાં ઘડેલી દે છે. ઈન્દ્રિય સંયમ રાખનાર ભાગ્યશાળી હોય છે.

વિદ્યાર્થીએ બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરવું જોઈએ અને ઈન્દ્રિય સંયમનું પાલન કરીને નિયમિત દિનચર્યા બનાવી વિદ્યા ગ્રહણ કરવી જોઈએ. આ જ આત્મોન્નતિના સ્વર્ણિમ સૂત્રો છે.

યોગ્યતા-વિસ્તાર:-

- (૧) “સંયમ જ જીવન છે, અસંયમ મૃત્યુ” આ કથન કોનું છે? તેનું શું તાત્પર્ય છે?
- (૨) તમારા સંયમ નામના પાઠમાં યોગ કોને બતાવ્યો છે? તે તમારા શબ્દોમાં સમજાવો.
- (૩) વ્યક્તિત્વ-વિકાસમાં મુખ્ય ચાર સંયમ કયા કયા છે? તમે અર્થ સંયમ કેવી રીતે કરશો?
- (૪) સંયમિત અને અસંયમિત વ્યક્તિના વ્યવહારમાં તમને શું અંતર દેખાય છે.
- (૫) વિચાર સંયમના અભાવમાં આજે કેવી બિમારીઓ ફેલાઈ રહી છે? અને કેવી રીતે?

દોરામાં ગાંઠ લાગેલી હોય, તો તેને સોયના કાણામાં પરોવી શકાતો નથી અને તેનાથી કપડાં સિવી શકાતા નથી. મનમાં સ્વાર્થ અને સંકીર્ણતાની ગાંઠ લાગી હોય, તો ઈશ્વરમાં મન લાગતું નથી અને જીવન લક્ષ્ય પણ પ્રાપ્ત કરી શકાતું નથી. -રામકૃષ્ણ પરમહંસ

નીતિના દોહા

સદ્ચિંતન નિયમિત કરે, સદ્ગુણ કરે સહાય,
દુર્ગુણ સે અતિ દૂર હો, બુદ્ધિ દેઈ બિન સાય.
ગલત સોય જો ગ્રહિ રહે, ગલત કરે સબ કામ,
કેહિ વિધિ પાવહિ વિમલ યશ, રહે સદા બદનામ.
સ્વાસ્થ્ય મેં ડૂબે નહીં, પરમાસ્થ કી ઓર,
જીવન ઈસ વિધિ ચાલિએ, ગઢિગઢિ કાઢે પોટ.
ગ્રહે કુમારગ મનુજ જો, ભેટ દેઈ મરજાદ,
જીવન દૂભર મેં રહે, ચારો ઓર ફિસાદ.
જિનકા મન સદતા નહીં, જાગૃત નહીં વિવેક,
સાધ ન પાવે લક્ષ્ય વે, ઉનકો કષ્ટ અનેક.
મૂઢુતા કો વિસ્મૃત કરે, કટુતા કો અપનાય,
એસે નર અપયશ લહે, ઘૃણિત ભાવ ઉપજાય.
સંયમ સાધે જે રહે, શીતલ કરે સુભાય,
વિદ્યા, બુદ્ધિ, વિવેક, બલ ઉનકે સદા સહાય.
દૂષણ સે સંકટ બઢે, ઉપજે ઘોર અશાંતિ,
આત્મપ્રતાડિત હો રહે, મિલે કહાં વિશ્રાંતિ.
જિનકે જીવનમેં દિપે, જ્ઞાન, કર્મ અરૂ ભક્તિ,
તિનકે પ્રભુ રક્ષક સદા, મિલે અપરમિત શક્તિ.
સત્ય બોલ બોલે સદા, રહે અસત સે દૂર,
સબકા હિત સાધન કરે, દયા ભાવ ભરપૂર.
સરલ, વિમલ, જીવન જીએ, પીએં પ્યાર કે ઘૂંટ,
યહ મન માને જો નહીં, રહે ઘૂંટ કે ઘૂંટ.

ડૉ.આર.પી.કર્મચોગી

યોગ્યતા-વિસ્તાર:- (૧) દુર્ગુણોનો જીવન પર શો પ્રભાવ થાય છે? તેનાથી કેવી રીતે બચી શકાય? (૨) કવિએ તે વ્યક્તિઓના કયા લક્ષણ બતાવ્યા છે? જેને યશ ક્યારેય મળતો નથી ઉપરથી બદનામ થતા રહે છે. (૩) જીવન સારી રીતે ચાલે તેના માટે શાં સૂચન કર્યાં છે? તેને શોધીને લખો. આ સંબંધમાં તમે પોતાના સૂચનો પણ લખો અને તમારા ગુરુજી સાથે ચર્ચા કરો. (૪) વ્યક્તિને અનેક કષ્ટ ભોગવવા પડે છે, તેનો ઉલ્લેખ કયા દોહામાં છે? આ દોહાને તમારી અભ્યાસ પુસ્તિકામાં લખીને તેની વ્યાખ્યા કરો. (૫) નીતિના દોહામાં તમને કયો દોહો સૌથી વધુ પરસંદ છે તે કારણ સહિત જણાવો. (૬) જો તમને ચાર દોહા કંઠસ્થ, કરવાનું કહેવામાં આવે તો તેનો અગ્રતાક્રમ કયો હશે? આ જ ક્રમથી ચાર દોહા લખી તેની વ્યાખ્યા કરી તેની જીવનમાં શી ઉપયોગિતા છે તે જણાવો.

(૭) “દૂષણ સે સંકટ બઢે.... મિલે કહાં વિશ્રાંતિ” આ દોહાનો કેન્દ્રિય ભાવ જણાવો. (૮) પ્રભુ વિશેષ રૂપથી કયા પ્રકારના વ્યક્તિઓનું રક્ષણ કરે છે?

ધ્યાન અને એકાગ્રતા

(ધ્યાનેનાત્મનિ પશ્યન્તિ કેચિદાત્મનિ આત્મના -ગીતા)

અર્થાત્- થોડા લોકો ધ્યાન દ્વારા તે પરમ તત્વને આત્મામાં જ જુએ છે.

ધ્યાન પરિચય:-શીર્ષકમાં ઉલ્લેખાયેલ 'ધ્યાન અને એકાગ્રતા' આ બંને શબ્દ એકબીજાથી એ પ્રકારે જોડાયેલા છે કે તેને એક બીજાના પૂરક પણ કહી શકાય છે. એક બાજુ ધ્યાનથી એકાગ્રતા સઘાય છે. તો બીજી બાજુ એકાગ્રતા વિના ધ્યાન સંભવ નથી. પોતાના ચિંતનને એકાગ્રતાપૂર્વક કોઈ નિશ્ચિત ધારણા બિંદુ પર કેન્દ્રિત કરવાથી અંતઃઉર્જા સ્થિર તથા સુદૃઢ થાય છે. બાહ્ય સંસારના વ્યવહારથી મન વિચલિત થતું રહે છે. ઈન્દ્રિયોના સાંસારિક વિષય-સેવન કરતાં રહેવાથી આપણે જાણે અજાણ્યે ઘણા થાકી જઈએ છીએ. આવી સ્થિતિમાં અંતર્મુખી થઈને આપણે શક્તિ તથા શાંતિ મેળવવાના ઉદ્દેશ્યથી ધ્યાનનો અભ્યાસ કરીએ છીએ. આ અભ્યાસ ઉર્જા તથા તાજગી પ્રદાન કરે છે, તથા આપણે એક નવી શાંતિ અને શક્તિનો અનુભવ કરીએ છીએ. ગીતામાં સામાન્ય અભ્યાસ તથા શારીરિક કાર્યોથી જ્ઞાનને શ્રેયષ્કર બતાવ્યું છે. જ્ઞાનથી ધ્યાનને વિશિષ્ટ કહ્યું છે, ધ્યાનથી કર્મફળના ત્યાગને શ્રેષ્ઠ કહ્યું છે. આ પ્રકારે શુદ્ધ ત્યાગ ભાવનાથી જ શાંતિ પ્રાપ્ત થાય છે.

શ્રેયોહિ જ્ઞાનમ્ અભ્યાસાત્ જ્ઞાનાદ્ ધ્યાનં વિશિષ્યતે,

ધ્યાનાત્મકર્મફલ-ત્યાગઃ ત્યાગાત્ શાંતિ નિરંતરમ્-ગીતા

અર્થાત્-અભ્યાસ કરતાં જ્ઞાન શ્રેયસ્કર છે, જ્ઞાનથી ધ્યાન તથા ધ્યાનથી કર્મફળનો ત્યાગ ઉત્તમ છે અને ત્યાગથી સતત શાંતિની પ્રાપ્તિ થાય છે.

ધ્યાન કેવી રીતે કરવું?:-જે પ્રકારે શારીરિક શક્તિ સંવર્ધન માટે તથા આરોગ્ય લાભ માટે યોગાભ્યાસ, વ્યાયામ વિગેરે આવશ્યક છે તે જ પ્રકારે માનસિક પ્રખરતા તથા આંતરિક સ્ફૂર્તિ માટે ધ્યાનનો અભ્યાસ લાભદાયક થાય છે. અનેકાનેક આધ્યાત્મિક સાધનાઓમાં ધ્યાન-ચિંતનની અલગ-અલગ પદ્ધતિઓ પ્રચલિત છે, પરંતુ દરેક પ્રકારના ધ્યાનમાં નિમ્નલિખિત મુદ્દા પર વિશેષ ધ્યાન આપવું જોઈએ:-

(૧) સ્વચ્છ, શુદ્ધ, આસન પર જે વદ્યુ ઉચ્યુ ન હોય કે વધારે નીચું ન હોય તેના પર બેસી ધ્યાન કરવું.

(૨) ધ્યાન માટે બેસવાનું આસન, ધ્યાન મુદ્રા હોવી જોઈએ, એટલે કે સુખાસન

માં, કમર સીધી રાખીને, આંખો બંધ કરીને શાંતચિત્ત થઈને બેસવું.

(૩) શરીરને સ્થિર કરીને મનના ભટકાવ અને ચંચળતાને રોકવાનો પ્રયાસ કરવો.

(૪) આગળ રાખેલ ઈપક, ઝૂં કાર અથવા કોઈ પ્રતિમા વિશેષ પર ધ્યાન કરવાની કોશિશ કરવી.

(૫) સૌથી સારું તો એ છે કે ઉગતા સૂર્યનું ધ્યાન કરવું.

(૬) મનને નિર્મિક્ત તથા નિર્વિકાર બનાવવાની કોશિશ કરવી.

(૭) આવું કરતી વખતે મનની સાથે જબજસ્તી અથવા સંઘર્ષ ન કરવામાં આવે.

(૮) કોઈપણ વિચાર આવે, કોઈપણ દૃશ્ય દેખાય તો તેને આવવા-જવા દેવું.

(૯) શરીર, મન, બુદ્ધિ અને ચિત્ત શાંત તથા સ્થિર રાખો.

(૧૦) પ્રકાશ કિરણોનું ધ્યાન કરતાં કરતાં પોતાના અંતરમાં પણ પ્રકાશના પ્રવેશની કલ્પના કરો.

(૧૧) એવી પ્રતીતિ થાય કે અંદરનો અંધકાર દૂર થઈ રહ્યો છે. આપણે પ્રકાશથી ઓતપ્રોત થઈને બહાર-અંદર પ્રકાશમય બની રહ્યાં છે.

(૧૨) પ્રસન્નતા, પ્રકુલ્લતા, જાગૃતિનો અનુભવ કરો. ચહેરા પર પણ તે ભાવ લાવો.

(૧૩) દિવ્ય ચેતન સત્તામાં પોતાની જાતને લીન કરીને આત્મસમર્પણ, આત્મવિસર્જન અને આત્મવિલયની ભાવના કરો.

(૧૪) ધ્યાનના અંતે ધીરે ધીરે આંખો ખોલી સામાન્ય સ્થિતિમાં આવો.

ધ્યાનના આ અભ્યાસને ઓછામાં ઓછું પંદર મિનિટ સુધી નિત્ય નિયમિત રૂપથી કરવામાં આવે તો તેના ઘણાં સારા પરિણામો મળે છે. તેનાથી બુદ્ધિ પ્રખર અને તીક્ષ્ણ થાય છે. મન શાંત તથા સ્થિર થાય છે. મુખ ઉપર પ્રકુલ્લતા તથા પ્રસન્નતાના ભાવોની સાથે એક તેજ આવે છે. ધ્યાનનો આવો અભ્યાસ પ્રાતઃકાલ જાગરણના સમયે તથા રાત્રિના સૂવાના સમયે કરવો લાભદાયક છે. બધું મળીને ધ્યાનના અભ્યાસમાં પોતે પોતાને વિચાર શૂન્ય સ્થિતિમાં લઈ જઈ એક પ્રકારનું શિથિલીકરણ કરવામાં આવે છે. આથી જુદા જુદા વિચારો અને વિકારોના ટકરાવથી આપણું થાકેલું મન વિશ્રાંતિ તથા શાંતિની અનુભૂતિ કરે છે, દિવસમાં કોઈપણ સમયે જ્યારે મન થકાવટનો અનુભવ કરે ત્યારે થોડી ક્ષણો માટે આંખો બંધ કરીને શરીર શિથિલ કરીને શાંતચિત્ત બની ધ્યાન કરી શકાય છે.

એકાગ્રતા વૃદ્ધિના ઉપાય:-મનનું વિચલિત થવું તથા મનનો ભટકાવ આજની આ દોડદામની જિંદગીમાં મુખ્ય સમસ્યા છે. મન થોડી વાર માટે પણ એક નિશ્ચિત વિષય પર ટકી નથી શકતું. તેના માટે એકાગ્રતા-વૃદ્ધિના નિમિત્તે પણ થોડો પ્રયાસ કરવો જોઈએ. ધ્યાનને એક જગ્યાએ ટકાવી રાખવું અથવા એક નિશ્ચિત ઉદ્દેશ્ય માટે કેન્દ્રિત કરવું તે જ એકાગ્રતા છે. મનની એકાગ્રતા વિના આપણે કોઈપણ કાર્ય કુશળતા તથા દક્ષતાપૂર્વક કરી શકતાં નથી. પરિણામ સ્વરૂપ સફળતા પણ તેને અનુરૂપ મળી શકતી નથી. માટે મનોયોગ પૂર્વક કાર્ય કરવા માટે એકાગ્રતા ઘણી જરૂરી છે. ધ્યાનના નિયમિત અભ્યાસથી એકાગ્રતામાં વૃદ્ધિ થાય છે તથા એકાગ્રતા વધવાની સાથે ધ્યાનનો અભ્યાસ સહજ અને સરળ બની જાય છે. એકાગ્રતા વૃદ્ધિ માટે નિમ્નાંકિત ઉપાયોનો અભ્યાસ લાભદાયક થઈ શકે છે:-

(૧) દરરોજ દીપક અથવા કોઈ બિંદુ વિશેષની સામે લક્ષ્ય રાખી ટ્રાટક યોગનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ. તેના માટે બંને આંખોની વચ્ચે મધ્યમાં લગભગ ત્રણ ફૂટના અંતરે પ્રગટેલો દીપક અથવા મીણબત્તી રાખીને અથવા દિવાલ પર કોઈ એક બિંદુ નિર્ધારિત કરી તેના પર થોડો સમય (૧૦-૧૫ મિનિટ) ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવાનો અભ્યાસ કરવો.

(૨) દરરોજ ગાયત્રી મંત્રના નિયમિત જપ કરવા અને તે દરમિયાન સૂર્યનું ધ્યાન કરવું. જપ કરતી વખતે ભાવના કરવામાં આવે કે સૃષ્ટિના પ્રાણ તથા પ્રકાશદાતા સૂર્યના સાન્નિધ્યમાં આપણે અંધકારથી પ્રકાશ તરફ, અસત્યથી સત્ય તરફ તથા વિનાશરૂપી મૃત્યુથી વિકાસ રૂપી અમરત્વ તરફ આગળ વધી રહ્યાં છીએ.

ગાયત્રી મંત્ર:-ૐ ભૂર્ભુવઃ સ્વઃ તત્સવિતુર્વરેણ્યં ભર્ગો
દેવસ્ય ધીમહિ ધિયો યો નઃ પ્રચોદયાત્ ।

મંત્રનો ભાવાર્થ:-તે પ્રાણ સ્વરૂપ, દુઃખનાશક, સુખસ્વરૂપ, શ્રેષ્ઠ, તેજસ્વી, પાપનાશક, દેવસ્વરૂપ, પરમાત્માને અમે અમારા અંતરાત્મામાં ધારણ કરીએ છીએ, તે પરમાત્મા અમારી બુદ્ધિને સન્માર્ગ તરફ પ્રેરિત કરો.

(૩) સદ્ગુણ-વૃદ્ધિ કરતાં કરતાં સત્કર્મ તથા સેવાનું કંઈપણ કાર્ય રોજ કરો.

(૪) વિકારચુક્ત ચિંતન તથા અશ્લીલ સાહિત્ય સેવનથી બચો.

- (૫) આચાર વિચારમાં શિષ્ટતા, સૌમ્યતા, વિનમ્રતાનો વ્યવહાર રાખો.
 (૬) સમયનો સદુપયોગ કરીને પોતાને વ્યસ્ત રાખો અને મસ્ત રહો.
 (૭) સાધના, સ્વાધ્યાય, સંયમ અને સેવા આ ચાર સૂત્રોને જીવનમાં દૃઢતાથી પકડી રાખો.
 (૮) અંતમાં આ ઉદ્દોષ પર પણ ધ્યાન આપો અને એવા જ બનો.

‘નિત્ય સૂર્યકા ધ્યાન કરેંગે-અપની પ્રતિભા પ્રખર કરેંગે.’

વ્યાવહારિક ધ્યાન તથા એકાગ્રતા:-ધ્યાન તથા એકાગ્રતાના આધ્યાત્મિક વિવેચન પછી આવો આપણે તેના થોડાં વ્યાવહારિક તથા લૌકિક સ્વરૂપને પણ સમજી લઈએ. વિદ્યાર્થી સમુદાય તથા યુવા વર્ગ માટે ધ્યાન અને એકાગ્રતાનું આ જ સ્વરૂપ વધારે વિચારણીય તથા અનુપાલનીય છે. ધ્યાનનો સામાન્ય અર્થ મન લગાડીને પૂરી તત્પરતાથી, તન્મયતા તથા તલ્લીનતાથી કાર્યને કરવું-વ્યક્તિ જ્યારે પૂર્ણ મનોયોગથી કાર્ય હેતુ તૈયાર થઈ તે કાર્યમાં સંપૂર્ણ ખોવાઈ જાય છે ત્યારે તેને ‘તત્પર’ અથવા ‘તન્મય’ છે તેમ કહીએ છીએ. આવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત થતાં મનુષ્ય તેના પોતાના કાર્યમાં એકાકાર થઈ જાય છે. ત્યારે તેને તલ્લીન થયાં તેમ કહેવાય છે. ઉપનિષદોમાં વર્ણિત એક શ્લોકમાં આત્માના આ બ્રહ્મમાં તન્મય થવાના વર્ણનને એ પ્રકારે વર્ણવ્યું છે કે:-

‘પ્રણવોદનુશરોહાત્મા બ્રહ્મ તલક્ષ્યમુચ્યતે,

અપ્રમત્તેન બોધવ્યમ શરવત્ તન્મયો ભવેત્ ॥’

અર્થાત્-ૐ કારને ધનુષ તથા આત્માને તીર માનીને બ્રહ્મને લક્ષ્ય માનવામાં આવે, આ રીતે તીરની જેમ તન્મય થઈ આત્મા દ્વારા બ્રહ્મનું લક્ષ્યવેદન કરવામાં આવે.

કોઈપણ કાર્યને જો તે અધ્યયન હોય, લેખન હોય, પ્રયોગાત્મક કાર્ય હોય અથવા વિજ્ઞાન-ગણિતના ગહન પ્રશ્ન હોય, તેને સારી રીતે સમજી અને હલ કરવા માટે ધ્યાન તથા મનોયોગની ઘણી જ આવશ્યકતા હોય છે. વિદ્યાર્થીના પાંચ લક્ષણોમાં ‘બકોધ્યાન’ નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે. જેમ બગલો પોતાના શિકારને પકડવામાં સંપૂર્ણ ખોવાઈ જાય છે, મગ્ન થઈ જાય છે તેવી જ રીતે ધ્યાનમગ્ન થઈ વિદ્યાર્થીએ અધ્યયન કરવું જોઈએ. એક સમયમાં એક જ કાર્ય ઉપર પૂરા મનથી ધ્યાન લગાડવું જોઈએ. અનેક બાબુ મનને લઈ જવાથી કાર્ય કુશળતા પૂર્વક સંપાદિત થઈ શકતું નથી.

આથી ધ્યાનની સાથે એકાગ્રતા પણ આવશ્યક છે. એક જ લક્ષ્યને આગળ રાખીને કાર્ય કરવામાં આવે તો લક્ષ્ય સિદ્ધ થઈ જાય છે. જે પ્રકારે ગુરુ દ્વારા પરીક્ષા લેતી વખતે અર્જુનને પોતાનું લક્ષ્ય-પક્ષીની કેવળ આંખ જ દેખાતી હતી જ્યારે અન્ય શિષ્યોએ સમગ્ર દૃશ્યને પક્ષીને તથા આજુબાજુના સમગ્ર વાતાવરણને જોયું હતું. એટલા માટે માત્ર અર્જુનને જ ગુરુ દ્વારા સફળ ઘોષિત કરવામાં આવ્યો. આ જ રીતે દરેક વિદ્યાર્થીએ પોતાનું એક નિર્દિષ્ટ લક્ષ્ય નિર્ધારિત કરી લેવું જોઈએ. પછી તે જ લક્ષ્યની પૂર્તિ માટે પોતાના મનને એકાગ્ર કરવું જોઈએ. આ જ સફળતાનું સ્વર્ણિમ સૂત્ર છે. કહેવામાં પણ આવ્યું છે-“એક સાધે સખ સધે, સખ સાધે સખ જાયે.” આથી ધ્યાન અને એકાગ્રતાને પોતાના દૈનિક જીવન અને કાર્ય વ્યવહારને અભિન્ન અંગ બનાવી તેનું સમ્યક્ પરિપાલન કરવું જોઈએ. દરેક કાર્યને પૂર્ણ ધ્યાન અને એકાગ્રતાથી જ કરવું જોઈએ. ત્યારે જ સફળતા મળે છે.

યોગ્યતા-વિસ્તાર:-

- (૧) ધ્યાન અને એકાગ્રતામાંથી તે અંશોને જુદા લખો જેમાં ધ્યાન અને એકાગ્રતા પરસ્પરના પૂરક કહેવામાં આવ્યા છે.
- (૨) ઈન્દ્રિયો અને ધ્યાનનો પરસ્પર શો સંબંધ છે? પાઠમાંથી શોધીને લખો.
- (૩) ધ્યાન કરવાના સમયે મનને કેવી રીતે એકાગ્ર કરવું?
- (૪) જો મન એકાગ્ર ન થાય તો વ્યક્તિ પર શો પ્રભાવ થશે?
- (૫) એકાગ્રતાની કઈ કઈ વિધિઓ છે, તેમાંથી તમે શેને પસંદ કરો છો?
- (૬) તત્પર, તન્મય અને તલ્લીન શબ્દોને સમજી તેના અર્થ સ્પષ્ટ કરો.
- (૭) “એક સાધે સખ સધે, સખ સાધે સખ જાયે”નો શો અર્થ છે?

વાસના વગરનું મન સૂકી દિવાસળી જેવું છે. જેને એકવાર ઘસવાથી અગ્નિ પેદા થાય છે. મનોરથોમાં ડૂબેલું મન ભીની દિવાસળી જેવું છે. જેને વારંવાર ઘસવા છતાં જરા પણ સળગતું નથી. ભજનની સફળતા માટે મનને સાંસારિક તૃષ્ણાઓના ભેજથી બચાવવું જોઈએ.

ચિંતન અને ચરિત્ર

ચિંતન અને ચરિત્ર બન્ને શબ્દ એકબીજાના પૂરક છે. એકબીજા ઉપર અનન્ય રૂપથી આશ્રિત આ બંને શબ્દો પર જ વ્યક્તિનું વ્યક્તિત્વ નિર્ભર કરે છે. આપણે જે વિચારીએ છીએ તે આપણું ચિંતન છે અને આપણા ચિંતનના અનુરૂપ જે કાર્ય તથા વ્યવહાર આપણે કરીએ છીએ તે આપણું ચરિત્ર છે. આ ઉક્તિ સર્વથા સાચી અને ઉપયુક્ત છે કે - ‘વ્યક્તિ જેવું વિચારે છે તેવો જ બની જાય છે.’ આ કથનને જરા સ્પષ્ટ કરીને તેને આ પ્રકારે સમજી શકાય છે. વ્યક્તિ મનથી જેવો વિચાર રાખે છે અથવા જેવું ચિંતન કરે છે તેના અનુરૂપ તેની વાણી મુખરિત થાય છે. તે જેવું બોલે છે તેવો જ વ્યવહાર કરવા લાગે છે. વ્યક્તિનો કાર્ય વ્યવહાર તેની આદતોમાં ઢળી જાય છે. તેની ટેવો જ તેના ચરિત્રનું નિર્માણ કરે છે તથા વ્યક્તિનું ચરિત્ર જ તેનું વ્યક્તિત્વ છે આ ચરિત્રનું પ્રયત્નપૂર્વક રક્ષણ કરવાની વાત શાસ્ત્રોમાં કરવામાં આવી છે, આપણે આપણા ચરિત્રનું પ્રયત્નપૂર્વક રક્ષણ કરવું જોઈએ. ઘન તો આવે છે અને ચાલ્યું જાય છે. એકવાર ગયેલું ઘન ફરીથી મેળવી શકાય છે પરંતુ જો ચરિત્ર નષ્ટ થઈ જાય તો તેને નષ્ટ જ સમજવું પડે તેને ફરીથી પ્રાપ્ત કરી શકાતું નથી.

ચરિત્ર વિષયક એક પ્રચલિત ઉક્તિ એ પણ છે કે “ઘન જાય તો કંઈ નથી ગયું, સ્વાસ્થ્ય જાય તો થોડું કંઈક ગયું છે અને જો ચરિત્ર જાય તો સમજો કે સર્વસ્વ ચાલ્યું ગયું.” આટલા મહત્ત્વપૂર્ણ ચરિત્ર પ્રતિ સતત સજાગ એવં સાવધાન રહેવાની આવશ્યકતા છે.

ચિંતનનું મહત્ત્વ:-ચરિત્રની શ્રેષ્ઠતા સતત શુદ્ધ ચિંતનના અભ્યાસથી જ અર્જિત કરી શકાય છે. મન અને મસ્તિષ્કથી સુવિચાર અને સત્ચિંતનનો નિરંતર અભ્યાસ કરવો જોઈએ. અશુભ ચિંતનથી ન કેવળ પોતાનો પરંતુ પોતાના સ્વજનો તથા સંપૂર્ણ સમાજનું અમંગળ અને અનિષ્ટ થાય છે. મન કોઈ કચરાપેટી નથી કે જેમાં ગમે તેવા વિચારોને ભરતા જવાય. મનોવિનોદના નામ પર હલકાં અને અહિતકર વિચારોને ક્યારેય મનમાં આવવા દેવા જોઈએ નહીં. હંમેશા સારા સાહિત્યનું અધ્યયન કરતાં રહેવાથી, સારા મિત્રો તથા પરિજનોની પાસે બેસવાથી વૈચારિક પવિત્રતા આવે છે. પરમ પૂજ્ય ગુરુદેવ પં.શ્રીરામ શર્મા આચાર્યજી દ્વારા નિર્દિષ્ટ ચાર સંયમના અંતર્ગત વિચાર સંયમને પણ ઘણું મહત્ત્વ આપવામાં આવ્યું

છે. ઈન્દ્રિય સંયમ, સમય સંયમ તથા અર્થ સંયમની સાથે આપણે વિચાર સંયમ પ્રત્યે પણ સદૈવ સચેત તથા જાગૃત રહેવું જોઈએ. ગીતાના બીજા અધ્યાયમાં વિષય ચિંતન દ્વારા બુદ્ધિનાશની પ્રક્રિયાને ઘણી સારી મનોવૈજ્ઞાનિક રીતથી સમજાવવામાં આવી છે:- વિષયોનું ચિંતન કરવાથી તેના સંગની, તેને ભોગવવાની ઈચ્છા થાય છે. વિષયોના સેવનથી કામના ઉત્પન્ન થાય છે. કામનાથી ક્રોધ, ક્રોધથી સંમોહ અર્થાત્ મૂઢતા, તેનાથી સ્મૃતિનો નાશ અને સ્મૃતિના નાશથી બુદ્ધિ નાશ તથા બુદ્ધિ નષ્ટ થઈ જવાથી વ્યક્તિનો સર્વનાશ થાય એવું સમજવું જોઈએ. આનાથી સ્પષ્ટ થઈ ગયું છે કે ચિંતન અથવા વિચાર કરવો કેટલું મહત્ત્વપૂર્ણ છે.

ચરિત્ર નિર્માણના સૂત્રો:-ચિંતન ચરિત્રને કેટલું અને કેવી રીતે પ્રભાવીત કરે છે તેને સમજ્યા પછી આપણે એ પણ જાણવું જોઈએ કે ચરિત્ર શું છે? તથા તેના નિર્માણ હેતુ આપણે શું કરવાનું છે આવા કેટલાંક મુખ્ય મુદ્દાઓ પર વિચાર કરીને તેને સમજવામાં આવે.

મનની પવિત્રતા:-બાહ્ય શુદ્ધિ તથા પવિત્રતાની જેમ જ અંતઃકરણ તથા મનની પણ પવિત્રતા અતિ મહત્ત્વપૂર્ણ છે. મનને સારા સારા વિચારો તથા સદ્ભાવનાઓથી હંમેશા ઓત-પ્રોત રાખવાનો પ્રયાસ કરવો જોઈએ. છળ, દંભ, દ્વેષ, પાપંડ, જૂઠ વિગેરે મનોવિકારોથી સદૈવ મુક્ત રહેવાનો પ્રયાસ કરવો જોઈએ. શિષ્ટતા, સૌમ્યતા, મૃદુતા, દયા, મૈત્રી, કરુણા વિગેરે સદ્વિચારોથી પૂરિત મન દ્વારા સદૈવ સન્માર્ગ પર જ આગળ વધવું જોઈએ. “ભૂલિ ન દેઈ કુમારગ પાઉ” કુમાર્ગ પર ભૂલથી પણ કદમ ન રાખો.

સદાચરણનો અભ્યાસ:-વિચારોની શુદ્ધતા પછી તેના અનુરૂપ આચરણ પર પણ સદૈવ ધ્યાન આપવું જોઈએ. કથની અને કરણીમાં એકરૂપતા માટે હંમેશાં પ્રયત્ન રહેવું જોઈએ. પોતાના કાર્યો પર હંમેશાં તીક્ષ્ણ દૃષ્ટિ રાખીને એક જાગરૂક પ્રહરીની જેમ ભટકાવ તથા ખોટા આચરણથી બચતા રહેવું જોઈએ. દરરોજ સંધ્યાકાળે આથમતા સૂર્યને જોઈને એ ભાવના કરવી જોઈએ:-

“વારંવાર રહી રહીને અર્થાત્ જાગરૂકતાપૂર્વક એ વિચારવું જોઈએ કે આજ મારા દ્વારા કયું સત્કાર્ય થયું છે. નહીં તો આજના આ અસ્ત થતાં સૂર્યની સાથે મારા વર્ષો (મારી ઉંમર) નો અમુક ભાગ પણ

અસ્ત થઈ રહ્યો છે. આવું પ્રેરક ચિંતન આપણને સત્કર્મોને માટે પ્રેરિત કરતું રહેશે. આનાથી આપણે આદર્શ ચરિત્રના ધનવાન (ધની) બની શકીશું. ”

સ્વમૂલ્યાંકન:-આ જ પ્રકારે આપણા કરેલા કાર્યોનું સ્વતઃ મૂલ્યાંકન પણ કરવું જોઈએ. પોતાના કાર્યવ્યવહારના મૂલ્યાંકનમાં પૂરી રીતે નિષ્પક્ષ તથા વસ્તુનિષ્ઠ દૃષ્ટિકોણ રાખવો જોઈએ. પોતાની દરરોજની ત્રુટિઓના લેખા-જોખા સ્વતઃ કરીને પોતે જ નિર્ણય લેવાનો પ્રયત્ન કરવો. પાછળની ભૂલો તથા ભૂલોના નિરાકરણ માટે પણ જાગરૂકતાની સાથે પ્રયત્ન કરતાં રહેવો જોઈએ.

આ ઉદ્દેશ્યથી રોજના કાર્યોની ડાયરી (રોજનીશી) રાખવી એ એક સારી અને ઉપયોગી ટેવ કહી શકાય. માતા-પિતા ગુરુના માર્ગદર્શનમાં સદા આગળ વધવાનો સંકલ્પ તથા પ્રેરણા પ્રાપ્ત કરીને પોતાનો ઉદ્ધાર પોતે જાતે જ કરવો જોઈએ.

આત્મવિશ્વાસ તથા આત્મનિર્ભરતા:-આગળ વધવા માટે પોતાની ઉપર પૂરો વિશ્વાસ હોવો જોઈએ, ડગમગ વિચાર, પોતાના પ્રત્યે શંકા તથા આત્મહીનતાથી સદા બચીને રહેવું જોઈએ. આગળ આવનાર પડકારો તથા સંઘર્ષોનો સામનો વિશ્વાસપૂર્વક તથા નિર્ભયતાપૂર્વક કરવો જોઈએ. “ વિશ્વાસં ફલદાયકમ્ ” વિશ્વાસ જ સદૈવ ફળદાયી હોય છે. નિર્ભયતા-સદ્ગુણોની સેનાનો સેનાપતિ છે. બધા સદ્ગુણોને ટકાવી રાખવા માટે સારી બહાદુરી તથા નિર્ભયતાની આવશ્યકતા છે. મહાપુરુષોના જીવનની સફળતાના ચાર મંત્રો બતાવ્યા છે-સમજદારી, ઈમાનદારી, જવાબદારી અને બહાદુરી. આને જીવનમાં પાકા નિશ્ચય સાથે પાલન કરતાં રહેવું જોઈએ. ચરિત્ર નિર્માણનું મહત્ત્વપૂર્ણ સૂત્ર આ જ છે કે પોતાના પર નિર્ભર રહેવાની વૃત્તિ દિવસે દિવસે બળવાન બનવી જોઈએ. પરમુખાપેક્ષી તથા પરાવલંબીનું ચરિત્ર ટકાઉ તથા સુદૃઢ હોઈ શકે નહીં. સાહસ અને દૃઢ નિશ્ચય પણ આદર્શ ચરિત્રને માટે પરમાવશ્યક છે. આ સદ્ગુણો દ્વારા જ આદર્શ ચરિત્રવાળા મહાપુરુષોએ મોટા મોટા કાર્યો કર્યા છે. આથી પોતાના ચિંતનને ઉત્તરોત્તર ઉદાત્ત તથા વ્યાપક બનાવી તે અનુસાર ચારિત્રિક ગુણોનો વિકાસ કરતાં રહેવો જોઈએ.

ઉદારતા તથા સહૃદયતા:-ચારિત્ર્ય બળની વૃદ્ધિ માટે વ્યક્તિએ ઉદાસ અને નિરાશ ન થવું જોઈએ. તેણે કઠોર તથા સંકીર્ણ ન બનવું જોઈએ. પ્રાણી માત્ર પ્રત્યે ઉદાર દૃષ્ટિકોણ હોવો એ સારા તથા મહાન ચરિત્રનું લક્ષણ છે. સ્વાર્થ તથા સંકીર્ણતાની ભાવના આજે એટલી બધી વધારે વધી ગઈ છે કે આ દોડભાગમાં ચરિત્ર અદૃશ્ય થતું હોય તેમ લાગે છે. તેના માટે દરેકમાં ઉદારતા તથા સહૃદયતાની ભાવનાનો પ્રયાસ હોવો આવશ્યક છે. ઉદારતા તથા સહૃદયતાની વૃદ્ધિ માટે આપણે આપણા વિચારને સંવેદનશીલ તથા સહાનુભૂતિ પૂર્ણ બનાવવા પડશે. બીજાના સુખ-દુઃખ પણ આપણી જેમ જ છે. આપણા હિતની સાથે બીજાના હિતનું પણ હંમેશા ધ્યાન રાખવામાં આવે. ઉદારતા તથા સહૃદયતાની કસોટી આપણને આ સૂક્તિમાં મળે છે:-

“આત્મનઃ પ્રતિકૂલાનિ પરેષાં ન સમાચરેત્”

જે વ્યવહાર આપણને પોતાના માટે પ્રતિકૂળ લાગે તે બીજા સાથે ક્યારેય ન કરવો. હંમેશા આપણે ભલાઈ વિશે જ વિચારવું, સારું બોલવું તથા ઉત્તમ કર્મો જ કરતા રહેવા તો નિશ્ચિત જ આપણે સ્વયં પણ આદર્શ ચરિત્રના ધની બની શકીશું તથા ચારે તરફ સમાજમાં પણ ચારિત્રિક ગુણોનો ચોક્કસ વિકાસ થઈ શકશે.

યોગ્યતા-વિસ્તાર:-

- (૧) ચિંતન અને ચરિત્રમાં આપસનો શો સંબંધ છે?
- (૨) ચિંતન અને ચરિત્ર પાઠથી ચરિત્ર નિર્માણની પ્રક્રિયા સમજાવો.
- (૩) ચરિત્ર નિર્માણની આવશ્યકતા ઉપર તમારા વિચાર લખો.
- (૪) એવું કેમ કહેવામાં આવ્યું છે કે ઘનના જવાથી કંઈ જતું નથી, સ્વાસ્થ્ય જવાથી કંઈક જાય છે પરંતુ ચરિત્રના જવાથી સર્વસ્વ ચાલ્યું જાય છે?
- (૫) ચિંતનથી ચરિત્ર કેવી રીતે પ્રભાવિત થાય છે?
- (૬) વ્યક્તિના વિચાર શ્રેષ્ઠ બને તેના માટે પાઠમાં શા સૂચનો આપ્યા છે? શોધીને લખો.
- (૭) તે મુદ્દા શોધીને લખો જે એ સિદ્ધ કરે છે કે વિષયોના ચિંતનથી વ્યક્તિનો સર્વનાશ થઈ જાય છે.
- (૮) “પ્રાણીમાત્ર માટે ઉદાર દૃષ્ટિકોણ હોવો એ મહાન ચરિત્રનું લક્ષણ છે.” આ ભાવ કયા સૂત્રમાં છે?

યુગ પુરૂષ વેદમૂર્તિ તપોનિષ્ઠ પંડિત શ્રીરામ શર્મા આચાર્યજી

ઈતિહાસમાં સદાય એવી અવતારી સત્તાઓ બહુઆયામી રૂપોમાં અવતરિત થતી રહી છે, જેના દ્વારા માનવ-ચેતનાના ઘરાતલને સાધારણથી અસાધારણ સ્તર પર પહોંચાડવાનું ગુરુતર કાર્ય કરવામાં આવ્યું છે. આવી જ એક દિવ્ય સત્તાના રૂપમાં “વિચાર ક્રાંતિ અભિયાન”ના પ્રણેતા ‘યુગનિર્માણ યોજના’ના સૂત્રધાર તથા વિરાટ ગાયત્રી પરિવાર, શાંતિકુંજ, હરિદ્વારના સંસ્થાપક-સંરક્ષક પરમ પૂજ્ય ગુરુદેવ વેદમૂર્તિ પંડિત શ્રીરામ શર્મા આચાર્યજી નામ વિશેષ ઉલ્લેખનીય છે. પોતાના ૮૦ વર્ષના જીવન કાળમાં સત્સાહિત્યનું જે વિપૂલ સર્જન તથા જનજનના ઉદ્ધાર માટે જે મહત્તમ કાર્ય તેમના દ્વારા કરવામાં આવ્યું, તે ખરેખર અલૌકિક અને ચમત્કારિક છે. મનુષ્યમાં દેવત્વનો ઉદય તથા ધરતી પર સ્વર્ગના અવતરણ હેતુ કરવામાં આવેલ તેમના ક્રિયા કલોપોની ફળશ્રુતિ આજ તેમના દ્વારા સંચાલિત મહાઅભિયાનની સતત વધતી જતી ચારે તરફ પ્રગતિથી સહજ જ સ્પષ્ટ પરિલક્ષિત થઈ રહી છે.

પરમ પૂજ્ય ગુરુદેવ પં.શ્રીરામ શર્મા આચાર્યજીનો જન્મ આગ્રા જનપદના આંબલખેડા ગામમાં ૨૦ સપ્ટેમ્બર ૧૯૧૧માં થયો. પિતા પં.રૂપકિશોર શર્મા આસપાસના દૂર દૂરના રાજપરિવારના રાજપુરોહિત, પ્રકાંડ પંડિત તથા સુવિખ્યાત ભાગવત કથાકાર હતા. ગામના જમીનદાર પણ હતાં. શુદ્ધ ગ્રામીણ પરિવેશમાં તેમનું બાળપણ વીત્યું. સુખ-સુવિધાઓની કોઈ કમી ન હતી. બાળક શ્રીરામ શર્માનું બાળ-મન આરંભથી જ અત્યંત સંવેદનશીલ તથા સાધના પ્રેમી હતું. બાળપણમાં એક દિવસ આવી જ આધ્યાત્મિક સાધનાની છટપટાહટમાં તેઓ ઘેરથી ભાગી નીકળ્યા. પકડાઈ જવાથી તેમણે તેમનો જવાનો ઉદ્દેશ્ય-હિમાલય ગમન બતાવ્યો અને કહ્યું કે તેઓ હિમાલય જ જઈ રહ્યાં હતાં તથા તે જ તેમનું ઘર છે.

નાત-જાતનો કોઈ ભેદભાવ બાળક શ્રીરામના મન પર જરા જેટલો પણ ક્યારેય હતો નહીં. તેમનું મન પરંપરાગત કુટુંબીઓ અને રૂઢિઓ તોડવા માટે સદા આકુળ વ્યાકુળ થતું. એકવાર એક અછૂત ગ્રામીણ મહિલાના ઉપચાર માટે તેઓ તેના ઘેર પહોંચ્યા. તેના સ્વસ્થ થવા સુધી નિયમિત રૂપથી તેનો ઉપચાર તથા સેવા-સુશ્રુષા કરતાં રહ્યા.

તેના માટે તેમને પરિવારનો ઘોર વિરોધ સહન કરવો પડ્યો. એકવાર તેમના ઘોડાઓની માલિશ કરનાર એક અછૂત જાતિના સેવકના એમ કહેવાથી કે “કાશ! મારા ઘરે પણ કોઈ કથા કરે, પરંતુ મારું એવું સૌભાગ્ય ક્યાં?” કિશોર શ્રીરામ શર્મા દ્રવિત થઈ ગયા અને તેમણે તે અછૂત સેવકના ઘેર જઈને વિધિ-વિધાન પૂર્વક શ્રી સત્યનારાયણની કથા કરી. તે સમયે આ બધી વાતો સામાન્ય ન હતી. છૂતાછૂત તેની ચરમ સીમા પર હતો. સમાજ સુધારની લગન બાળક શ્રીરામમાં બચપણથી જ હતી. જેને તેમણે જીવન પર્યંત નીભાવી.

સમાજ સુધારની પ્રવૃત્તિ સિવાય તેમનામાં ઠોસ રચનાત્મક કાર્ય કરવાની પણ લગન બાળપણથી જ હતી. સંગી-સાથિયોની સાથે મળીને ગ્રામ સમાજના વિકાસ તથા સુધાર માટે સારા સારા ફોલ્ડર અને વિચારપત્ર હાથેથી લખી-લખીને પ્રસારિત કરતાં હતાં. બાળ સભાઓ અને ગોષ્ઠિઓ કરવી, જનતાને જાગૃત કરવી, તેમને શિક્ષિત તથા સ્વાવલંબી બનાવવા-આવા કાર્યોમાં તેઓ નિરંતર લાગ્યા રહેતાં. આ સમય દરમિયાન તેમના પિતાજીએ તેમને પં.મદનમોહન માલવીયાજી પાસેથી ગાયત્રી મંત્રની દીક્ષા અપાવી. તેમણે જણાવ્યું કે ગાયત્રી કામઘેનુ છે. તેની સાધના સદૈવ સફળ થાય છે. બાળક શ્રીરામ શર્માને ગાયત્રી સાધનાની લગન લાગી ગઈ.

૧૫ વર્ષની ઉંમરમાં જ્યારે બાળક શ્રીરામ શર્મા ગાયત્રી ઉપાસનામાં મગ્ન હતા ત્યારે તેમને પૂજાવેદી પર રાખેલ દીપકના પ્રકાશમાં એક દિવ્ય સત્તાનો સાક્ષાત્કાર થયો. આ જ તેમની અદૃશ્ય ગુરુસત્તા હતી. આ સન્ ૧૯૨૬ની વસંતપંચમીનો દિવસ હતો. આ વખતે તો તેમની ગાયત્રી ઉપાસના-સાધનાએ તો જાણે એક નવી જ દિશા ધારણ કરી. અદૃશ્ય ગુરુસત્તાના અદ્ભુત સાક્ષાત્કારે તેમનું જીવન જ બદલી નાખ્યું. તેઓ સમગ્ર રીતે તેમને સમર્પિત થયા. આ રોમાંચકારી પ્રસંગના વિષયમાં તેઓ પોતે જ લખે છે “પ્રથમ મિલનના દિવસે સમર્પણ સંપન્ન થયું. બે વાતો ગુરુસત્તા દ્વારા વિશેષ રૂપથી કહેવામાં આવી-સંસારી લોકો શું કરે છે, અને શું કહે છે તે તરફથી મોં ફેરવીને નિર્દારિત લક્ષ્યની દિશામાં એકાકી સાહસના બળ પર ચાલતા રહેવું તથા પોતાને અધિક પવિત્ર અને પ્રખર બનાવવા માટે સાધનામાં મગ્ન થઈ જવું.”

જેમ જેમ કિશોર શ્રીરામ શર્મા મોટા થતા ગયા તેમને દેશની પરંત્રતાની પીડા પણ એટલી જ સતાવવા લાગી. તેમને લાગ્યું કે આ કાર્ય પણ ઓછાં મહત્વનું નથી. પહેલાં આમાં જ દિલ દર્દને ઝંપલાવવામાં આવે. એ જ થયું. ૧૯૨૭થી ૧૯૩૩ સુધીના છ વર્ષોનો સંપૂર્ણ સમય તેમણે આઝાદીના સંઘર્ષમાં લગાડી દીધો. ઘર-પરિવારના વિરોધ છતાં પણ તેમણે ગામથી આગ્રા સુધીનો લાંબો રસ્તો પગે ચાલીને પાર કર્યો. ત્યાં સ્વતંત્રતા સેનાની પ્રશિક્ષણ શિબિરમાં પ્રવેશ મેળવીને પ્રશિક્ષણ પ્રાપ્ત કરીને પહેલા ભૂગર્ભમાં ચાલ્યા ગયા. સમયે સમયે ઘણીવાર જેલયાત્રા પણ કરી. જેલમાં તે સમયના મોટા મોટા નેતાઓ સાથે રહ્યા. ઘોર ચાતનાઓ સહન કરી. એકવાર તો આંદોલન દરમિયાન ત્રિંગો ઝંડો હાથમાં લઈ સરઘસનું નેતૃત્વ કરી રહ્યા હતા ત્યારે પોલીસ દ્વારા એટલા બધા હેરાન કરવામાં આવ્યા કે તેઓ બેહોશ બની ગયાં, છતાં પણ ઝંડો હાથમાંથી ન છોડ્યો, હાથમાંથી છૂટી જાય તેવી સ્થિતિમાં દાંતોથી જકડી રાખ્યો. હોસ્પિટલમાં હોશ આવ્યા પછી જ તેને કાઢી શકાયો. તે સમય દરમિયાન તેઓ ‘મતજી’ના નામથી ઓળખાતા હતાં. તથા શ્રીરામ ‘મત’ નામ થી જ લેખન કાર્ય પણ કરતાં હતાં.

સંઘર્ષના દોર પછી જ્યારે આઝાદીનો વૈદ્યાનિક સંઘર્ષ ચાલ્યો ત્યારે ‘કરવેરા માફી આંદોલન’ દરમિયાન કરવેરા આકારણીના આંકડા એકત્ર કરવા માટે તેમણે પૂરા આગ્રા જિલ્લામાં ભ્રમણ કરીને એવા એવા સાચા આંકડા પ્રસ્તુત કર્યા કે તેના માટે તત્કાલીન મુખ્ય મંત્રી પં.ગોવિંદ વલ્લભ પંત દ્વારા તેમની પ્રશંસા થઈ. શ્રી પંતજીએ આ વાત મહાત્મા ગાંધીને કરી તથા પૂ.બાપુ પણ તેથી ઘણા પ્રસન્ન થયા અને તેમણે આ આંકડાઓ સીધા બ્રિટીશ શાસનને મોકલી આપ્યા. શ્રીરામ શર્માજી શરૂઆતથી જ કાર્ય-કુશળતા, તત્પરતા તથા પ્રખરતાની જીવંતી જગતી મશાલ હતાં. સ્વતંત્રતા પ્રાપ્તિ બાદ જ્યારે સ્વતંત્રતા સેનાનીઓને પુરસ્કાર તથા પ્રશસ્તિ પત્ર આપવામાં આવ્યાં તો પરમ પૂજ્ય ગુરુદેવને સન્માનના રૂપમાં તામ્રપત્ર આપવામાં આવ્યું જે તેમણે સ્વીકાર કરી શેષ પુરસ્કાર તથા સરકાર દ્વારા આપવામાં આવેલ પેન્શનની રકમને પ્રધાનમંત્રીના કોષમાં સમર્પિત કરી દીધી. આવી સૌમ્યતાની મૂર્તિ હતા-પરમ પૂજ્ય પં.શ્રીરામ શર્મા આચાર્ય.

દેશની બધી જ મહાન વિભૂતિઓ પાસેથી પરમ પૂજ્ય ગુરુદેવ પં.શ્રીરામ શર્મા આચાર્યજીએ સમય સમય પર સંપર્ક કરીને તેમનું માર્ગદર્શન અને સત્પ્રેરણા પ્રાપ્ત કરી. તેઓ યોગીરાજ શ્રી અરવિંદને મળવા પોંડિચેરી ગયા. ગુરુદેવ રવિન્દ્રનાથ ટાગોરને મળવા શાંતિનિકેતન ગયા તથા મહાત્મા ગાંધીને મળવા સાબરમતી આશ્રમ આવ્યા. બધાને તેમણે પોતાની યોજના સમજાવી તથા માર્ગદર્શન તથા શુભકામનાઓ મેળવી. ત્યારબાદ પં.શ્રીરામ શર્મા આચાર્યજી પોતાની બૃહત્તર કાર્ય-યોજનામાં જોડાઈ ગયાં. તેમનો એકમાત્ર ઉદ્દેશ્ય હતો વિશ્વ-વસુંધરાના સમગ્ર માનવ સમુદાયને જાગૃત કરીને નવયુગનું નિર્માણ કરવું. આમૂલ વૈચારિક ક્રાંતિ કરવી. આ યુગનિર્માણની મહાન યોજનાને કાર્યરૂપ કરવા તેમણે ‘વિચાર ક્રાંતિ અભિયાન’નો શંખનાદ કર્યો અને પ્રાણ-પણથી તેમાં જોડાઈ ગયાં.

તેમના દ્વારા ૧૯૩૮ની વસંત પંચમી પર ‘અખંડ જ્યોતિ’ નામની માસિક પત્રિકાનું પ્રથમ પ્રકાશન કરવામાં આવ્યું. જેની આજે દસલાખથી પણ વધુ નકલો પ્રતિમાસ છપાય છે. ગુરુદેવનું સાહિત્ય સર્જન અને તેમનું પવિત્ર મિશન મત્સ્યાવતારની જેમ ફેલાતું ગયું. ફેલાઈ રહ્યું છે અને ફેલાતું રહેશે. તેમણે વેદો, ઉપનિષદો, આરણ્યકો, બ્રાહ્મણગ્રંથો, મનુસ્મૃતિ, મંત્ર મહાવિજ્ઞાન, તંત્ર મહાવિજ્ઞાન, યોગવશિષ્ઠ વગેરે પર ભાષ્ય (ટીકાઓ) લખી. તે સિવાય નાની-મોટી ત્રણ હજારથી વધુ પ્રેરક પુસ્તિકાઓ લખી. તેઓ ખરેખર દિવ્ય પ્રજ્ઞાના ભંડાર હતા, પ્રજ્ઞાવતાર હતા. ઉર્જા પ્રાપ્તિ માટે તેઓ ચાર વખત હિમાલય તપ કરવા ગયા. ત્યાં કઠિન તપસાધના તથા લેખન કાર્ય કર્યું. ગાયત્રી સાધનાને જીવનમાં ઉતારીને તેમણે આ મહામંત્રને સર્વસુલભ બનાવ્યો. ૧૦૮ થી ૧૦૦૮ કુંડીય વિશાળ ગાયત્રી મહાયજ્ઞોનું સફળ આયોજન કર્યું. તેઓ ખરેખર એકમાં અનેક તથા અનેકોમાં એક હતા.

વિશ્વમાં ૮૦ થી વધુ દેશોમાં ફેલાયેલા આ અખિલ વિશ્વ ગાયત્રી પરિવાર અને દસ કરોડથી વધુ ગાયત્રી પરિજનોના વિરાટ મિશનના અમર સંસ્થાપક તથા સંરક્ષક આચાર્યજીએ ૮૦ વર્ષની લૌકિક ઉંમર પર પોતાના સ્થૂળ શરીરને સમેટી લીધું. તા-૨ જૂન, ૧૯૯૦ની ગાયત્રી જયંતીના દિવસે મા ગાયત્રીનો આ સાચો સાધક અને અમર ઉપાસક તે જ મા જગન્માતા ગાયત્રીમાં સમાવિષ્ટ થઈ ગયા. આ મહાવિભૂતિ પોતાના સૂક્ષ્મ

તથા કારણ શરીર દ્વારા આજ પણ પોતાના પરિવ્રજનો અને જનજનના પથને આલોકિત કરી રહ્યાં છે.

યોગ્યતા-વિસ્તાર:-

- (૧) યુગપુરુષ આચાર્ય પં.શ્રીરામ શર્માનું જન્મસ્થળ તથા પારિવારિક સ્થિતિને તમારા શબ્દોમાં લખો.
- (૨) બાળક શ્રીરામ શર્માએ પરિવાર તથા સમાજનો ઘોર વિરોધ સહન કરીને પરંપરાગત જાતિ બંધનને તોડીને સમાજ સેવાના કયા કયા કાર્ય કર્યા-શોધીને લખો.
- (૩) બાળક શ્રીરામ શર્માને દિવ્ય સત્તાનો સાક્ષાત્કાર ક્યાં, ક્યારે અને કેવી રીતે થયો?
- (૪) રાષ્ટ્ર સેવા નિમિત્તે આચાર્યજીએ કરેલા વિવિધ કાર્યોની વિગતો આપો.
- (૫) માર્ગ ભૂલેલા માનવોને સન્માર્ગે વાળવા તેમણે કેવાં કેવાં કાર્યો કર્યા છે? ક્રમાનુસાર તેનો ઉલ્લેખ કરો.
- (૬) નીચે લખેલા વાક્યોમાંથી સાચા અને ખોટા વાક્યો અલગ તારવો.
ક- નાત જાતનો ભેદભાવ બાળક શ્રીરામમાં સહેજ પણ નહોતો.
ખ- પં.મદનમોહન માલવીયાજી આચાર્યજીના ગાયત્રીમંત્ર દીક્ષા ગુરુ હતા.
ગ- આચાર્યજીનું જન્મસ્થાન મથુરા જિલ્લાનું આંબલખેડા છે.
ઘ- ‘અખંડ જ્યોતિ’ નામની પત્રિકાનું પ્રથમ પ્રકાશન વર્ષ ૧૯૪૬માં વસંત પંચમીના દિવસે થયું હતું.
ચ- વિચારક્રાંતિ અભિયાનનું સૂત્ર સંચાલન યુગનિર્માણ યોજના અર્થે કરવામાં આવ્યું.

કાર્યો, લીલો વાંસ સરળતાથી વાળી શકાય છે, પરંતુ સૂકાઈ ગયા પછી તે વળતો નથી અને તૂટી જાય છે. બાળ આયુમાં મનને સંભાળી સુધારી શકાય છે. વૃદ્ધાવસ્થામાં તો જડતા જકડી લે છે, જેથી તે કુટેવો બદલાતી નથી, ન તો ઈચ્છાઓ સુધરે છે.

મનની પ્રચંડ શક્તિ

મનનું સ્વરૂપ:-મનુષ્ય કે માનવ મુખ્યત્વે મન પ્રધાન છે મનુષ્ય, માનવ કે અંગ્રેજી શબ્દ 'મેન'ની વ્યુત્પત્તિમાં પણ 'મન' કે 'માઈન્ડ' શબ્દ જોડાયેલો છે. મનમાં રહેલા સુવિચાર અથવા દુર્વિચાર જ આપણું ચિંતન બનીને વ્યવહાર અને આચરણના માધ્યમથી ચારિત્ર્યનું નિર્માણ કરે છે.

મનની મહત્તા:-વાસ્તવમાં મન જ મનુષ્યના બંધન કે મુક્તિનું કારણ છે. જેનું મન પોતાના વશમાં હોય તે જ ખરો સ્વતંત્ર અને આત્મજ્ઞાની છે. એથી ઉલટુ જે વ્યક્તિ મનને વશ થઈ પોતાના ઉપર નિયંત્રણ રાખી શકતો નથી તે બંધનચુક્ત-દુઃખી છે.

‘મન: એવં મનુષ્યાણાં કારણં બંધમોક્ષયોઃ’

મનની સત્તા સાથે હાર માનનાર વ્યક્તિ ખતે જ હારી જાય છે અને મનને જીતવાથી જ આત્મજય સંભવ છે. પછી કોઈપણ વ્યક્તિ પરબ્રહ્મ પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર કરી શકે છે.

‘મન કે હારે હાર દે, મન કે જીતે જીત,

પરબ્રહ્મ કો પાઈએ, મન હી કે પરતીત.’

આજના વિદ્યાર્થીએ પણ અધ્યયનશીલ અને અધ્યવસાયી બનીને મનની શક્તિને ઓળખીને તેનો ભરપૂર ઉપયોગ કરવો જોઈએ અને સ્વાધ્યાયનો લાભ લેવો જોઈએ. વર્ગ ખંડમાં બેઠેલો વિદ્યાર્થી જે શરીરથી વર્ગમાં બેઠેલો હોય અને તેનું મન ક્યાંક અવ્યત્ર ફરતું હોય તો શરીરથી વર્ગમાં બેઠેલો હોવા છતાં તેને કોઈ લાભ થઈ શકતો નથી. મનના સંપૂર્ણ યોગદાન વગર કોઈ કાર્ય સારી રીતે પુરૂ કરી શકાતું નથી. આપણું મન એટલું ચંચળ અને અટક્યાળુ છે કે અભ્યાસ અને વૈરાગ્ય વિના તેને વશમાં કરવાનું મુશ્કેલ છે. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણના ગહન આત્મજ્ઞાનને સાંભળતાં-સાંભળતા ભગવદ્ગીતામાં મહારથી અર્જુન પણ મનની પ્રચંડ શક્તિના વખાણ સાંભળીને એવો હતપ્રભ બની ગયો કે તેણે કહેવું પડ્યું કે “હે પ્રભુ! આ પ્રમાદી સ્વભાવનું મન ખૂબ જ બળવાન અને ચંચળ છે. તેને વશમાં કરવાનું કામ વાયુને બાંધવા જેવું અત્યંત કઠીન છે.”

ખરેખર આ મન ખૂબ જ ચંચળ અને મુશ્કેલીથી વશમાં આવે તેવું છે. તેને ઉંડા અભ્યાસ અને વૈરાગ્ય ભાવના દ્વારા જ વશમાં લઈ

શકાય છે. મનની પ્રચંડ શક્તિ આગળ મોટા મોટા આત્મજ્ઞાની, સંત, મહાત્મા પણ હારી ગયા છે.

મનને પ્રવૃત્ત રાખવામાં સક્ષમ આ ઈન્દ્રિયો જબરદસ્તીથી મનને પોતાની તરફ ખેંચે છે. પછી મન બુદ્ધિનું હરણ કરીને પોતાના તરફ ખેંચે છે. પછી આપના શરીરમાં અંદર બહાર બંધે મનનું જ રાજ્ય થઈ જાય છે અને મનુષ્ય શ્રેષ્ઠ માર્ગથી વિચલિત થતો જાય છે.

સંત કબીર જેવા મસ્ત, મનમોહી, ફકીર પણ મનની પ્રચંડ શક્તિ આગળ લાચાર બનીને કહે છે:-

મન તોહે કેહિ વિધિ કર સમઝાઉ, ઘોડા હોય તો લગામ લગાઉ.

ઉપર જીન કસાઉ.હોય સવાર તેરે પર બેઠું, ચાબુક દે કે ચલાઉ.

મનના નિગ્રહની સમસ્યા દરેક સાધકને સતાવે છે. સામાન્ય માનવીથી લઈને મોટા મોટા મહાપુરુષો મનના આતંકથી બચી શકતા નથી. તેને વશમાં લેવા સદ્ચિંતન-સદ્કર્મ, નિરંતર અભ્યાસ અને ઈશ્વરનો કૃપા આવશ્યક છે.

મનોનિગ્રહ (મનને વશમાં કરવું)ના ઉપાયો:-કોઈપણ કાર્ય માટે અનુકૂળ પરિસ્થિતિ અને ઉપર્યુક્ત મન:સ્થિતિ હોવી અત્યંત જરૂરી છે. મન:સ્થિતિ એટલે કે મનની દશા સારી હોય, તો પરિસ્થિતિ ગમે તેટલી પ્રતિકૂળ હોય તો પણ તેને અનુકૂળ બનાવી શકાય છે આથી મનની સ્થિતિ સારી, શાંત અને સંયમી રાખવી જરૂરી છે. બાહ્ય કારણ એટલે કે ઈન્દ્રિયો વડે ત્યાં સુધી સારી રીતે કાર્ય થઈ શકતું નથી. જ્યાં સુધી આપણા અંતઃકરણમાં તેના માટે સુમેળ સઘાયો હોય. મન બુદ્ધિ, ચિત્ત અને અહંકાર આ ચારને અંતઃકરણ ચતુષ્ઠય કહેવામાં આવે છે. સારી રીતે કામ પુરુ કરવામાં આ ચારેયનું પૂરેપૂરું યોગદાન જરૂરી છે. મનની પ્રચંડ શક્તિનો વેગ જો પ્રતિકૂળ થઈ જાય તો ગમે તેટલા પ્રયાસો કરવા છતાં પરિશ્રમ એળે જાય છે.આથી મનોયોગપૂર્વક કર્મ કરવા માટે આ પરમ શક્તિશાળી મનરાજાને સાથે રાખવા ખૂબ જરૂરી છે. પરંતુ મનની બધી જ વાતો માની લેવાનું પણ બરાબર નથી. પરીક્ષાનાં દિવસોમાં ઉંડા અધ્યયન છતાં મનમાં ઉચાટ વ્યાપેલો રહે છે. અને જો તે રમવા અથવા મનોરંજન માટે દોડાદોડી કરે તો તેના ઉપર અંકુશ રાખવો જોઈએ. આ માટે કેટલાંક ઉપાયો અહીં બતાવવામાં આવ્યા છે. તેનું મનન કરી આ ઉપાયો અમલમાં મૂકવા જોઈએ.

સદ્ચિંતન, સદ્ભાવ અને સત્કર્મનો અભ્યાસ:-

મનને ભટકતું ચોકવા માટે વિચારોને સારા બનાવવા ખૂબ જરૂરી છે. વિચારોની મૂડી જ આપણી સાચી સંપત્તિ છે. વ્યક્તિત્વને વિકસાવવા વિચારશીલતા જરૂરી છે. યોગ્ય વિચારો અને સાચી દિશામાં ચિંતન કરવાથી જ જીવનને દિશા મળે છે. આથી હંમેશા મનમાં સારા સારા વિચારોને જ સ્થાન આપવું જોઈએ. મનમાં જેવા પ્રકારનાં વિચારો આવતા હોય, તે પ્રકારે જ વ્યક્તિ કાર્ય કરવા પ્રેરાય છે. મનને ગમે ત્યાં ફરવાની છૂટ આપવાને બદલે તેની લગામ આપણાં હાથમાં રાખવી જોઈએ. હું મનને વશ છું-એમ માનવાને બદલે એવું જ વિચારવું જોઈએ કે મન હું કહું એ પ્રમાણે કાર્ય કરે છે. હું જ મનનો માલિક છું. મારી ઈચ્છા પ્રમાણે તે ચાલે છે.

મનની કામગીરી અંગેની સતત સમીક્ષા:-આપણી જાતને એક સાક્ષી માનીને મન દ્વારા થતાં કાર્યો ઉપર દેખરેખ રાખવાનો એકાંતમાં અભ્યાસ કરવો જોઈએ. મનનો પ્રવાહ કઈ દિશામાં છે? એ જાણી લેવું જોઈએ. જે વાસના, વિકાર, તૃષ્ણા, લોભ, આવેશ, આવેગ, ઈર્ષ્યા, દ્વેષ, તિરસ્કાર જેવી નકારાત્મક પ્રવૃત્તિઓમાં મન ચોકાયેલું હોય, તો તેને સહેલાઈથી સત્ય, પ્રેમ, કૃપા, દયા, મમતા, ઉપકાર, સેવા, સત્કર્મ-જેવાં હકારાત્મક કાર્યોમાં રોકી રાખવું જોઈએ. સતત મનની ગતિવિધિ ઉપર દેખરેખ રાખવી જોઈએ. પતનનાં માર્ગે લઈ જનારી મનોવૃત્તિને ધીરે ધીરે સદ્કર્મ તરફ પ્રેરિત કરતા રહેવાથી મન વશમાં આવી જાય છે. મનની દરેક ક્રિયાના આપણે પોતે જ પ્રત્યક્ષ સાક્ષી હોઈએ છીએ. બીજું કોઈ હોતું નથી. આથી આપણે જ આપણાં મિત્ર બની મનને ગમે ત્યાં ભટકવા દેવું જોઈએ નહીં.

મનોવિકાર ઉપર નિયંત્રણ:-આપણે સામાન્ય સમીક્ષકની જેમ સતત મનની કાર્યવાહી ઉપર નિયંત્રણ રાખી કઠોરતા અપનાવવી જોઈએ. જરૂર પડે તો હલકા વિચારોની કેદમાં સપડાયેલ મનને કઠોર દંડ આપીને સારા માર્ગે વાળવું જોઈએ. સતત અધોગતિ તરફ જવા માટે ઈચ્છતા મનને ઉદ્ધર્ગામી બનાવવા પ્રયત્નો કરવા જોઈએ. નીચે જવું એટલે કે પતનનો માર્ગ સહેલો છે. પ્રગતિ કરવા કે ઉંચે જવા કઠોર પરિશ્રમ કરવો પડે છે. નાની નાની વાતોમાં મન લલચાઈ જાય છે. આવા વખતે કાળજી રાખીને મનને આળસ કે પ્રમાદ તરફ જતાં રોકવું જોઈએ.

સંયમ-નિયમ:-ચાર પ્રકારનાં સંયમ છે. ૧. ઈન્દ્રિય સંયમ, ૨. સમય સંયમ,

૩. અર્થ સંયમ અને ૪. વિચાર સંયમ. ઈમાનદારી જવાબદારી અને બહાદુરી વડે જીવનમાં શ્રેષ્ઠ કાર્યો કરવા જોઈએ. માત્ર ક્ષણિક સુખ કે લાભ જોઈને નિર્ણય લેવાને બદલે લાંબી અસર કરનારા કાર્યો અંગે વિચારવું જોઈએ. વ્યક્તિગત હિત અને લોકહિત બંનેને ધ્યાનમાં લઈને મનને કોઈપણ કાર્યોમાં લગાડવું જોઈએ. મન બળજબરીથી ખોટા માર્ગે દોડવા લાગે, તો તેને સંયમ વડે અટકાવી બુદ્ધિ અને વિવેકનો ઉપયોગ કરી, વશમાં કરવું જોઈએ. મનને ખોટા માર્ગે જતું રોકવું પૂરતું નથી તેને સદ્કાર્યોમાં જોડવું પણ એટલું જ જરૂરી છે. આટલા કાર્યો નહીં કરવા અને આટલાં કાર્યો કરવા એમ બંને પ્રકારના પ્રયાસો કરવા જોઈએ.

યોગ્યતા કેવી રીતે વધારવી

- (૧) મનને મનુષ્યના બંધન કે મુક્તિનું કારણ કેમ માનવામાં આવે છે?
- (૨) ગીતાકારે મનનાં સ્વભાવને કેવો ગણાવ્યો છે?
- (૩) સફળતાની પ્રાપ્તિ કેવી રીતે થાય? તેનાં ઉપાયો સમજાવો.
- (૪) મનને ભટકતું રોકવા કેવા પ્રયાસ કરવા જોઈએ?
- (૫) પરિશ્રમ શબ્દમાં 'પરિ' ઉપસર્ગ લાગ્યો છે, આવાં 'પરિ' ઉપસર્ગ વાળાં અન્ય શબ્દો શોધી તેનાં વાક્યો બનાવો.
- (૬) તમે તમારા મનને કેવી રીતે વશમાં રાખશો. નીચે આપેલી ખાલી જગ્યામાં યોગ્ય શબ્દ મૂકો.
 અ-મન ઉપર નિયંત્રણ નહીં રાખનાર વ્યક્તિનેકહે છે.
 (બંધનમુક્ત, બંધનયુક્ત)
 બ-ભટકતા મનવાળા વિદ્યાર્થી માત્રવર્ગમાં રહે છે.
 (સશરીર, અશરીર)
 ક-મનનાંવિના મનુષ્ય સફળ થતો નથી.
 (નિગ્રહ, વિગ્રહ)

આત્મબળ આ સંસારનું સૌથી મોટું બળ છે.
 અંતર્જગતની શક્તિઓનું મહત્ત્વ કહેવા-સાંભળવાથી
 નહીં, પરંતુ અનુભવ કરવાથી જ જાણી શકાય છે.

વિનય અને વિવેક

આપણાં વ્યવહારમાં જે કાંઈ દેખાય છે તે આપણા વિચારોને આધારે જ હોય છે. સારા વિચારો સારું આચરણ બનીને બહાર આવે છે. સારી આદતો પાડવાથી જ આપણું ચરિત્ર સારું બને છે. ચારિત્ર્ય દ્વારા વ્યક્તિત્વનું ઘડતર થાય છે. કોઈપણ વ્યક્તિની ઓળખ તેનાં વ્યવહાર દ્વારા મેળવી શકાય છે. આપણાં કાર્ય અને વ્યવહારમાં અંદર રહેલાં સદ્ગુણો પ્રગટે છે. આથી આપણે હંમેશા સદ્ગુણો પ્રત્યે સજાગ અને સાવધ રહેવું જોઈએ. વિનય અને વિવેક એવાં સદ્ગુણો છે, જે આપણી આસપાસમાં જીવનને સુંદર અને શ્રેષ્ઠ બનાવે છે. આવી આપણે તેમને ઓળખીને જીવનમાં ઉતારીએ.

વિનય:- વિનય શબ્દ બે અર્થમાં વપરાય છે. (૧) વિનમ્રતા. (૨) અનુશાસનતા. સામાન્ય રીતે બન્ને અર્થ એક જેવા જ જણાય છે. જે કોઈ વ્યક્તિ વિનમ્ર હોય તો તે અનુશાસિત પણ હોવાનો જ. એવી જ રીતે એક અનુશાસિત વ્યક્તિ વિનમ્ર પણ અવશ્ય હોય જ. પરંતુ વિદ્યા દ્વારા પ્રથમ વિનય આવે. વિનય દ્વારા આપણી પાત્રતા વધે છે. અને પાત્રતાથી ધન એટલે કે અર્થની પ્રાપ્તિ થાય છે. ધન વડે વ્યક્તિ ધાર્મિક અને સામાજિક કાર્યો કરી શકે. અન્ય માટે ધન વાપરવાથી આત્મસંતોષ મળે છે. એ જ સાચું સુખ છે. નીચેનાં શ્લોકમાં આ વાત કરવામાં આવી છે:-

વિદ્યા દદાતિ વિનયમ્ વિનયાત્ યાતિ પાત્રતામ્ ।

પાત્રત્વાત્ ધનમાપ્નોતિ ધનાત્ ધર્મઃ તતઃ સુખમ્ ॥

વ્યક્તિમાં જેમ જેમ વિદ્યાનો વિકાસ થાય છે. તેમ તેમ તે વિનમ્ર બને છે. વિદ્યાવિહિન વ્યક્તિનું આચરણ શિષ્ટતા વગરનું હોય છે. કૂલ-ફળ લાગેલા હોય તે ડાળ નમી પડે છે. એવી જ રીતે વિદ્યા પ્રાપ્ત કરનાર વ્યક્તિ પણ નમ્ર બને છે. તેવી રીતે આકાશમાં આમ-તેમ ફર્યા કરતાં ખાલી વાદળોમાં જ્યારે જળ ભરવામાં આવે છે ત્યારે તે ભૂમિ ઉપર વરસવા લાગે છે. ગોસ્વામી તુલસીદાસ, “રામ ચરિત માનસ”માં આ વાત સમજાવતાં કહે છે કે બરસ કી જલદ્ ભૂમિ નિચરાયે, જ્યાં નાવહિં બુધવિદ્યા પાયે ।

આ જ વાતને બીજી રીતે પણ સમજાવી શકાય છે. તેની પાસે જ્ઞાન અથવા વિદ્યા ન હોવા છતાં માત્ર દેખાડો કરીને પોતાને જ્ઞાની કે વિદ્વાન બતાવવા પ્રયાસ કરે છે. “ખાલી ચણો વાગે ઘણો”- એ કહેવતની જેમ ખોટી ડંફાસો હાંક્યા કરે છે. જેમ “અધૂરો ઘડો છલકાય છે. તેમ અધૂરું જ્ઞાન ધરાવનારા લોકોમાં વિનય હોતો નથી. જેની પાસે વિદ્યા

એટલે કે જ્ઞાન હોય છે. તે વિનયશીલ હોય છે. કબીરદાસ કહે છે કે જે વ્યક્તિ બીજાઓને નમીને પ્રણામ કરે છે તે પોતાના માટે જ લાભદાયી બને છે. જેવી રીતે ત્રાજવાનું વજનદાર પલ્લુ નમી પડે છે.”

**કબીરા નમ્ને સો આપકો, પર કો નમ્ને ન કોય,
ખાલી તરાબુ તોલિયે, નમ્ને સો ભારી હોય.**

એવાં અનેક મહાપુરુષોના દૃષ્ટાંત છે. જેમાં તેમની વિનમ્રતા પ્રગટ થાય છે.

રાજેન્દ્રબાબુની સરળતા:-ભારતનાં પ્રથમ રાષ્ટ્રપતિ દેશરત્ન ડૉ.રાજેન્દ્રપ્રસાદ જ્યારે કોંગ્રેસના રાષ્ટ્રીય પ્રમુખ ચૂંટાયા તે સમયની વાત છે. તે સમયે આ હોદ્દો ખૂબ ગૌરવશાળી ગણાતો હતો. તેઓ પ્રયાગ (અલ્હાબાદ)માં “લીડર” નામક દૈનિકના સંપાદક શ્રી ચિંતામણીને મળવા આવ્યાં. તેમણે પટાવાળાને પોતાનું કાર્ડ આપ્યું. પટાવાળો કાર્ડ લઈ સંપાદકના ટેબલ ઉપર મૂકી આવ્યો અને રાહ જોવા કહ્યું. રાજેન્દ્રબાબુના કપડાં વરસાદથી પલળી ગયા હતા. થોડીવાર લાગશે-એમ માની તેઓ નજીકમાં એક તાપણું હતું ત્યાં જઈ હાથ અને કપડાં સૂકવવા લાગ્યા.

થોડીવારમાં સંપાદકની દૃષ્ટિ કાર્ડ ઉપર પડી તેઓ ઉભા થઈ ગયા અને દોડતા રાજેન્દ્રબાબુને લેવા બહાર આવ્યા. પરંતુ રાજેન્દ્રબાબુ ક્યાંય દેખાયા નહીં. તેઓ તો મજૂરોની વચ્ચે તાપણામાં કપડાં સૂકવી રહ્યાં હતા. થોડીવાર રાહ જોવા બદલ સંપાદક માફી માંગવા લાગ્યા. આથી, રાજેન્દ્ર બાબુએ કહ્યું એમાં શું થઈ ગયું? મારે કપડાં સૂકવવાનું કામ હતું તેનાં માટે સમય મળી ગયો. આવા હતા વિનમ્ર રાજેન્દ્રબાબુ.

પરમહંસની વિનમ્રતા:-ડૉ.મહેન્દ્રનાથ સરકાર કલકત્તાના પ્રસિદ્ધ ડૉક્ટર હતા. તેઓ રામકૃષ્ણ પરમ હંસને મળવા ગયા. પરમહંસજી બગીચામાં આંટા મારતા હતા. તેમને માળી સમજી ડૉ.સાહેબે કહ્યું એ માળી થોડાં ફૂલ લાવી આપને, પરમહંસજીને ચડાવવા જોઈએ છે. તેમણે સારા સારા ફૂલ તોડી લાવી આપ્યા. થોડીવારમાં પરમહંસજી સત્સંગના સ્થળે ગયા. ડૉ.સરકાર પરમહંસની વિનમ્રતા જોઈને આશ્ચર્ય ચક્રિત થઈ ગયા જેમને માળી સમજતા હતા એ જ પરમહંસ હતા. ડૉક્ટર શરમાઈ ગયા.

શ્રીકૃષ્ણની વિનમ્રતા:-ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ યોગેશ્વર કૃષ્ણ તરીકે પ્રખ્યાત થઈ ગયા તે સમયની વાત છે. પાંડવોએ રાજસૂય યજ્ઞ કર્યો હતો. શ્રીકૃષ્ણએ જાતે જ આ યજ્ઞમાં આવનારા અતિથિઓના પગ ઘોવા, ઘોડાઓની સફાઈ કરવી અને અંઠા વાસણો ઉપાડી લેવાની કામગીરી સંભાળી લીધી હતી. આવી હતી શ્રીકૃષ્ણની મહાનતા, એમની વિનમ્રતા.

વિવેક:-બુદ્ધિ બધાની પાસે હોય છે, પરંતુ વિવેક અમુક લોકો પાસે જ હોય છે. જેના દ્વારા તેઓ પોતાની બુદ્ધિનો યોગ્ય ઉપયોગ કરે છે. શારીરિક શ્રમ અને બુદ્ધિનો ભંડાર હોવા છતાં વ્યક્તિ જે વિવેક શૂન્ય હોય તો બધું વ્યર્થ છે. બુદ્ધિ અને શરીર બંનેનો સારો અને યોગ્ય ઉપયોગ તો વિવેક દ્વારા જ થઈ શકે.

“સહસા કરિ પાછે પછતાર્થ, કહિં વેદ-બુદ્ધ તે બુદ્ધનાહિં.”

ઉતાવળમાં વિવેકનો ઉપયોગ કર્યા સિવાય, સમજ્યા વિચાર્યા વગર કેટલાક લોકો કામ કરી નાંખે છે અને પાછળથી પસ્તાવું પડે છે. તેવા લોકોને બુદ્ધિશાળીઓમાં બુદ્ધિહીન જ સમજવા જોઈએ.

“બિના વિચારે જે કરે, સો પાછે પછતાય,

કામ બિગાડે આપનો, જગ મેં હોત હંસાય.”

કોઈપણ કાર્યમાં વિવેકનો ઉપયોગ કરવામાં ન આવે, તો નુકશાન સહન કરવું પડે છે. તેમ જ આપણી હાંસી પણ થાય છે. આથી કોઈપણ કાર્ય કરતા પહેલાં ખૂબ સમજી વિચારીને કામ કરવું જોઈએ.

આજનો માનવી વિજ્ઞાનની પાંખ વડે આકાશમાં ઉડવા લાગ્યો છે. આમ છતાં તેને શાંતિ મળતી નથી. ચારે તરફ અશાંતિ, સમસ્યાઓ અને સંઘર્ષના વાદળો ઘેરાયેલા છે. માનવ પરેશાન છે.

કાળપુરુષની ગર્જના સંભળાઈ રહી છે કે - હે માનવ! તને એમ શાંતિ નહીં મળે. વિજ્ઞાનની સાથે વિવેકની બીજી પાંખ ખૂબ જરૂરી છે. અંદરની ચેતનાનો વિકાસ કર. એના દ્વારા જ સંતુલન સર્જાશે. તે પછી જ તને સત્યનો બોધ થશે અને શાંતિ મળશે. વિજ્ઞાન અને વિવેક એ બે પાંખો વડે જ વિકાસના આકાશમાં ઉડીને વાસ્તવિક વિજય મેળવી શકાશે.

અભણ ગામડીયો અને સાધુ:-એકવાર એક સમાજસુધારક પાસે કેટલાક ગામ લોકો પાણીની સમસ્યા દૂર કરવાનો ઉપાય પૂછવા આવ્યા. પાણીના અભાવે અન્ન પણ ઉગ્યું નહોતું. સમાજ સુધારક સાધુએ તેમને સલાહ આપી કે તમે બધા ભેગા મળી કૂવો ખોદવાના કામમાં લાગી જાવ. પાણી નિકળશે એટલે તમારી સમસ્યા ઉકેલાઈ જશે. આટલું કહી સાધુ તો જતા રહ્યા. ગામ લોકો ભેગા મળ્યા, પરંતુ એક જગ્યાએ ઉંડો કૂવો ખોદવાને બદલે દૂર સુધી લાંબી નીક જેવું ખોદા કર્યું. આથી પાણી મળ્યું નહીં. થોડા દિવસ પછી સાધુ ફરીથી એ માર્ગે આવ્યા તેમણે ગામ લોકોને બોલાવી કહ્યું કે આ તમે શું કર્યું? આવી રીતે ખોદવાથી થોડું પાણી મળે? એક જગ્યાએ જ ખોદી ઉંડો કૂવો કરો. આમ બુદ્ધિ સાથે વિવેકનો પણ

ઉપયોગ જરૂરી છે. માત્ર શ્રમ કરવાથી પ્રશ્ન ઉકલી જતો નથી. ગામ લોકોએ નવેસરથી ફૂલો બનાવ્યો અને પાણીની સમસ્યા દૂર કરી.

અંગદનો વિવેક:-ક્યારેક એવો પ્રસંગ બને છે કે મનુષ્યને વિવેકની કસોટીમાંથી પસાર થવું પડે ત્યારે જ ખબર પડે કે તે સાચા માર્ગે જઈ રહ્યો છે કે નહીં. યુવરાજ અંગદના જીવનમાં પણ આવો પ્રસંગ ઉભો થયો હતો.

રાવણની સભામાં અંગદ પહાડની જેમ પગ ઉભો રાખી અન્ય ચોધ્યાઓની પરીક્ષા લઈ રહ્યો હતો. કોઈ તેના પગને હલાવી શકે તેવો સમર્થ નહોતો. છેવટે રાવણ ઉભો થયો અને અંગદનો પગ પકડવા ગયો ત્યાં જ અંગદ બોલી ઉઠ્યો, રાવણ મારો પગ પકડવાથી કંઈ નહીં થાય. જો તારે પગ પકડવો જ હોય તો સર્વ સમર્થ ભગવાન શ્રીરામના પગ પકડ, જે બધાના સ્વામી છે. તેઓ તારો પણ ઉધ્ધાર કરશે.

યુવરાજ અંગદને જે હેતુ માટે મોકલવામાં આવ્યા હતા તેમાં પોતાના વિવેકનો ઉપયોગ કરી અંગદે પોતાના હેતુને સફળ બનાવ્યો.

ચોગ્યતા વિસ્તાર:- (૧) વિનય અને વિવેક એટલે શું તે સમજાવો.

(૨) આ પાઠમાં આવેલા એ શ્લોકનો ભાવાર્થ લખો જેમાં વિદ્યા વડે સુખ મેળવવાના માર્ગો બતાવવામાં આવ્યા છે.

(૩) વિનય અને વિવેક જીવનમાં ઉતારનારા કયા મહાપુરુષોના દૃષ્ટાંત આ પાઠમાં આવ્યા છે તે જણાવો.

(૪) 'વિ' ઉપસર્ગ લગાવવાથી વિનમ્રતા શબ્દ બને છે. આવા અન્ય શબ્દો બનાવી વાક્યો લખો.

(૫) નીચે લખેલા વાક્યોમાંથી સાચો વિકલ્પ જણાવો:-

ક-આપણે હંમેશા દુર્ગુણો પ્રત્યે સજાગ રહેવું જોઈએ.

અથવા

આપણે હંમેશા દુર્ગુણો પ્રત્યે સજાગ રહેવાની આવશ્યકતા નથી.

ખ-બુદ્ધિમાન વ્યક્તિ વાદળની જેમ નમી પડે છે

અથવા

વાદળ બુદ્ધિમાનોની જેમ નમીને વરસે છે.

ગ-રાવણની સભામાં ઘરતી પર પગ જમાવી ઉભેલા અંગદના વિવેકનો વિજય થયો

અથવા

બધા વીરોના પરાજય પછી રાવણે અંગદના પગ પકડ્યા આથી તેના વિવેકનો વિજય થયો.

આપણા મહાપુરુષ (અ) છત્રપતિ વીર શિવાજી

શિવાજીનો જન્મ મહારાષ્ટ્રના શિવનેરી કિલ્લામાં ૧૦ એપ્રિલ ૧૬૨૭ના રોજ થયો હતો. તેમના પિતા શાહજીની જાગીર અને સ્થાયી નિવાસ પૂનામાં હતો. પરંતુ તે સમયે શાહજી નિઝામ શાહી દરબારમાં મનસબદાર હતા અને મોગલોની વિરુદ્ધ યુદ્ધમાં રોકાયેલા હતા. શિવાજીની માતા જીજ્ઞાબાઈ એક વીર સાહસી મહિલા હતી. શિવાજીના પિતા સેનાનાયક અને રાજનીતિજ્ઞ હતા.

જીજ્ઞાબાઈ એક સુશિક્ષિત મહિલા હતી. પોતાના શિક્ષણનો ઉપયોગ તેમણે પુત્રના સંસ્કાર સિંચનમાં કર્યો. પોતાના પુત્રને વીર સાહસી અને ધર્મરક્ષક બનાવવાથી તેમની ઈચ્છા હતી. આથી હાલરડાના રૂપમાં શૌર્ય ગીતો અને કથાઓ બાળક શિવાને તેઓ સંભળાવતા. શિવાજીને અક્ષર જ્ઞાન આપવાની શરૂઆત પણ તેમની માતાએ જ કરી હતી. રામાયણ, મહાભારત અને ગીતા જેવા ગ્રંથોનું અર્થ સહિત પાઠાચણ શિવાજી સમક્ષ કરતાં. આ ઉપરાંત શિવાજીને ધર્મ, વર્તમાન પરિસ્થિતિ અને અન્ય સમજણ પણ તેમણે આપી. શિવાજીના સર્વાંગી વિકાસ માટે જીવનના બધા પાસાઓનું જ્ઞાન તેમણે આપ્યું. શાહજીએ ત્રણ વર્ષના શિવાજી અને પત્નિ જીજ્ઞાબાઈને પૂના મોકલી ત્યાંની જાગીરનો વહીવટ દાદુજી કોંડદેવ નામના વયોવૃદ્ધ વ્યક્તિને સોંપ્યો.

કોંડદેવ દૂરદર્શી અને દેશભક્ત વ્યક્તિ હતા. તેઓ એવું ઈચ્છતા હતા કે એવો તેજસ્વી નાયક ઉત્પન્ન થાય જે નિઃસ્વાર્થ ભાવથી દેશ અને ધર્મની રક્ષા કરે. પોતાના સંરક્ષણમાં આવેલા શિવાજીને તેમણે આના માટે લાયક સમજી તે પ્રકારનાં શિક્ષણની વ્યવસ્થા કરી. ૧૩-૧૪ વર્ષની વયે પહેંચતા કોંડદેવે શિવાજીમાં તેજસ્વીતા, સાહસ અને આત્મરક્ષાના ગુણો વિકસાવ્યા અને શિવાજીએ જાગીરનો વહીવટ પણ ધીરે ધીરે સંભાળી લીધો.

પોતાની યોગ્યતાના આધારે શિવાજીને પોતાની ઉંમરના કિશોરોની ટુકડીઓ બનાવી અને તેમને શસ્ત્રો તથા દેશપ્રેમનું શિક્ષણ અને ધર્મની રક્ષા માટે બલિદાન આપવાની પ્રેરણા પૂરી પાડી. કેટલાક યુવકો સાથીઓને ભેગા કરી યુદ્ધની વ્યૂહરચના અને સફળ સંચાલન માટે ટુકડી બનાવી. આ વિસ્તારનો યુવા વર્ગ શિવાજીની હાકલથી સમર્પણ માટે તૈયાર થઈ ગયો. શિવાજીએ પણ તનમન અને ઘનથી આગામી સંઘર્ષ માટે વિશાળ તૈયારીઓ કરી.

એકવાર પોતાના પિતા સાથે શિવાજી પણ બાદશાહના દરબારમાં ગયા. પરંતુ ત્યાં અન્ય વ્યક્તિની જેમ તેમણે બાદશાહને મુઝરો કર્યો નહીં. ઈચ્છા ન હોવા છતાં થોડા દિવસ દરબારમાં ગયા પછી પાછા પૂના આવી ગયા. અને સ્વતંત્ર રીતે પોતાનું સંગઠન બનાવ્યું. પહેલાં તેમણે પૂનાની આસપાસના જંગલ અને પહાડી વિસ્તારોમાં રહેતાં લોકોનું સંગઠન બનાવ્યું. આ વિસ્તારનાં આદિવાસીઓ વીર અને વિનમ્ર હતાં. એવામાં દાદુજી કોંડદેવનું મૃત્યું થવાથી પૂનાની સમગ્ર જાગીરનો વહીવટ શિવાજીના હાથમાં આવી ગયો. આથી તેમની શક્તિ, પ્રભાવ અને સાધનોમાં વધારો થયો. પરંતુ તેમણે પોતાનું સર્વસ્વ દેશ અને ધર્મની રક્ષા માટે અર્પણ કરી દીધું.

શિવાજીએ સૌ પ્રથમ મોગલોની સેનાનો સાથ લઈ તોરણાંનો કિલ્લા ઉપર આક્રમણ કર્યું. શિવાજીની શક્તિ અને દૃઢતા જોઈ સંઘર્ષ વગર તોરણાં ઉપર વિજય મેળવ્યો. ત્યારબાદ ખૂબ ઝડપથી સાડણ, ઈંદરપુર, લાસમની, કોડાવત અને પુરમહર વિગેરે કિલ્લા ઉપર કબજો કરી લીધો. શિવાજીના વિજયના સમાચાર સાંભળી વિજાપુરના નવાબ ખૂબ ચિંતિત બન્યા. શિવાજી ઉપર નિયંત્રણ મૂકવાનું કામ તેમણે શાહજીને સોંપ્યું. શાહજીએ નવાબના હૂકમથી શિવાજીને પત્ર લખી જીતેલાં બધા કિલ્લા પાછા સોંપી દેવા જણાવ્યું. તેના જવાબમાં શિવાજીએ લખ્યું કે વિજાપુરના નવાબ સાથે માટે કોઈ સંબંધ નથી અને હું તેનો આશ્રિત નથી. હું પરમાત્માની આજ્ઞાથી આ દેશમાં સ્વતંત્ર રાજ્યની સ્થાપનાનું મારું કર્તવ્ય નિભાવી રહ્યો છું.

શિવાજીનો આ જવાબ વિજાપુર પહોંચ્યો અને નવાબ આગળની કોઈ કાર્યવાહી કરે તે પહેલાં તો શિવાજીએ કલ્યાણનો કિલ્લો પણ જીતી લીધો. અને મૌલાના અહમદ અને તેની પુત્રવધુને બંદી બનાવાયા. બંનેને શિવાજી સમક્ષ રજૂ કર્યાં. અહમદની પુત્રવધુ અપૂર્વ સુંદરી હતી. તેના રૂપને જોઈને બધા આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયા હતા. શિવાજી પણ તેને એકીટશે નિહાળવા લાગ્યા. લાંબો સમય નિહાળ્યા બાદ શિવાજી બોલ્યા, કેવું અનુપમ અને પ્રસંશનીય રૂપ છે. જો મારી માતા પણ આવી સુંદર હોત તો આજે હું પણ કેટલો સુંદર હોત! મૌલાના અહમદ આ સાંભળી ભાવવિભોર બની રોઈ પડ્યો અને તેની પુત્રવધુ બોલી ઉઠી, જે આદમી આટલો નેક, ઈમાનદાર અને પવિત્ર હોય, જે દુશ્મનની ઓરત સાથે ઈજ્જતભર્યો વ્યવહાર કરે તે જરૂર એક દિવસ મોટો માણસ બનશે અને દુનિયામાં તેનું નામ રોશન કરશે. શિવાજીએ તેમને સન્માન સાથે પાછા મોકલી દીધા.

શિવાજીના વધતા પ્રભાવથી ગભરાયેલા વિજાપુરના નવાબ આદિલશાહે એક ષડયંત્ર રચી અફઝલ ખાનને શિવાજી પાસે મોકલ્યો. અફઝલખાન અને શિવાજી વચ્ચે મંત્રણા થઈ અને બંને વચ્ચે એવી સમજૂતિ થઈ કે બંને જણાં હવે મવાલીમાં મળીને સંઘિ માટેની શરતો નક્કી કરશે. અફઝલખાન શિવાજીને બોલાવીને કપટથી મારી નાંખવા ઈચ્છતો હતો અને શિવાજી તેના વિશ્વાસઘાતના ઈરાદાને ધૂળમાં મેળવવા માંગતા હતા. શિવાજીને એકલા આવેલા જોઈને અફઝલ ઉત્સુકતાથી બે હાથ ફેલાવી આગળ વધ્યો અને ભેટીને શિવાજીને બગલમાંથી જોરથી પકડીને પીઠની પાછળ બાંધેલી તલવાર કાઢીને શિવાજી ઉપર ઉગામી એટલામાં વાઘનખ પહેરીને આવેલા શિવાજીએ પ્રહાર કરી અફઝલના બધા આંતરડા બહાર ખેંચી નાંખ્યા. વિશ્વાસઘાતી અફઝલ જમીન પર ફસડાઈ પડ્યો.

અફઝલખાનના મૃત્યુ પછી ઓરંગઝેબ ખૂબ ક્રોધમાં આવી ગયો અને નવું ષડયંત્ર રચી શિવાજીને તેના દરબારમાં બોલાવી કેદ કરી લીધા. અસહાય સ્થિતિમાં આવી પડેલા શિવાજીએ બંધન અવસ્થામાં પણ આશા-ઉત્સાહ અને વિવેકને છોડ્યા નથી. પહેલાં તો તેમણે વ્રત ઉપવાસ અને પૂજાના બહાને દાન-પૂણ્યના કાર્યો શરૂ કર્યા. છેવટે તેઓ અત્યંત બીમાર છે અને ભાગ્યે જ બચી શકશે એવી વાત ફેલાવી. તેમનો પુત્ર સંભાજી આગરાના કિલ્લામાં બંદીવાન હતો તે પિતાને દાન-પૂણ્ય માટે ટોપલાઓમાં મીઠાઈ અને ફળો ભરીને લઈ આવતો અને પિતાના ચરણસ્પર્શ કરાવી તેને ગરીબોમાં વહેંચી દેતો. થોડા દિવસ તો આવતા અને જતા ટોપલાઓની જડતી લેવાતી, પરંતુ રોજનું થવાથી ધીમે ધીમે ટોપલા તપાસવાનું બંધ થયું. એટલે મોકો જોઈને શિવાજી અને સંભાજી ફળના ટોપલામાં સંતાઈને કેદમાંથી ભાગી નીકળ્યા અને પોતાની હદમાં ઉભા રાખેલા ઘોડા ઉપર બેસી આગ્રાથી પૂના પહોંચી ગયા.

શિવાજી મહારાજ એકદમ સામાન્ય સ્થિતિમાંથી ઉછરીને મોટા થયા હતા. તેમના પૂર્વજોમાં પણ કોઈએ મહાન કાર્યો કરીને આવી ખ્યાતિ મેળવેલી નહોતી. તેમની પાસે કોઈ મોટી જાગીર કે સંપત્તિ પણ નહોતી. આવા બધા અભાવ હોવા છતાં પોતાના સાહસ અને સૂઝબૂઝથી કામ લઈ મોટા મોટા રાજ્યો અને દિલ્હીની સલ્તનતનો સર્જવડ મુકાબલો કરી બધાને દૂર હડસેલી પોતાના રાજ્યનો પાયો નાંખ્યો. શિવાજીની આ સફળતાનું મુખ્ય કારણ તેમની સમયને અનુકૂળ કાર્ય પ્રણાલી અને પરિસ્થિતિઓને અનુકૂળ બનીને ચાલવાની આવડત હતી. પોતાની પાસે

ઘણાં અલ્પ સાધનો હોવાને કારણે શરૂઆતમાં તેમણે છાપો મારીને ચુદ્ધ કરવાની નીતિ અપનાવી. એના પરિણામે મહારાષ્ટ્રના પર્વતીય વિસ્તારોમાં મોટી મોટી સેનાઓ પણ શિવાજીની નાની નાની ટુકડીઓ સામે ટકી શકી નહીં. શિવાજીની બીજી વિશેષતા હતી તેમની નિસ્પૃહતા, શિવાજીએ પોતાનું સંપૂર્ણ રાજ્ય ગુરુ સમર્થ રામદાસની ઝોળીમાં અર્પણ કરી દીધું હતું અને પોતે માત્ર એક વ્યવસ્થાપક તરીકે તેનું સંચાલન કરતા હતા. ચવનોના સામ્રાજ્ય વચ્ચે પણ રાજ્યની જનતા અને સરદારો સામન્તોએ તેમને વિધિવત એક મહાન મહારાજા તરીકે અભિષેક કરીને સ્થાપ્યા આથી તેઓ છત્રપતિ શિવાજી તરીકે અને સ્વતંત્ર શાસક તથા ધર્મ રક્ષક જાહેર થયા. રાજ્યભિષેક પછી તેમણે પોર્ટુગીઝો પાસેથી બેસીન ક્ષેત્ર અને અંગ્રેજો પાસેથી કલ્કટક છીનવી લઈ ખંડણી વસુલ કરવા લાગ્યા.

ત્યાર પછી તો શિવાજીએ મોગલોના કેટલાય વિસ્તારો જીતી લીધા અને દિલ્હી ઉપર આક્રમણની યોજના બનાવી. પરંતુ દુર્ભાગ્યે ચૈત્ર સુદ નવમી, સંવત ૧૭૩૭ના રોજ તેમનું અવસાન થયું. શિવાજીના મૃત્યુ પછી તેમના પુત્ર સંભાજીએ ગાદી સંભાળી પરંતુ તે વિલાસી હતો જે સંભાજી પોતાના પિતાના પગલે સંચમપૂર્વક જીવન જીવ્યો હોત તો ભારતનો ઇતિહાસ આજે જુદો જ હોત. શિવાજીની જેમ તેનું નામ પણ અનેક ઘટનાઓ સાથે જોડાઈ ગયું હોત. દેશભક્તિ અને આત્મત્યાગની દૃષ્ટિએ શિવાજી અદ્વિતીય રાજા હતા.

(બ) મહર્ષિ અરવિંદ (૧૮૭૨-૧૯૫૦)

શ્રી અરવિંદનો જન્મ ૧૫મી ઓગસ્ટ, ૧૮૭૨ના રોજ કોલકાતામાં થયો હતો. શ્રી અરવિંદના પિતા ડૉ.કૃષ્ણદાસ ઘોષ એક સુપ્રસિદ્ધ સીવિલ સર્જન હતા. તેઓ અરવિંદને આઈ.એ.એસ.ઓફીસર બનાવવા માંગતા હતા. આથી સાત વર્ષની ઉંમરે તેમને ઈંગ્લેન્ડ મોકલી દીધા. ૧૮ વર્ષની ઉંમરે તેઓ આઈ.સી.એસ.ની પરીક્ષામાં પ્રથમ વર્ગ સાથે ઉત્તીર્ણ થયા. પરંતુ તેઓ અંગ્રેજોની ગુલામી હેઠળ જીવન જીવવા માંગતા ન હતા. આથી જાણી જોઈને ઘોડેસવારીની પરીક્ષામાં સામેલ ન થયા.

ઈંગ્લેન્ડથી પરત આવ્યા પછી વડોદરાના મહારાજાની કૉલેજમાં અધ્યાપક તરીકે કાર્ય સંભાળ્યું. તેમણે અહીંથી જ રાષ્ટ્ર-જાગરણનું કાર્ય પણ પ્રારંભ કર્યું.

શ્રી અરવિંદે તેમના પત્નીને લખેલ એક પ્રારંભિક પત્રમાંથી તેમના જીવન ઉદ્દેશ્યનો પરિચય મળે છે, એ અનુસાર તેમના ત્રણ ઉદ્દેશ્ય હતા.

પ્રથમ તો એ કે “મને ઈશ્વરે જે કંઈ આપ્યું છે, તેમાંથી કેવળ નિર્વાહ પુરતું રાખીશ, બાકી બધું જનતા-જનાઈનને આપી દેવા માંગું છું.” બીજું “મને દૃઢ વિશ્વાસ છે કે ઈશ્વર છે જ, અને હું ઈશ્વરને પ્રાપ્ત કરીને જ જંપીશ. ઈશ્વરને કોઈપણ સાચો મનુષ્ય પ્રાપ્ત કરી શકે છે” અને ત્રીજો ઉદ્દેશ્ય એ કે “ભારત માતાને મારી સગી માતાની જેમ પૂજવા માંગું છું અને આ માતૃભક્તિ માટે મોટામાં મોટું બલિદાન આપવામાં પ્રસન્નતા અનુભવ કરવા માંગું છું.” તેમણે ભારત માતા માટે કંઈક કરી છુટવાની ખૂબ જ જલદી તક મળી ગઈ. લોર્ડ કર્ઝને સન-૧૯૦૫માં બંગાળને બે ભાગમાં વહેંચી દેવા માટેની જે “બંગાળ” યોજના ઘડી, તેનાથી આખો દેશ ખળભળી ઊઠ્યો. બંગાળમાં તેના વિરોધ માટે સક્રિય આંદોલન ઊભું થઈ ગયું. આ આંદોલનનું નેતૃત્વ શ્રી અરવિંદે સફળતાપૂર્વક કર્યું. તેમણે રાષ્ટ્રીય સ્વયંસેવકોની ટુકડીની રચના કરી. વિદેશી વસ્ત્રો, કૉલેજો તેમજ અદાલતોનો બહિષ્કાર કરી અંગ્રેજોને આતંકિત કરવા માટેના વિભિન્ન ઉપાયો આ આંદોલનના મુખ્ય અંગો બની ગયા. તેમણે “નેશનલ કૉલેજ”ની સ્થાપનામાં ભાગ લીધો અને વડોદરા કૉલેજની ૭૫૦ રૂપિયાની નોકરી છોડી માત્ર ૭૫ રૂપિયા માસિક પગારથી કામ કરતા રહ્યા. તેમના નામની ખ્યાતિ ખૂબ ઝડપથી બંગાળની બહાર આખા દેશમાં ફેલાઈ ગઈ અને તેઓ કોંગ્રેસના નેતાઓની આગલી હરોળમાં સ્થાન પામ્યા.

અંગ્રેજ સરકાર શ્રી અરવિંદના ક્રાંતિકારી વિચારો અને કાર્યોથી ફફડી ઊઠી અને તેમની ધરપકડ કરવાની તક શોધવા લાગી. આવી તક વિખ્યાત “અલીપુર બોમ્બકાંડ” કેસમાં અંગ્રેજોને મળી ગઈ. બીજી મે, ૧૯૦૮માં કોલકાતાના માનિકતલ્લા બાગમાં તપાસ કરતાં બોમ્બ, પિસ્તોલ અને કારતુસોનો ભંડાર મળ્યો. અંગ્રેજોએ આ કેસમાં ચાળીસ અવ્યય યુવાનો સાથે શ્રી અરવિંદને પણ ગિરફતાર કરી કાળી કોટડીમાં પૂરી દીધા.

અલીપુર ઘડયંત્ર કેસનો આ ખટલો સેશન જજની અદાલતમાં એક વર્ષ સુધી ચાલ્યો. બેરિસ્ટર દેશબંધુદાસ ચિત્તરંજનની ભારે જહેમતથી શ્રી અરવિંદ આ કેસમાંથી છૂટી ગયા અને અંગ્રેજો હાથ ઘસતા રહી ગયા.

કોલકાતાના બોમ્બ કેસમાંથી છૂટ્યા પછી તેમણે પોતાના કાર્યની રીત બદલી નાખી. શ્રી અરવિંદ પોંડીચેરી ચાલ્યા ગયા, જેથી તપ અને યોગસાધના દ્વારા ઉચ્ચ લક્ષ્યને નિર્વિઘ્ને પ્રાપ્ત કરી શકે. સન-૧૯૨૦માં ફ્રાન્સના પ્રસિદ્ધ દાર્શનિક પૉલ રિચાર્ડ અને તેમના પત્ની મીરાં રિચાર્ડ પણ તેમના આશ્રમમાં રહેવા લાગ્યા. ધીરે ધીરે આશ્રમની ખ્યાતિ સમગ્ર દેશમાં ફેલાવા લાગી.

પોંડીચેરી આશ્રમમાં શ્રી અરવિંદનું મુખ્ય લક્ષ્ય લોકોને એક એવી યોગપદ્ધતિનું શિક્ષણ આપવાનું હતું, જેનાથી તેઓ સુનિશ્ચિત રીતે અધ્યાત્મના ઉચ્ચ શિખર સુધી પહોંચી શકે. આ પદ્ધતિનું નામ તેમણે “પૂર્ણયોગ” રાખ્યું હતું. તેની સાથે સાથે તેઓ પોતાના એ સ્વપ્નને સાકાર કરવા માટે તપ પણ કરતા હતા, જેનો ઉદ્દેશ્ય દેશની મુક્તિ તથા એશિયા સહિત સમગ્ર વિશ્વમાં એક મહાસંઘની સ્થાપના કરવાનો હતો. તેમનું આ સ્વપ્ન તેમની જન્મતિથિ ૧૫મી ઑગસ્ટ, ૧૯૪૭માં દેશની સ્વતંત્રતા તથા રાષ્ટ્રસંઘની સ્થાપના દ્વારા પૂર્ણ થયું.

શ્રી અરવિંદની સાધના જેમ જેમ આગળ વધતી ગઈ, તેમ તેમ બાહ્ય જગત સાથેનો તેમનો સંબંધ ઘટતો ગયો. તેમણે ૨૪મી નવેમ્બર, ૧૯૨૬ થી પૂર્ણ મૌન વ્રત તથા એકાંતવાસ લઈ લીધો. આશ્રમની વ્યવસ્થા તથા માર્ગદર્શનની જવાબદારી માતા રિચાર્ડ (શ્રી માતાજી) દ્વારા થવા લાગી. ૫ ડિસેમ્બર-૧૯૫૦ના રોજ આ દિવ્ય આત્માએ ૭૮ વર્ષની વયે મહાપ્રયાણ કર્યું. જેને ભારતના પ્રથમ રાષ્ટ્રપતિ ડૉ.રાજેન્દ્ર પ્રસાદ સહિત સમગ્ર દેશે “એક ન પૂરી શકાય તેવી ખોટ” તરીકે ગણાવ્યું.

(સ) લોખંડી પુરૂષ સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલ

સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલનો જન્મ ૩૧મી ઓક્ટોબર ૧૮૭૫ના રોજ ખેડા જિલ્લાના કરમસદ ગામમાં થયો હતો. તેમના પિતાનું નામ ઝવેરભાઈ અને માતાનું નામ લાડબાઈ હતું. સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલે પ્રાથમિક શિક્ષણ કરમસદમાં લીધું હતું. મેટ્રીક પાસ કર્યા પછી તેઓ ઈંગ્લેન્ડ ભણવા ગયા અને બેચેલર બન્યા. ૧૯૧૬માં વલ્લભભાઈ ગાંધીજીના પરિચયમાં આવ્યા.

બારડોલી સત્યાગ્રહની જીતથી તેમને “સરદાર”નું બીરૂદ મળ્યું. આ સત્યાગ્રહ દ્વારા તેમણે ખેડૂતોનું મહેસૂલ માફ કરાવ્યું. આઝાદીની લડત દરમિયાન તેઓ ઘણી વાર જેલમાં ગયા હતા. વલ્લભભાઈની સહનશક્તિ ગજબની હતી. નાનપણમાં તેની બગલમાં મોટું ગુમડું થયું હતું. જેને લાલચોળ ગરમ સળિયા વડે જાતે જ ડામ દઈ ફોડી નાખ્યું હતું.

વિલક્ષણ વિચારશક્તિ, હૈયા સુઝ, વ્યવહાર કુશળતા અને સામા માણસને એક નજરે ઓળખી લેવાની શક્તિને કારણે તેઓ પ્રખ્યાત વકીલ તરીકે પ્રસિદ્ધિ પામ્યા. એકવાર કોર્ટમાં તેઓ કેસ લડી રહ્યા હતા, ત્યારે તેમની પત્નીના દુઃખ અવસાનનો તાર મળ્યો. કંઈ ન બન્યું હોય તેમ તાર ખીસ્સામાં રાખી કેસ ચાલુ રાખ્યો. આવો હતો તેમનો આત્મસંયમ.

નાની વયમાં તેમની પત્ની લાડબાઈનું અવસાન થતાં બીજા લગ્ન કરવાને બદલે પોતાના સંતાનોને જાતે જ લાલનપાલનથી ઊછેર્યા.

વલ્લભભાઈ હંમેશા કહેતા “સિંહનું કાળબું રાખો, સારું બોલવાની હિંમત રાખો, અન્યાય સામે અવિરત લડો, ઘરની વાત ઘરમાં રાખો.”

૧૯૪૭માં દેશ આઝાદ થયા પછી સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલ પર ૫૬૦ થી વધુ દેશી રજવાડાને ભારત સંઘમાં જોડાવાની મુશ્કેલ જવાબદારી આવી. રાજાઓના સ્વદેશાભિમાનને જાગૃત કરી આ મહાકાર્ય પોતાની કુનેહ, બુદ્ધિ અને શક્તિથી પાર પાડ્યું. તા-૧૫મી ડિસેમ્બર, ૧૯૫૦ના રોજ સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલનું ટૂંકી બિમારી બાદ મુંબઈમાં અવસાન થયું.

પુષ્પથી કોમળ અને પોલાદથી પણ કઠોર દૃઢ મનોબળના સ્વામી સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલ ગુજરાતના મહાન સપૂત હતા. અખંડ ભારતના નિર્માણમાં તેમણે જે અનન્ય કાર્ય કર્યું છે એના માટે માત્ર ગુજરાત જ નહીં, સમગ્ર રાષ્ટ્ર તેનું ઋણી છે. એના જીવનમાંથી મળતો પ્રેરક સંદેશ દેશના યુવાનોને રાષ્ટ્રભક્તિ, રાષ્ટ્રીય એકતા અને હળીમળીને રહેવાની ભાવના જાગૃત કરે છે.

(૬) ભક્ત જલારામ બાપા

ભૂખ્યાને અન્ન આપો એ મહામંત્ર ગજવનાર અને ચોટીમાં રામને નિહાળનાર સંત શ્રી જલારામબાપાનો જન્મ સૌરાષ્ટ્રના વીરપુર ગામમાં સંવત ૧૮૫૬ના કારતક સુદ ૭ ને સોમવારે માતૃશ્રી રાજબાઈની કુખે થયો હતો. તેમના પિતાનું નામ પ્રધાન ઠક્કર અને કાકાનું નામ વાલજી ઠક્કર હતું. નાનપણમાં તેમને પાટીમાં કક્કો બારાખડી લખવાને બદલે “રામ”નું નામ લખવામાં સંતોષ થતો હતો. શિક્ષક બાળકના મધુર કંઠે રામદૂન બોલાવતા વીરપુરમાં જલારામની છાપ સારા અને દયાળુ છોકરાની હતી. બાળક જલારામ વિશે ચોરેને ચોટે વાતો થતી. “પોતે ખાતો નથી ને બીજાને ખવડાવે છે”, “માંદાની માવજત કરે છે ને ભૂખ્યાને અન્ન આપે છે”, “ભણવામાં પણ હોંશિયાર છે”, “ઘરમાં મા-બાપ, વડીલોનો પડચો બોલ ઝીલે છે” આ રીતે જલારામમાં આદર્શ વિદ્યાર્થી અને આદર્શ પુત્રના તમામ ગુણો છલકાતા હતા.

૧૪ વર્ષની વયે જલારામના યજ્ઞોપવિત સંસ્કાર વિધિપૂર્વક કરાવવામાં આવ્યા. ૧૬ વર્ષની વયે આટકોટના પ્રાગજીભાઈ સોમૈયાની પુત્રી વીરબાઈ સાથે તેમના લગ્ન ધામદૂમથી કરવામાં આવ્યા. વાલજીકાકાએ જલારામની ભક્તિ ભાવના જોઈ સમજાવ્યો “ગૃહસ્થાશ્રમના નિયમોનું પાલન કરવું અને પોતાની ભક્તિપરાયણતાને સહેજ પણ આંચ ન આવવા દેવી એમાં જ સાચા ભક્તની કસોટી છે.”

દાનવૃત્તિને કારણે તેના પિતાએ દુકાનમાંથી જલારામને અલગ કર્યા પરંતુ વાલજીકાકાએ પ્રેમથી પોતાની દુકાનનો વહીવટ, જલારામને સોંપ્યો. જલારામની પ્રમાણિકતાને કારણે દુકાનની ઘરાકી વધવા માંડી.

જલારામ ગુરૂ ભોજલરામના નામની કંઠી બાંધી અને ગુરૂની આજ્ઞા મુજબ વીરપુરમાં સદાવ્રત બાંધવાનું શરૂ કર્યું. ભારતની પુણ્યભૂમિ સિવાય આખી દુનિયામાં કોઈ સ્થળે સદાવ્રત નથી. સદાવ્રત માટે શરૂઆતમાં જલારામ અને વીરબાઈ ખેતરમાં મજૂરી કરવા જતા. પાછળથી ખેડૂતોના દાન મળવા લાગ્યા. એક વખત કોઠાર ખાલી થઈ જતાં દાણા માટે વીરબાઈએ પોતાના તમામ ઘરેણાં વેચી નાખ્યા.

સંવત ૧૮૮૬ની સાલમાં ભગવાને આકરી કરોટી કરી. વૃદ્ધ સંત મહાત્માના સ્વરૂપે જલારામને ત્યાં પધારી પોતાની સેવા માટે વીરબાઈની માગણી કરી જલારામે હસતા મોં એ સંમતિ આપી. વીરપુરથી બે ત્રણ કિલોમીટર દૂર ગયા ત્યારે સંતે કહ્યું “દેવી તમે અહીં બેસો હમણાં હું આવું છું. આ મારી ઝોળી અને ધોકાનું ધ્યાન રાખજો” સંત ફરી પછી ન દેખાયા.

દાંગદા નરેશે જલારામના ચમત્કારો જોયા પછી માગવાનું કહેતા બાપાએ માત્ર ઘંટી જ માગી હતી.

ગોપીચંદ અને ભરથરી પણ જલારામના આશ્રમે આવ્યા હતા.

તેમના પત્ની વીરબાઈએ સંવત ૧૯૩૫ના કારતક વદી નોમના દિવસે અને જલારામે સંવત ૧૯૩૭ના મહાવદ દશમના દિવસે નાશવંત દેહનો ત્યાગ કર્યો હતો.

તેમની ધર્મની બહેન ગલાલબહેન અને અનેક લોકોની શારીરિક પીડારો મટાડી હતી. જમાલના દિકરાને સાબો કરતા તેણે કહેવું “જલા ઈ અલ્લા”.

વીરપુરમાં આજે પણ જલારામના મંદિરે સદાવ્રત ચાલે છે.

થોગ્યતા-વિસ્તાર:-

- (૧) શિવાજીને ધીરવીર સાહસી અને ધર્મરક્ષક બનાવવામાં સૌથી વધુ યોગદાન કોનું?
- (૨) પોતાના શત્રુની પુત્રવધૂ પ્રત્યે યુવાન શિવાજીએ કેવો ભાવ રાખ્યો? શોધીને લખો.
- (૩) શ્રી અરવિંદે પોતાના કયા કયા મુખ્ય ઉદ્દેશ્યો જણાવ્યા છે?
- (૪) બંગાલંગ આંદોલનમાં શ્રી અરવિંદની મુખ્ય ભૂમિકા કઈ હતી?

**આત્મા શુદ્ધ સ્ફટિક મણિના સમાન છે, દર્પણની સામે જે
પણ વસ્તુ રાખવામાં આવી હશે, તેનું પ્રતિબિંબ તેવું જ દેખાશે. સ્ફટિક
મણિની સામે જે રંગની વસ્તુઓ રાખી હશે તે એવા જ રંગની દેખાશે.**

નારીનું ગૌરવ

નર અને નારીના સર્વજન દ્વારા ઈશ્વરનો ઉદ્દેશ સમ્યક વિકાસ પથ ઉપર બંનેને સમાન રીતે અગ્રેસર બનાવવાનો હતો. બંને એક-બીજાના પૂરક તરીકે જ આ સૃષ્ટિ પર આવ્યા છે. ખરેખર તો નારીનું સર્વજન કરીને વિદ્યાતાએ તેનામાં નર કરતાં વધારે સૌંદર્ય, સાહસ, સહિષ્ણુતા અને ધૈર્ય જેવા ગુણો મુક્યા છે. આમ છતાં આશ્ચર્ય કે દુઃખની વાત એ છે કે ભ્રાંતિવશ નારીને અપેક્ષાકૃત કમબોર અને હલકી સમજવામાં આવે છે. જ્યારે વાસ્તવમાં તો નારી ઉત્કૃષ્ટતાની જીવંત પ્રતિમા છે. નારી રૂપ-માધુર્ય, શરીર સૌષ્ઠ્ય, કોમળતા, મૃદુતા, દયા, કલાત્મકતા અને પવિત્રતા જેવા દેવોપમ સદ્ગુણોમાં પણ પુરુષ કરતાં અગ્રેસર રહી છે. સ્નેહ નારીની મૂળ પ્રવૃત્તિ છે અને પ્રતિદાનની કામનાથી રહિત, શુદ્ધ સાત્વિક અનુદાન તેનો મૂળ સ્વભાવ છે. જીવન સંચારના તમામ તત્ત્વો નારીમાં ઠાંસી-ઠાંસીને ભરેલા છે. માતૃશક્તિ દ્વારા પ્રાણીઓ ઉપર જીવનદાનની કૃપાવૃષ્ટિ ન થઈ હોત તો આજે તેમનું અસ્તિત્વ જ ટકી શક્યું ન હોત. નારીએ પૃથ્વીની જેમ, પ્રાણવાયુની જેમ, વરસાદની જેમ અને સર્વવ્યાપી ઉર્જાની જેમ નિરંતર દિવ્ય અનુદાનો વડે જીવ-જગતને પરિવૃક્ષ કર્યા છે. ભારતીય મનીષિઓએ આદિકાળથી જ નારીના મહિમા અને ગૌરવને સમજીને તેનું યથોચિત સન્માન કર્યું છે. આથી જ પ્રાચીન શાસ્ત્રોમાં સ્પષ્ટ પણે કહેવાયું છે કે-“યત્ર નાર્યસ્તુ પૂજ્યન્તે રમન્તે તત્ર દેવતા:.”

અર્થાત્ જ્યાં નારીની પૂજા થાય છે ત્યાં દેવતાઓ રમણ કરે છે. દેવ તત્ત્વોથી વિભૂષિત નારીને દેવોપમ માનવામાં આવે છે. કન્યારૂપમાં તેને દેવી તુલ્ય માનવામાં આવે છે. વિવાહ સમયે તેને લક્ષ્મી સ્વરૂપ માની પૂજા કરવામાં આવે છે. ગૃહલક્ષ્મીના રૂપમાં તે ઘરની શોભા અને શ્રી સમાન પૂજ્ય ગણાય છે. તે દેવત્વની જીવંત દેવપ્રતિમા છે. નારી સમસ્ત માનવ સત્તાની સર્વજ્ઞ, જનની છે. ભૂણ રૂપી સૂક્ષ્મ જીવને પોતાની ઉદર-ગુફામાં પોષિત અને પરિપક્વ બનાવી, અસહ્ય પ્રસવ વેદના સહન કરીને જીવને બંધન મુક્ત કરે છે. માતૃસત્તા આ ધરતી પર નવજાત શિશુ પ્રથમ ડગ માંડે તે પહેલાથી જ પોતાના વક્ષસ્થલમાં સુસ્વાદુ પોષક દુગ્ધાહાર રૂપે તૈયાર કરી લે છે.

નારીનું દેવોપમ અનુદાન:-શૈશવકાળમાં માતાના રૂપમાં પોષક પચાહાર અને લાડ-પ્રેમનો અખૂટ ભંડાર મેળવીને માનવ કૃત કૃત્ય બની જાય છે સર્વજન અને સમર્પણની આ દેવીના અનુદાનો વડે ઉછરેલો યુવાવર્ગ અલૌકિક આનંદ દ્વારા તૃપ્તિ અને તુષ્ટિનો અનુભવ કરે છે. સિમેન્ટ રેતીનું સામાન્ય મકાન ગૃહલક્ષ્મીના પગલાં થવાથી સ્વર્ગતુલ્ય ઘર બની જાય છે. નારીના આગમનથી ત્યાં સુખ-સમૃદ્ધિ વરસવા લાગે છે. -“ન ગૃહં ગૃહિણી વિના”નો અહેસાસ સામાન્ય લોકોથી લઈને મોટા તત્ત્વચિંતકો સુધીના બધા ગૃહસ્થો અનુભવી શકે છે. ક્ષણે-ક્ષણ, પળ-પળ પોતાનું સર્વસ્વ વ્યોઘાવર કરી નારી, ઘર, પરિવાર અને સમાજ બધાને સુખી અને સમૃદ્ધ બનાવે છે. નારીનો દરેક સંબંધ પૂજ્ય,

પાવન અને નિર્મળ છે. તે દરેક પ્રકારે શ્રેષ્ઠ છે, મહાન છે. જરૂર છે માત્ર આપણા વિચાર, આદર્શ અને દૃષ્ટિકોણને બદલવાની.

**બદલા જાયે દૃષ્ટિકોણ યદિ, તો ઈન્સાન બદલ સકતા હૈ,
દૃષ્ટિકોણ કે પરિવર્તન સે, અરે! જહાન બદલ સકતા હૈ.**

એક બહેન નારીના રૂપમાં ભાઈનું જીવન દિવ્ય આશીષ, વરદાન અને અરમાનો દ્વારા સુરભિત કરે છે. દુનિયામાં આ પવિત્ર સ્નેહ સંબંધની જોડ મળે તેમ નથી. ભારતમાં આ સ્નેહ સાથે સંકળાયેલ અનેક કથાઓ પ્રચલિત છે. વર્તમાનમાં પણ આવા અનેક દાખલા જોવા મળે છે. એક પતિના રૂપમાં પુરુષને પોતાનું સર્વસ્વ સમર્પિત કરવાની કલામાં નારી કોઈ ખામી રહેવા દેતી નથી. પોતાના દુઃખ અને પ્રતિદાનની પરવા કર્યા વગર તે પતિની અનન્ય સહચરી બની રહે છે. પતિના સુખ-દુઃખની સહભાગી બનીને તેના સુખમાં સુખી અને તેના દુઃખમાં દુઃખી બની જાય છે. એક સારી અર્ધાંગિની તરીકે પતિનો વિપત્તિકાળ તેની પરીક્ષાની ક્ષણ હોય છે.

“ધીરજ ધર્મ મિત્ર અરુ નારી, આપત્તિ કાલ પરખીએ ચારી.”

સંતાન માટે પણ નારી બાળકના જન્મ પૂર્વેથી લઈને જીવન પર્યન્ત પોતાના શરીર, મન અને શ્રમને છુટા હાથે લુંટાવી દે છે. આ દૃષ્ટિએ જોઈએ તો, નારી સાચા અર્થમાં ત્યાગ અને બલિદાનની દેવી કહેવાય છે. ખરેખર નારી પિતાના કૂળ અને પતિના કૂળ બંનેને ભરપૂર સ્નેહ-વાત્સલ્યનું અનુદાન આપે છે. રામચરિત માનસનો એક પ્રસંગ આ સંદર્ભમાં બહુ જ અર્થપૂર્ણ અને પ્રાસંગિક જણાય છે. મહારાજ જનક જ્યારે ચિત્રકૂટમાં પહોંચ્યા ત્યારે સીતાને તપસ્વિનીના રૂપમાં જોઈને બોલી ઉઠ્યા:-

“પુત્રિ પવિત્ર કિએ કુલ દોષ, સુજસ ધવલ જનહિં સભ કોઈ ॥”

અર્થાત્ હૈ પુત્રી! તેં આ પ્રકારના ત્યાગ દ્વારા એક અનોખું ઉદાહરણ પૂરૂ પાડ્યું છે અને બન્ને કૂળ (પિતા અને પતિ કૂળ)ને પવિત્ર કર્યા છે. તારી સ્વચ્છ કીર્તિને ભવિષ્યમાં પણ લોકો સતત યાદ કરશે. ઇતિહાસમાં ત્યાગ અને સ્નેહના આવા અનેક દૃષ્ટાંતો પડ્યા છે. નારીએ માતા, પત્ની, પુત્રી, વહુ અને અન્ય વિવિધ સ્વરૂપે પોતાની જવાબદારી, કર્તવ્ય અને મર્યાદાઓનું પાલન કરીને અનેક ઉદાહરણ પૂરૂ પાડ્યું છે.

ગૌરવમય ભૂતકાળ નારીના ગૌરવપૂર્ણ ભૂતકાળમાં ડોકીયું કરવાથી સર્વત્ર એક મૂર્તિમાન દેવત્વ સંવ્યાપ્ત જણાય છે. વાસ્તવમાં ભૂતકાળની નારી આદ્યશક્તિનું પ્રતીક, સાક્ષાત લક્ષ્મી, સાકાર સરસ્વતી અને પ્રત્યક્ષ દુર્ગા છે. તેની સામે દૈન્ય, અવિદ્યા અને વિનાશ ટકી શકતા નથી, ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષના જે ચાર ફળ દિવ્ય કલ્પવૃક્ષ પર લાગેલા બતાવવામાં આવે છે તેનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ કલ્પવૃક્ષ રૂપી નારી દ્વારા પિતા, ભાઈ, પતિ અને પુત્ર ઉપર ક્રમશઃ વાત્સલ્ય, પવિત્રતા પૂર્ણતા અને પ્રાણ જેવા ચાર અનુદાનોના માધ્યમથી પરિપોષિત કરીને પરિપકવતા પ્રદાન કરે છે. ગીતામાં વિભૂતિદર્શન કરાવતા નારીની સાત વિભૂતિઓ બતાવવામાં આવી છે જેમ કે -**“કીર્તિ, શ્રી**

જીવન ધારા/પૃષ્ઠ

વાકનારીણાં, સ્મૃતિઃ, મેઘા, ઘૃતિઃ ક્ષમા ॥” એટલે કે નારીનો સંપૂર્ણ વૈભવ તેની કીર્તિ, સંપન્નતા, વાકશક્તિ, સ્મરણ શક્તિ, બુદ્ધિ કૌશલ, ઘેર્ય ધારણ શક્તિ અને ક્ષમા શક્તિમાં છુપાયેલી છે. વેદિક કાળથી જ આપણાં દેશમાં અપાલા, ઘોષા, મૈત્રેયી, ગાર્ગી જેવી વિદૂષી મહિલાઓ થઈ છે. જેમણે પોતાના દિવ્ય જ્ઞાન વડે મોટા મોટા પ્રકાંડ વિદ્વાનોને પરાસ્ત કર્યા હતા. બ્રહ્મવાદિની તરીકે પ્રકાંડ જ્ઞાનના ભંડાર સમી આ મહિલાઓએ આદર્શ ગૃહિણી તરીકે પોતાની મર્યાદાઓનું પૂર્ણ પાલન પણ કર્યું છે. પોતાના બળથી તેઓએ આચાર્ય, દાર્શનિક અને ઋષિપિપ્પ પણ પ્રાપ્ત કર્યું હતું. કોઈ ક્ષેત્ર એવું નથી જેમાં નારીનું યોગદાન ઉલ્લેખનીય ન બન્યું હોય. ઇતિહાસ અને અતીતના આ સ્વર્ણિમ દોર પછી કાલચક્રના પરિવર્તન સાથે એક અંધકાર યુગ આવ્યો, જેમાં નારીનું ગૌરવ ઘટતું ગયું અને તેને માત્ર ઉપભોગની વસ્તુ ગણાવા લાગી. ઘરના ઉંબરા બહાર નીકળવાનું વર્ણ બન્યું. પડદા પ્રથા, સતિ પ્રથા, વેદપાઠ નિષેધ જેવા નવા નવા અવ્યવહારુ નિયમો બનાવીને નારીને ઉત્પીડન, કલંકિત માનવા લાગ્યા.

બોવાયેલું ગૌરવ પાછુ અપાવીએ અંધકાર યુગમાં દબાઈ ગયેલી નારી હવે પુનઃ પોતાના વર્યસ્વનો પરિચય આપવા બહાર આવવા લાગી છે. વિશ્વભરમાં સર્વત્ર નારી જાગરણનો શંખનાદ કુંકારો છે. એકવીસમી સદીના મહાપરિવર્તનની આ વેળાએ સમગ્ર માનવતાના ઉજ્જવળ ભવિષ્ય માટે નર-નારી બંનેએ સાથે સાથે આગળ વધવું પડશે. આજે ચારે દિશામાં રાજનૈતિક ચેતના જાગૃત થઈ રહી છે. દરેક ક્ષેત્રમાં નારી આગળ આવી રહી છે. ભારતમાં આ ચેતના અપેક્ષાકૃત વધારે ઉત્સાહપૂર્વક સક્રિય બની રહી છે. હિન્દી સાહિત્યના અમર કવિ જયશંકર પ્રસાદે વર્ષો પૂર્વે ઘોષણા કરી હતી કે “નારી તુમ કેવલ શ્રદ્ધા હો, વિશ્વાસ રજત નગ પગ નલમેં, પીચૂષ સ્ત્રોત સી બહા કરો, જીવન કે સુંદર સમતલ મેં.”

નારીના વિવિધ રૂપોમાં તેનું માતૃત્વ રૂપ જ સૌથી મહાન અને વંદનીય છે. આજે દરેક વ્યક્તિ તેના આ શ્રેષ્ઠ રૂપ પ્રત્યે સમુચિત આદર સત્કાર પ્રદાન કરે તો નારીને તેના અગ્રસ્થાને પુનઃ સુશોભિત થતા વાર નહીં લાગે.

એટલા માટે તો લંકા વિજય પછી ભગવાન શ્રીરામના મુખે આદિ કવિએ સચોટ ઉદ્દેશ્ય કરાવ્યો છે કે ખરેખર જન્મ આપનારી માતા અને જન્મભૂમિ બંને સ્વર્ગ કરતાં મહાન છે. “જનની જન્મભૂમિશ્ચ સ્વર્ગાદપિ ગરીયસિ.”

ચોગ્યતા-વિસ્તાર:-(૧) નારીને નર કરતા શ્રેષ્ઠ માનવામાં આવે છે તેનું વિશ્લેષણ આ પાઠના આધારે કરો.

(૨) આ પાઠમાં નારીના જે અનુદાનની ચર્ચા કરી છે તેને તમારા શબ્દોમાં સમજાવો.

(૩) નારીને પ્રત્યક્ષ કલ્પવૃક્ષ કેમ કહેવામાં આવે છે? નારીની ગરિમા પાઠમાંથી તેને સમજાવો.

(૪) નારીના સુવર્ણયુગ પછી તેની દુર્દશા થઈ તેનું વર્ણન કરો.

(૫) અતીતના નારીના ગૌરવને પુનઃપ્રાપ્ત કરવા કેવા પ્રયાસો કરવામાં આવ્યા છે? જણાવો.

કામની વાતો

- (૧) મનુષ્ય જીવન પોતાને સુસંસ્કૃત અને બીજાને સમુદ્ધતા બનાવવા માટે છે. તેને વ્યર્થ ન ખોશો.
- (૨) જીવનમાં આવનારી મુશ્કેલીઓ અને સુવિધાઓ તો તડકા-છાંચડાની જેમ છે, જે આવે છે અને જાય છે. તેની ચિંતા કર્યા વગર પોતાના લક્ષ્ય તરફ આગળ વધતાં રહેવું જોઈએ.
- (૩) જ્યાં સુધી મનુષ્ય પોતે પ્રયત્ન ન કરે ત્યાં સુધી ઉપરથી થોપવામાં આવેલી સહાયતા તેનું ભલું કરી શકશે નહીં.
- (૪) મનુષ્યના કર્મોનાં ફલોનાં સંકટ દુર્ભાગ્ય બનીને સામે આવે છે. આથી કુકર્મોથી હંમેશા બચો.
- (૫) મનુષ્ય જો લોભની હાથકડી, મોહની બેડીઓ અને અહંકારની જંજીરોથી જકડાયેલો રહેશે તો તેની સમસ્ત ક્ષમતાઓ બેકાર થઈ જશે.
- (૬) આપણે જ્યાં છીએ ત્યાં એવો કોઈ પ્રભાવ ન છોડીએ કે જેથી આવનાર તે તરફ આંગળી ચીંધે.
- (૭) મનુષ્યના મનમાં અંદરને અંદર જે વિચાર આવે છે, ભગવાન તેને પણ જુએ છે અને તેનું તેવું જ ફળ આપે છે. માટે વિચારો પ્રત્યે સાવધાન રહો.
- (૮) મનુષ્ય એ પોતાના મન પર કાબૂ રાખવો જોઈએ, સંયમનું પાલન કરવું જોઈએ અને બીજાના ખરાબ સંકેતોના દાસ ન બનવું જોઈએ.
- (૯) ઘેટાં-બકરાંની જેમ બીજાની પાછળ જ ચાલતા ન રહો, પરંતુ આગળ આવીને નેતૃત્વ કરવાની ક્ષમતા પણ કેળવવી જોઈએ.
- (૧૦) સહયોગ અને સન્માન પ્રાપ્ત કરવાનો અવસર તેમને નથી મળતો, જેઓ સ્વાર્થ અને સંકીર્ણતામાં જકડાયેલાં રહે છે.
- (૧૧) અનીતિ આગળ માથું ન ઝુકાઓ, સંઘર્ષ કરો, અનીતિ સંઘર્ષથી જ દૂર થશે.
- (૧૨) ઈમાનદારીના સહારે જ કોઈ વ્યક્તિ બીજાના વિશ્વાસ પાત્ર અને પ્રમાણિક બની શકે છે.
- (૧૩) વ્યક્તિત્વને પ્રમાણિક, પ્રખર અને પ્રતિભાવાન બનાવવા માટે સતત પ્રયત્નશીલ બનવું જોઈએ તેમાં જ જીવનની સફળતા છે.
- (૧૪) અધ્યાત્મનો એકમાત્ર ઉદ્દેશ્ય ચેતનાને ઉત્કૃષ્ટતા અપાવવા માટે પ્રશિક્ષિત કરવાનો છે.
- (૧૫) ઈમાનદારીનો અર્થ છે કથની અને કરણી એક હોવી. મોટી જવાબદારીઓનો નિર્વાહ ઈમાનદાર વ્યક્તિ જ કરી શકે છે.
